

T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İLİ VİLÂYETİ

KULCA-TARANCI AĞZI

GİRİŞ-İNCELEME-METİN-ÇEVİRİ-SÖZLÜK

Yüksek Lisans Tezi

Tezi Yöneten: Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY

Hazırlayan: Mahmut SARIKAYA

KAYSERİ 1992

T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTUSU

İLİ VİLİYETİ

K U L C A - T A R A N C I A G Z I
Giriş-Inceleme-Metin-Çeviri-Sözlük

Yüksek Lisans Tezi

Tezi Yöneten: Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY

Hazırlayan: Mahmut SARIKAYA

KAYSERİ 1992

İ Ç İ N D E K İ L E R

ON SOZ	1
BİBLİYOGRAFYA	4
KISALTMALAR	6
GİRİŞ	7
Tarih ve Coğrafi Durum	7
Etnik Yapı	11
Eğitim ve Kültür Hayatı	15
Dil Durumu	16
S E S B İ L G İ S İ	22
UNLÜLER	22
Ünlü Uyumu	29
Sıra Değiştirme	31
ÜNLÜ DEĞİŞMELERİ	32
Kalın Ünlülerin İncelmesi	32
İnce Ünlülerin Kalınlaşması	33
Geniş Ünlülerin Daralması	34
Dar Ünlülerin Genişlemesi	35
Düz Ünlülerin Yuvarlaklaşması	36
Yuvarlak Ünlülerin Düzleşmesi	37
UNLU DÜŞMESİ	38
UNLU TÜREMESİ	39
UNSÜZLER	40
ÜNSÜZ UYUMU	42
TONLULAŞMA	43
TONSUZLAŞMA	43
SIZICILAŞMA	44
PATLAYICILAŞMA	46
DUDAKSILAŞMA	46
DAMAKSILAŞMA	46
GENZELLEŞME	48
UNSÜZ TÜREMESİ	48
UNSÜZ DÜŞMESİ	49
UNSÜZ İKİZLEŞMESİ	52

ÜNSUZ TEKLEŞMESİ	52
ÜNSUZ BENZEŞMESİ	52
HECE YUTUMU	54
HECE KAYNAŞMASI	54
(GOÇUŞME) ÜNSÜZLERİN YER DEĞİŞTİRMESİ	55
Ş E K İ L B I L G İ S İ	56
Yapım Ekleri	56
I- Isimden Isim Yapan Ekler	56
II-İsimden Fiil Yapan Ekler	61
III-Fiilden Isim Yapan Ekler	63
IV-Fiilden Fiil Yapan Ekler	67
Çekim Ekleri	69
Isim Çekim Ekleri	69
Iyelik Ekleri	70
Soru Eki	72
Hâl Ekleri	72
ZAMIRLER	75
1)Şahıs Zamirleri	75
2)Dönüşlülük Zamirleri	75
3)İşâret Zamirleri	75
4)Soru Zamirleri	76
5)Belirsizlik Zamirleri	76
SIFATLAR	77
1)Niteleme Sıfatları	77
2)Belirtme Sıfatları	77
İşâret Sıfatları	77
Sayı Sıfatları	78
a)Asıl Sayı Sıfatları	78
b)Sıra Sayı Sıfatları	78
c)Uleştirme Sayı Sıfatları	78
d)Kesir Sayı Sıfatları	79
Topluluk Sıfatları	79
Belirsizlik Sıfatları	79

ZARFLAR	80
Hâl Zarfları	80
Zaman Zarfları	80
Yer ve Yön Zarfları	81
Miktar (azlık-çokluk) Zarfları	81
FiİLLER	82
ŞAHIS EKLERİ	82
BİLDİRME KİPLERİ	82
Geniş Zaman	82
Şimdiki Zaman	83
Gelecek Zaman	84
Görülen Geçmiş Zaman	85
Öğrenilen Geçmiş Zaman	85
TASARLAMA KİPLERİ	87
Emir-İstek Çekimi	87
Şart Çekimi	88
Gereklilik Çekimi	88
İKTİDARİ FİİL ÇEKİMLERİ	89
Geniş Zaman Çekimi	89
Görülen Geçmiş Zaman Çekimi	89
Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi	89
BİRLEŞİK ÇEKİMLER	90
Hikâye Birleşik Çekimleri	90
Geniş Zamanın Hikâyesi	90
Şimdiki Zamanın Hikâyesi	91
Gelecek Zamanın Hikâyesi	92
Görülen Geçmiş Zamanın Hikâyesi	93
Öğrenilen Geçmiş Zamanın Hikâyesi	93
Rivâyet Birleşik Çekimleri	93
Geniş Zamanın Rivâyeti	94
Şimdiki Zamanın Rivâyeti	94
Öğrenilen Geçmiş Zamanın Rivâyeti	94
Gelecek Zamanın Rivâyeti	94
BİRLEŞİK FİİLLER VE YARDIMCI FİİLLER	95
İsimle Yapılan Birleşik Fiiller	95

Fiille Yapılan Birleşik Fiiller	96
Kaynaşmış Fiiller	97
SIFAT FİLLER (Partisipler)	97
ZARF FİLLER (Gerundiumlar)	99
EDATLAR	102
Ünlem Edatları	102
Sorma Edatları	102
Cevap Edatları	103
Sıralama Edatları	103
Denkleştirme Edatları	103
Karşılaştırma Edatları	104
Cümle Başı Edatları	104
Sona Gelen Edatlar	104
Son Çekim Edatları	105
METİN ve TÜRKİYE TÜRKÇESİNE AKTARILMIŞI	107
I.Metin	107
II.Metin	125
III.metin	135
IV. Metin	141
SÖZLÜK	177
EKLER	245

ÖN SÖZ

Anadolu dışındaki Türkler'in varlığı ve içinde buldukları durum, devamlı beni ilgilendirmiştir.

Bunun en önemli sebeplerinden biri, 1920 yılında Revan'dan hicret ederek Kars'a yerleşmiş Azerbaycan Türkleri'nden olmamdır. Bu yüzden başkaları için hayâl olan dış Türkler meselesi bizim için kendi varlığımız kadar gerçektir.

1980 yılında Kayseri'ye geldiğimde tanıştığım Yusuf Balatürk beni evlerine davet ederek Doğu Türkistan yemekleri ve töresiyle ağırlamıştı. Merhum baba-sını da o zaman tanıdım. İhtilâl olduğunda, o eski mücahit, büyük bir heyecanla "Türk'-ün paşası işe kol koydu. Bu evren paşa şimdi bizi teşkilâtlandırıp Doğu Türkistan'ın kurtuluşu için oraya gönderse ne iyi olur, tam zamanıdır!" demişti. 90 yaşındaki bu Mücahite "Gider misin?" deyince ayağa fırlamış, "hay hay! hem de uçarım" demişti.

Daha sonra onları daha yakından tanıma fırsatı buldum. Onlardan talebelerim oldu. Hepsi ile dost oldum.

Fuarın karşısında 100 aile kadar Doğu Türkistanlı oturmaktadır. Bunlar 1965 ve 1967 yıllarında olmak üzere iki kafile halinde Afganistan üzerinden getirilerek buraya yerleştirilmişlerdir.

Törelerine, dillerine ve millî benliklerine çok bağlı olan bu kardeşlerimiz küçük bir cemâat olmanın şuuruyla, imrenilecek kadar birlik ve dayanışma içinde yaşamaktadırlar. Ayrıca, ülkemizi ve milletimizi ilgilendiren çeşitli meselelerde büyük hassasiyet gösterir, ortak tavır takınırlar.

1982 yılında Afganistan'dan getirilerek şehrimize yerleştirilen Kazak Türkleri ile de yakın münâsebetlerim oldu. Lisans tezi olarak onların ağzından derleme yapmış, metni tesbit etmiş ve sözlüğünü çıkarmıştım.

Yüksek lisans tezi olarak da Doğu Türkistanlı Uygur Türkleri'nin dili üzerinde çalışmak istiyordum. Ne var ki Kayseri'deki Doğu Türkistanlı'ların çoğunluğunu teşkil eden

Yarkentliler'in ağzını hocamız Tuncer Gülensoy'un teşvikleriyle Nevzat Özkan inceledi. Bize de Kulcalılar kaldı.

Türkoloji tahsilim sırasında İli vilâyetinden olan Uygurlar'a Tarançi denediğini, onların dil özelliklerinin çok değişik olduğunu, ve bu konuda Radloif gibi büyük ilim adamlarının geniş boyutlu çalışmalar yapmış olduklarını öğrenmiştim. Bu yüzden tez hocam Prof. Dr. Tuncer gülensoy'un da tasvibiyle şehrimizde yaşayan Kulcalıların ağzını incelemeye karar verdim. Bu çalışmamın iki büyük zorluğu vardı. Birinci zorluk şehrimizdeki Kulcalıların en son gelenlerinin yedi yıl önce gelmiş olmalarıydı. Diğerleri ise yirmiyedi yıldan beri Türkiye'de yaşamakta idiler. Bu arada Türkiye Türkçe si'nin dillerine etkisi çok büyük olmalıydı. İkinci zorluk ise, büyük bir Yarkent'li çoğunluğunun içerisinde otuz yıla yakın bir müddetten beri yaşamakta olan Kulcalıların dilinde Tarançi ağzının özelliklerini tesbit etmek bana müşkül görünüyordu. Ama hayret edilecek bir mahfazakarlıkla bu küçük topluluğun dil özelliklerini korumuş olduklarını tesbit ettim.

1991 yılının Ekim ayında sesleri teybe kaydettim. Sesleri çözmeye bütün Doğu Türkistanlıların yardımlarını gördüm.

Başta Doğu Türkistan Kültür ve Dayanışma Derneği başkanı Mehmet Cantürk, ikinci başkan Hamitnan Göktürk olmak üzere talebelerim Abdulmecit Avşar, Mehmetan Süydünlü; derleme yaptığım İzzethan Rahman'ın oğlu Cumahan Rahman, Mehmetcan Akyol'un oğlu Abdullah; ayrıca Emrullah Efendigil metni sıhhatli bir şekilde tesbit etmemde geniş ölçüde yardımcı oldular. Bu yardımlarından ötürü hepsine teşekkür borçluyum.

Uygur Türkçesi'ne âşânâ olmayanlara kolaylık olsun diye metinlerin hemen karşısına, Türkiye Türkçesi'ne aktarılmış şeklini koyduk.

İnceleme kısmında ses ve yapı bakımından metnimizin gösterdiği dil özelliklerini tesbit ederek; Eski Türkçe devri dil özellikleriyle karşılaştırmak yolu ile görülen değişiklikleri inceledik.

Metnimizin sözlüğünü hazırlayıp çalışmamızın sonuna ekledik. Yine çalışmamızın başına, İli Havzası ve Kulca Şehri havâlisi'nin târihi, coğrafyası, etnik ve kültür yapısı hakkında bir inceleme koyduk. Metod olarak, tez hocam Prof. Dr. Tuncer Gülensoy'un Kütahya ve Yöresi Ağızları adlı eserinden geniş ölçüde faydalandım.

Fiil çekimlerinin tasnifinde Abdulhamit Avşar ve Ahmetcan Akyol'dan istifâde ettim.

Bana gösterdikleri yakınlık ve yardımlarından dolayı, adını zikrettiğim veya zikredemediğim bütün Doğu Türkistanlı hemşehrilerimize, bu çalışmamın daktilo edilmesinde yardımcı olan dostum Mahmut Seyfeli ve kardeşim Medet Sarıkaya'ya teşekkür ederim. Ayrıca teşvik, destek ve yardımlarından ötürü tez hocam Prof. Dr. Tuncer Gülensoy'a minnet ve şükranlarımı sunuyorum.

Mahmut Sarıkaya

Ağustos-1992

B İ B L İ Y O G R A F Y A

- Akalın, Mehmet: Tarihi Türk Şiveleri, TKAE yay. Ankara-1988
- Alptekin, Erkin: Doğu Türkistan'dan Hicretimizin 40. Yılı, Kayseri- 1990
- "Doğu Türkistan'daki Müslümanlara Yapılan Zulümler" Doğu Türkistan'ın Sesi, Cilt:3. nu:9, Nisan-1986
- Alptekin, İsa Yusuf: Esir Doğu Türkistan İçin, İstanbul-1985
- Altay, Halife: Anayurttan Anadolu'ya, Ankara-1981
- Arat, Reşit Fahmeti: "Kulca", İslâm Ansiklopedisi, Cilt 6 S. 976-977
- "Makaleler I, TKAE yay. İstanbul-1987
- 2+ Atalay, Pesim: Divan-ı Lügat-it Türk Dizini, TDK yay. 1986
- Buğra, Mehmed Emin: Şarki Türkistan Tarihi, Ankara-1987
- 3+ Caferoğlu, Ahmet: Türk Dili Tarihi, İ.Ü.EF yay. İstanbul-1958
- Türk Kavimleri, İstanbul-1988
- 6+ Devellioğlu, Ferit: Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat, Ankara-1970
- 3+ Dilçin, Cem: Yeni Tarama Sözlüğü, TDK yay. 1983
- Eckmann, Janos: (çev. Günay Karaağaç), Çağatayca El Kitabı, İ.Ü.EF yay. 1988
- Ehat, Haşim: (Aktaranlar: A. Fican Ercilasun, A. Şekür Turan) Uygur Halk Masalları, K.B. yay. 1989
- 8+ Ercilasun, Ahmet Fican: Örneklerle bugünkü Türk Alfabeleri, K.B. yay. Ankara-1989
- 10+ Ergin, Muharrem: Azeri Türkçesi, İstanbul-1981
- 12+ Gabain, A. Von: (Çev. M. Akalın) Eski Türkçe'nin Grameri, TDK yay. 1988
- 13+ Gülensoy, Tuncer: Anadolu ve Rumeli Ağızları Pibliyografyası, K.B. yay. 1981
- 14+ ————— Kütahya ve Yöresi Ağızları, TDK yay. 1988
- 15+ Hacıeminoğlu, Necmettin: Türk Dilinde Edatlar, MEB yay. 1984
- 16+ ————— Türk Dilinde Yapı Pakımından Fiiller, K.B. yay. 1991
- 5+ Çağatay, Saadet: Türk Lehçeleri Örnekleri II, A.Ü.DTCF yay. 1972

- Kurban, İklil: "Yeni Uygur Türkçesi Grameri", Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı:45, Aralık-1986
- Magazanik, D.A.-M.S. Mihailov: Russko-Turetskiy Slovar, Moskova 1946
- Olçay, Selahattin: "Yarkend Ağzından Örnekler", DTCFD XIV / 1-2 (Ocak-Haziran, 1961), s. 31-65
- Özkan, Nevzat: Yarkend Ağzı, (Pasılmamış Yüksek Lisans Tezi), E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri-1990
- Pesony, Laslo: Tarihte Türklük, TKAE yay. 1988
- 24* Sarıkaya, Mahmut: Afganistan Kazak Türkçesi-Metin, Sözlük; (Pasılmamış Lisans Tezi) E.Ü. TDE, Kayseri-1990
- Soyutürk, Yüksel: "Mehmet Cantürk'le Röportaj", Erciyes, Kasım 1978
- Tamir, Ferhat: Barkölden Kazak Türkçesi Metinleri, TKAE yay. 1989
- Tekin, Şinasi: Uygurca Metinler II, Maytrisimit, Atatürk Üniversitesi yay. 1976
- Tekin, Talat: Orhon Yazıtları, TDK yay. 1988
- Kaşgarlı, Sultan Mahmut: Modern Uygur Türkçesi Grameri, Orkun yay. İstanbul-1992
- * Komisyon: Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I., K.B. yay. Ankara-1991
- Yüksel, Zühal: Polatlı Kırım Türkçesi Ağzı, TKAE yay. 1989
- W. Radlof: Sibirya'dan Seçmeler (çev. Ahmet Temir), K.B. yay. İstanbul-1976

K I S A L T M A L A R

A	Arapça
a.g.e	adı geçen eser
a.g.m.	adı geçen makale
A.Ü.DTCF	Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fa- kültesi
çev.	çeviren
DLT	Divan-ı Lügatı't Türk
DTCFD	Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi
ed.	edat
ETG	Eski Türkçe'nin Grameri
EUTS	Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü
E.Ü	Erciyes Üniversitesi
F	Farsça
Ing.	İngilizce
I.Ü.EF	Istanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
R	Rusça
KB	Kutadgu Bilig
K.B.	Kültür Bakanlığı
MEB	Millî Eğitim Bakanlığı
s	sahife
sf.	sıfat
TDK	Türk Dil Kurumu
TKAE	Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
TTK	Türk Tarih Kurumu
yay.	yayını,yayınları,yayınevi
zam.	zamir
zf.	zarf

G İ R İ Ő

Tarih ve Coğrafi Durum:

Bu gün idârî açıdan "İli Vilâyeti" diye anılan Doğu Türkistan'ın kuzey bölgesi, her bakımdan dikkat çekici bir durum sergilemektedir. Bölgeye adını 'İli Irmağı' vermektedir. Büyük İli Irmağı ve kollarının sulayarak geçtiği vâdiler yerleşime ve tarıma pek elverişli olup, daha kuzeydeki dağlık bölgeler ise, hayvancılıkla uğraşanlar için müsâittir.

İli vâdisinde ilk ve önemli yerleşim merkezi olarak karşımıza târihi Almalık şehri ve bu şehirde kurulmuş müslüman begliği çıkmaktadır. Cuveyni, XIII. asırdaki bu begliğin kurucusu olarak Ozar Han adlı Türk'ü gösterir. (1) Barthold ise, Türkistan adlı eserinin birinci cildinde, beyin, Togrul Han ünvanını taşıdığını belirtmiştir. (2) Bu begliğin merkezi olan Almalık ise bir ulaşım merkezi ve ticâret şehri olarak tasvir edilmiştir.

Bu bölgelerin diğer begleri gibi Almalık begi de Cengiz Han ile münâsebete geçmiş ve ona bağlı olmuştur. Ozar'ın oğlu ve halefi olan Suknak Tigin, Cengiz Han'ın torunu (Cüci'nin kızı) ile evlenmiş, ölünce yerine oğlu Dânişmend Tigin geçmiştir. Bu olayın târihi, 1250-1251 yılları olarak verilmiştir. Yine bu beyler devrinde, Almalık'ta darbedilen gümüş ve bakır sikkeler ele geçmiştir. XVI. asır sonlarında veya XVII. asır başlarında burası Oryatların eline geçmiş ve bu vaziyet, 1755'te Çinlilerin hâkimiyeti altına geçinceye kadar devâm etmiştir. Bu târihi Almalık şehri, bu gün tamâmen yok olmuştur. Hakkındaki bilgileri tamâmen târihi kaynaklardan öğrenmekteyiz. N. Pantusov bu şehrin târihteki durumunu (Kaufmanskiy sbornik, Moskova, 1910, s. 161 vd.) etraflıca tasvir etmiştir. (3) Radlof ise, Kazakistan'ın başşehri Almaata ile Almalık adı arasındaki isim benzerliğine dikkat çekerek (4).

(1) R.R. Arat, "Kulca", İslâm Ansiklopedisi, Cilt 6, s. 976-977.

(2) R.R. Arat, a.g.m., s. 976.

(3) R.R. Arat, a.g.m., s. 976.

(4) W. Radlof, Sibirya'dan (Seçmeler, Çev. A. Temir), K.B. yay. İst.-19 Eserin konumuz açısından çok önemli 'İli Vâdisi' kısmının fotokopisini ek olarak veriyoruz.

Bu günkü Kulca adı ise, Çu ile İli arasında bulunan bir dağın adına istinâd etmektedir. Radlof, adı geçen eserinde, ren gegiği başına benzetilerek bu dağa bu adın verildiğini ileri sürer. Buna göre Kulca, ren gegiği demektir. Derlediğimiz metinlerde ise sayın Mehmetcan Akyol, bu ren gegiklerine 'yavay koy (yabâni koyun) diyor ve Kulca adının bu koyunlardan hareketle verilmiş olduğunu söyleyerek Radlof'u doğruluyor.(1)

Kulca Şehri de târihî Almalık şehri gibi Çin, Afganistan, İran ve Rusya arasında bir yol kavşağı ve ticâret merkezi durumunda olmuştur. Zaten bu şehir, Almalık harâbelerine yakın bir yerde kurulmuştur. Radlof, birisi yeni, birisi eski olmak üzere iki ayrı Kulca şehrinin varlığından bahisle, yeni Kulca'nın Çinlilerin Doğu Türkistan'daki yönetici sınıfını teşkil eden Mançu'lar tarafından kurulduğunu ve 1863-1866 yıllarındaki Dunganlar (müslüman çinliler) isyânında harap olduğunu ileri sürer.(2)

1762'de, Doğu Türkistan, Çin idâresi tarafından ayrı bir eyâlet hâlinde teşkilâtlandırılınca, Kulca şehri, İli havzasının idâre merkezi olmuş ve 1765 yılında, altı şehir (Kaşgar, Yarkend, Hoten, Turfan, Aksu ve Uş) bölgesinden İli Havzası'na 6000 Türk âilesi getirilerek yerleştirilmiştir. Radlof'un 1862 yılında verdiği bilgiye göre(3) bu âilelerin sayısı o târihte 8000'e çıkmıştır. Sayın Mehmetcan Akyol ise, yukarıda işâret ettiğimiz, çalışmamızın dördüncü metnini meydana getiren ifâdelelerinde, İli havzasına 'altı şehir'den Türklerin getirilip yerleştirildiğinden bahsediyor. Bu bilgi dahi, İli havzasının iskânı ve imârı için, Doğu Türkistan'ın diğer şehirlerinden kitleler hâlinde ve programlı göçlerin olduğunu teyid etmektedir. Radlof, bu son göç ile ilgili olarak, yerleştirilen âilelere verilen toprak miktarına varıncaya kadar teferruatlı bilgi ver-

(1) Mehmetcan Akyol, (bak. Metin-IV)

(2) R.R. Arat, "Kulca", İslâm Ansiklopedisi, Cilt 6, s.976.

(3) W. Radlof (bak. ek I)

mektedir. Daha önce yöreye hâkim olan Kalmuklar da batıdan Türk âileler getirerek İli havzasına yerleştirmişlerdi. Çin idâresi ise, bir yandan, İetih sırasında yurdunu terkeden Türk ve Kalmukların yerine altı şehirden getirdiği Türk boylarını yerleştirerek buradan sağlanan üretimle askerî ihtiyaçları için lojistik kaynağı oluştururken, diğer yandan gerek sınır muhafızlığında istihdam ettiği Kalmukları, gerekse bölgenin idâresini teslim ettiği Mançuları destekliyor ve hâkim bir duruma getiriyordu. Radlof'un belirttiğine göre, yerli Türk boylarının hekim dediği bu despotlara karşı sonsuz bir nefretle vardır. Bu nefretin asıl sebebi de halkta var olan islâmî şuur, iman ve yaşayışın aksine, Mançuların kâfir olması ve bilhassa domuz eti yemeleridir. Bu açıdan çinli müslüman (Tunganlarla Türk boyları aynı tavra sâhiptirler.

Burada, 1862'de Çinlilere karşı isyan eden müslümanlar başarılı olmuş ve 1864 yılında bir Tarançı Begliği kurulmuştur. Bu karışıklıklardan istifâde eden Ruslar, 1871 târihinde, kendi hudutlarını müdâfaa bahânesi ile Tarançılara karşı harekete geçip, merkezi Kulca ile birlikte, İli havzasını istilâ ettiler. Fakat Ruslar, İngilizlerin baskısı ile burada on sene fazla kalamayıp, 1881 anlaşması ile geri çekilmişlerdir. Bu Rus istilâsından önce, on yıl boyunca Radlof'un bu bölgedeki seyahati (1860-1870) ve yazdığı raporların bu olaylarla ilgisi üzerinde düşünmeğe değer...

Çinliler, 1881 anlaşmasından sonra eyâletin idâre merkezi Urumçı'ya naklettiler. Bundan sonra Kulca Şehri'nin önemi ve ağırlığı azalmakla birlikte, bir yol kavşağı olma ve ticâret merkezi olma vasfını kaybettirememiştir. (1)

Doğu Türkistan Türkleri, 20. yüzyıl'da da devamlı ayaklanmış, zaman zaman hürriyet ve istiklâline sâhip olabilme başarısını da göstermiştir:

1931'de Kumul'da başlayan isyan, bütün Doğu Türkistan'a kurtuluş yolunu açarak 1933'te bağımsız bir Türkistan devleti

(1) R.R.Arat, "Kulca", Islâm Ansiklopedisi, Cilt 6, s.977.

kurulması ile neticelenmiştir. Atatürk'ün "Al bayraktan gök bayrağa selâm!" diyerek telgraf ile selâmladığı 'Gök Bayraklı' Türkistan devleti budur. Fakat, târih boyunca olduğu gibi, o zamanda Rus, Çin işbirliği ile, Bu devlet yıkıldı ve 1943'te Çin, yenisinden Doğu Türkistan'ın tamamını işgal etti.

Bunun hemen arkasından, 1944'te İli Havzası'nda başlayan ayaklanma neticesinde, merkezi Kulca olan, Altay ve Tarbagatay vilâyetlerini de içine alan yeni bir Doğu Türkistan Cumhuriyeti kurulur. Bu ayaklanmada Kazak, Uygur ve Tunganlar ortak hareket etmişlerdir. 1947 yılında Milliyetçi Çin lideri Çan Kay Şek ile yapılan bir anlaşma ile bu devlet de feshedilerek Milliyetçi Çin liderleri ile ortak bir idâre kurulur. Çan Kay Şek'in yenilmesi üzerine 1949 yılında Komünist Çin, yeniden Doğu Türkistan'a girerek istilâ eder. (bak. Melike Turanlı, Metin III; Mehmetcan Ak-yol, Metin IV.)

1950 senesinde Altay ve Barköl havâlisinde Türklük yeniden ayaklanır. Bu seferki önderleri Kazak Türklerinden gerçek bir destan kahramanıdır: Osman Batur. Fakat Çinli yine bastırır ayaklanmanın önderleri ile birlikte yüzbinlerce Türk katledilir. Bu ayaklanmaya katılanlardan büyük bir Kazak kitlesi çok çetin bir yolculuktan sonra, yüzde doksan nisbetinde telefata vererek Anadolu'ya ulaşabilmiştir. (1)

1954-1958, 1958-1963, 1965-1968 yıllarında devâm eden ayaklanmalar ve sonrasında Doğu Türkistan Türklüğü büyük insan kaybına uğramıştır. Erkin Alptekin'in verdiği bilgilere göre 1950-1972 yılları arasında ayaklanmalara katılan Türklerin 360 000'i idam edilmiş, 100 000'den fazlası başka memleketlere kaçmış, 500 000 civarında insan da hapisane ve toplama kamp-larında ölüme terkedilmiştir. Bu sayılar her toplumun bünyesi için büyük tahribata yol açacak boyuttadır. (2)

(1) Halife Altay, Anayurttan Anadolu'ya, Ankara-1981

(2) Erkin Alptekin, "Doğu Türkistandaki Müslümanlara Yapılan Zulümler", Doğu Türkistan'ın Sesi, c.3, n.9, Nisan 1986.

Yine 1961 yılında Doğu Türkistan'dan başlayan bir başka göç ile 7 000 Doğu Türkistanlı çetin bir yolculuktan sonra 852 kişi ile Hindistan'a ulaşabilmişlerdir.(1) Bu gün Kayseri'de yaşamakta olan Doğu Türkistanlıların hemen hemen tamamı bu göç neticesinde Türkiye'ye gelebilenlerdir.(Bunlardan derlediğimiz metinlerde Tursunay Suydünlü, Melike Turanlı ve İzzethan Rahmanoğlu bu yolculuktan ısrarla bahsettiler. Bilhassa İzzethan Rahmanoğlu'nun anlattıkları daha teferruatlıdır: Metin II.).

Türkiye'nin dışında Rusya(Kazakistan), Afganistan, Pâkistan, Hindistan, Suudi Arabistan ve Almanya'da; Türkiye'de ise İstanbul, Ankara, Konya, Kayseri, Niğde, İzmir ve Adana'da Doğu Türkistanlı göçmenler yaşamaktadır.(2) Bu ülkelere İran, Özbekistan, Kırgızistan ve Kanada'yı da katmak mümkündür. Bütün bunların içinde gerek Türklük şuuru sâhip olmak, gerekse Doğu Türkistan dâvasına bağlı kalmak bakımından en çok benliğini koruyanlar, Türkiye'de yaşayanlardır. Peygamberimizin (AS) toprağıdır, diyerek Suudi Arabistan'a yönelen büyük göç dalgaları, devletin de özel tedbirleriyle eriyip kaybolmuş gibidir.

Etnik Yapı:

Yukarıda İli havzasını târîh ve coğrafî durumu açısından incelerken yörenin etnik yapısı biraz ortaya çıkmıştı. Buna göre Moğollar, Kalmuklar, Tunganlar(müslüman çinliler), Kazaklar, Kırgızlar, Batı Türkistan'dan gelen Tüccar ve âlimlerden olmak üzere Tacikler, Özbekler, Kazan Tatarları; Mançular ve Çinlilerin yanında yüzde doksana varan bir Uygur çoğunluğuna sahiptir. Uygurlar ise asıl İli havzası Tarançlıları ile, altı şehirden gelen Uygurlar olmak üzere tasnif edilebilir. Radlof, 1860-1870 yılları arasında ki seyahati sırasında bunların geldikleri yerin konuşma şekli ve geleneklerini koruyup yaşattıklarını, birbirine karışmadıklarını yazıyor(3). Bu gün ise, İli havzasında ve bütün Doğu Türkistan'da Türk boylarından Uygur, Kazak ve Kırgızlar ile; Tunganlar ve Çinlilerin varlığından söz edilmektedir ancak.

(1) Erkin Alptekin, Doğu Türkistan'dan hicretimizin 40.yılı, Kayseri-1990.

(2) Yüksel Soyutürk, "Kehmet Cantürkle Röportaj, Erciyes Dergisi, Kasım-1978, sayı 11.

(3) W.Radlof, bak.Ek I.

Kalmukların ovada ve şehir merkezinde yaşayanları zaman içerisinde Uygurlarla kaynayıp karışmışlardır. Dağlarda ve Çin idâresi tarafından yerleştirildikleri sınır boylarında yaşayan kalmuklar ise varlıklarını devam ettirmişlerdir. Mançular yönetici sınıfı oluşturduklarından onsekizinci asrın sonunda bile tamamen çinlileşmişlerdi. (1) Oysa Mançu ve Tunguzların dilleri Çince'den tamamen farklı olup, Ural-Altay dil gurubunun Altay koluna dâhildir. (2) Tunganlar da Çince konuştukları ve komünal devirde islâmî hayat yaşayamadıkları için çinlilerden farksız bir duruma gelmişlerdir.

Bu arada çoğu Ulu Cüz'e mensup Kazak Türkleri varlıklarını ve kimliklerini korumuşlardır. Diğer müslüman ve Türk boyları evlenme ve akrabalık yoluyla hemen hemen kaynayıp karışmışlardır. Bunlardan Tacikler zâten iki dilli idiler. Hem Türkçe, hem de Farsça konuşturlardı. Bu bölgeye gelen Tacik göçlerinden kuzeye, İli havzasına pek külliyetli bir topluluk ulaşamamıştır. Şehir merkezine ulaşabilenler de ezici Uygur kültürü içerisinde eriyip kaybolmuşlardır. (3) Radlof'un bildirdiğine göre (4), "İli vâdisi, kuzeydeki bölgelerin iklimine dayanamayan bir çok meyvaları yetiştirmekle gösterdiği üstünlüğü de kendi iklimine borçludur. Meyvalardan elma, şeftali, keyısı, zerdali, nar; tarlalarda üzüm, kavun, karpuz (son derece büyük), her nevi ekin, mısır, pirinç, pamuk ve tütün yetişir." İşte bu tarım işini yapan ve yürüten 'uygarlığın atası' Uygur Türkleridir.

1834'te Uygur Türklerinin nüfusunun çok arttığını öğrenen Çin idâresi, İli ırmağı boyunca Tokuz Tara Östeñini açtırarak yeni sulu tarım alanları kazanmış ve yeni üretim ile yeni vergi toplama yolunu bulmuştur. Daha sonra bu kanalın derinleştirilmesi gerekmiştir. Bütün bu işler, komşu kabilelerin kendilerine 'Tarañçı' dediği Uygur Türklerinin kol kuvveti ve el emegi ile

(1) W. Radlof, bak. Ek I.

(2) Ahmet Caferoğlu, Türk Dili Tarihi, C.I, s.18, İstanbul-1958.

(3) Ahmet Caferoğlu, Türk Kavimleri, s.17, İstanbul-1988.

(4) W. Radlof, bak. Ek I.

gerçekleşmiştir. Mehmetcan Akyol'dan derlememizde bunun izleri var.⁽¹⁾ Bu bölge halkına 'Tarançı' denmesinin sebebi de bu hayat ve mâişetleriyle ilgilidir. Radlof dâhil (2) bütün kaynaklar sözün mogolca olduğunu ileri sürerler. Halbuki bu söz ile ilgili nice başka Türkçe kelimeler Türkçe içerisinde vardır. Meselâ tarık:darı kelimesi bunlardandır. Tarım kelimesi bunlardandır. Metnimizde geçen 'tēgen'(IV-796): ekilen kelimesi bunlardandır...(bu kelimedede r düşmesi ve a>e değişmesi olayları gerçekleşmiştir.) Bütün bunlar Türkçe'de bir 'tar-' veya 'tar:' fiilinin varlığını düşündürüyor. Oyle ya, önce 'tarıg' ismi türemiş olmalı ki yüzlerce örneğinde olduğu gibi ğ ünsüzü düşsün ve t>d değişmesi ile de 'darı' şekline gelsin. Bu mantıklı bakınca, taran:(buğday, tahıl) ve tarançı:(çiftçi) kelimelerinde Türkçe olabileceği fikri bana pek de mantıksız gibi görünmüyor. Hem Türkoloji çalışmalarında Mogolca ve Türkçe'de ortak olan kelimelere bir çok Türkologun "Türk'ün olmasın da kimin olursa olsun..." dercesine "mogolca" dedikleri de sık görülür.

Mehmetcan Akyol'dan derlediğimiz Metin IV, gerek anlatanın 1960 yılında Östeñ boyunda çalışmasıyla ilgili hâtırası ile gerekse okuduğu Akösteñ şiiri ile yöredeki hayat ve mâişet şartlarının tasviri açısından bence çok önemlidir.

Bu gün ise, bütün Doğu Türkistan'ı, o arada da İli havzasını tehdit eden iki büyük tehlike vardır. Bunlardan birincisi aşırı çevre kirliliği ve nükleer tehlikedir ki, bununla ilgili haberler hem basında yayınlanmakta, hem de oraya gidip gelenler tarafından ifâde edilmektedir. Çinliler Doğu Türkistan'da nükleer denemeler yapmakta, bütün canlılar ile birlikte insanlar da bundan geniş ölçüde etkilenmektedir. Dogurma hassasını yitiren genç kızlar, hilkat garîbesi olarak dünyaya gelen bebekler hep basının gündemindedir. Bunu protesto için Eyâlet Merkezi Urumçi'de ve Başkent Pekin'de geniş ölçüde mitingler yapıldığı da gelen haberler arasındadır.

(1) Mehmetcan Akyol, bak. Metin IV.

(2) W. Radlof, bak. Ek I.

İkinci tehdit ve tehlike ise, en az birincisi kadar korkunç olup, Çin idâresinin yürüttüğü nüfus siyâsetinden ibârettir. Daha önce Doğu Türkistan için çocuk sayısına hiç bir sınırlama getirilmediği halde, bu gün her âileye ancak iki çocuk yapma bilme imkânı tanınmaktadır. Doğu Türkistan'da yaratılan istihdam imkânları tamâmen güneyden getirilen Çinlilere ayrılmakta ve bu yolla milyonlarca Çinli bu bölgeye iskân edilmektedir. Radlof'un "domuz eti, köpek, kedi, sıçan, kurbağa ve yılan gibi görebildiği her şeyi yer" dediği (1) bu Çinliler, son zamanlarda bilhassa eyâlet merkezi Urumçi ve diğer şehir merkezlerinde çoğunluk teşkil edecek duruma gelmişlerdir. Buna rağmen Mehmetcan Akyol ile yaptığımız özel sohbette bunlardan köylere yerleştirilenler bir yolunu bulup torpille şehirde bir işe girmek sûretiyle köyden çekilip gitmekte imişler. Doğu Türkistan'ı tehdit eden bu 'sarı tehlike'nin etkisiz olmasının bir yolu da onların köylerde kokleşip kalmamasına bağlıdır görünüyor. Çünkü köyden kökü kesilmeyen bir toplumun varlığı teminat altında sayılır. Doğu Türkistan halkının uzun yıllar dinî eğitim ve yaşayıştan mahrum olması, toplumun dayanıklılığı da olumsuz yönde etkilemiştir. Meselâ, anlatıldığına göre, uzun yıllar Çinlilerin teşvik etmesine rağmen, başarısız kaldığı bazı uygulamalarından sonuç almaya başlamışlardır: Bunlardan biri Türk kızlarının Çinlilerle evlenmesini teşviktir. Bunda son senelerde bir hayli yol aldıkları söyleniyor. İkincisi ise, bilhassa gençlik arasında son zamanlarda yaygınlaşan alkol ve uyuşturucu alışkanlığının yaygınlaşmış olmasıdır. Radlof'un Mançu, Tunguz ve Sarı Çinliler için anlattığı, fakat Türkler ve Tunganlarda dinleri gereği hiç rastlanmadığını söylediği (2) bu kabil davranışların onlar arasında da yaygınlaşması gerçek bir tehlikenin işaretlerini vermektedir.

(1) W.Radlof, bak. Ek I.

(2) W.Radlof, aynı yerde.

Eğitim ve Kültür Hayatı:

Yine Radlof'un anlattığına göre, 19. asrın sonlarında eğitim ve kültür durumu bakımından Tarançlıların durumu tipik müslüman ve Türk dünyasının durumundadır. Her köyde biri imam ve biri molla (öğretmen) olmak üzere iki dinî reis vardır. yine her tarafta bir câmi ve bir medrese bulunmaktadır. İmam, dinî yaşayışı yürütür ve kontrol eder. Görülen eksiklikleri baş imamlar (ahun'lar) heyetine bildirir. Öğretmen yazın ve tâtil günlerinde boştur. Okula gitmek mecbûri değildir. Tahsil karşılığı mollaya küçük bir ücret verildiğinden bazı velîler çocuklarını mektebe yollamamaktadırlar. Buna rağmen molla, hiç olmazsa her evden bir çocuğun mektebe gönderilmesini temine çalışır. Mekteplerde ancak Arap harfleriyle okuma öğrenilebilmektedir. Yazabilmek ise ayrı bir çalışma ve ek bir ücreti gerektirmektedir. Bu yüzden okuma oranına göre yazabilme oranı daha düşüktür. Şehirlerde özel dersler veren mollalar da vardır. Bu derslerin ücreti mollanın şöhreti ve ehliyetine göre değişmektedir.(1)

Radlof, bu eğitimi yetersiz buluyor.

Reşit Rahmeti Arat ise, Kulca Şehir Merkezi'nin eğitim ve kültür durumu için şunları söylüyor: "Şehirde iki câmi ve 7-8 mescit vardır. Biri mahalle mektebi, biri de orta mektebe muadil 7 sınıflı iki mektep bulunmakta ve bu mekteplerde yeni usûl ile tedrisat yapılmaktadır. Önceleri bu iki mektebe yalnız erkek talebeler devâm ederken, bu gün kız talebeler de devâma başlamıştır. Vaktiyle Kazan'dan sürgün edilen meşhûr müderris Bubi kardeşlerin burada ikametleri esnâsında Kulca'nın Şarkî Türkistan sâhasındaki mevki yükselmiş ve burası yeni bir fikir merkezi nâline gelmiştir. Şehirde açılmış olan matbaa, çok geçmeden Çin hükûmeti tarafından kapatılmıştır.(2)

Bu günkü durumu ise, Erkin Alptekin şöyle tasvîr ediyor:

(1) W. Radlof, bak. Ek I.

(2) R.R. Arat, "Kulca", İslâm Ansiklopedisi, s.977.

Nüfusun 0/0 60'ını türkler teşkil etmesine rağmen, ilk okullarda okuyanların 0/0 52'si, orta okulda okuyanların 0/0 32,5'i Türktür. Lise ve yüksek öğrenimde bu oran daha da düşmektedir. Dışarıya gönderilen öğrenci sayısında ise mukâyese edilemeyecek bir dengesizlik görülür. Yurt dışına 1986 yılında gönderilen 20 000 öğrenciden sâdece 20 tânesi Türktür. Yüksek öğretim kuruluşlarındaki öğretim üyelerinin 0/0 26'sı Türktür, geriye kalanı ise Çinlidir.

Yine Doğu Türkistan'da yapılan neşriyâtın 0/0 16'sı Türktür. Sık sık yapılan alfabe değişiklikleri de kültürün devamlığını sekteye uğratmaktadır.(1)

Dil Durumu:

Saadet Çağatay, Tarançı Ağzı hakkında şunları söylemektedir: " W. Radlof, 1860-1870 yılları arasında Sibiryâ ve Türkistan'ın bir kısmını dolaşarak Türk lehçeleri üzerinde çok önemli dil, etnografiya ve folklor malzemesi toplamıştır.

Tarançı Ağzı Radlof'un Proben'lerinden VI. cildini teşkil eder. Türkologlar tarafından bilhassa Turfan kazılarında çıkarılmış olan metinlerin çözümünde faydalanılan bu ağız, bugün yeni Uygurca'nın içindedir. W. Radlof 1862 yılında Tarançıların arasında bir yıl kalarak bu metinleri tesbit etmiştir. XVIII. yüzyılda oturdukları Altı Şehir (Kaşgar, Yarkent, Aksu, Hoten, Turfan, Uş şehirleri)'nden alınarak İli havzasına yerleştirilmişlerdir. Bundan daha önce Kalmık hanlıkları zamanında bu altı şehirden harp esirleri İli çevresine götürülebunlara ekin ektilmiştir. Memleket Çinlilerin eline geçtikten sonra Kalmuk politikası Çinliler tarafından devam ettirilmiş, İç-doğu Türkistan'dan esir alınan zümre bu İli çevresine yerleştirilmiştir. Bunlar hayatlarını ekin ekmele kazandıklarından Tarançı adıyla bilinirler. Uzun müddet diğer Türk kavimlerinden ve yazı dilinden uzak kaldıklarından dilleri bazı eski şekilleri koruyabilmiştir. Radlof'tan sonra Pantusov da Tarançılarla ilgilenmiş ve metinler yayınlamıştır. Doğu Türkistan'ın dilini hakkıyla tanıtmış olan G. Jarring, gü-

(1) Erkin Alptekin, "Doğu Türkistandaki Müslümanlara Yapılan Zulümler", Doğu Türkistan'ın Sesi, c.3, n.9, Nisan 1986.

ney: Kaşgar, Yarkent ağzı; kuzey: a) Kuça-Turfan, b) Tarançı (Kulca-Carkent ağzıları olarak ikiye ayırmıştır. Ancak esas ayrılma güneyden kuça'ya kadar -mış, -miş partisipinin kullanılışı, kuzeyde ise bunun kullanılmayışından ibârettir" (1).

Bizim derlediğimiz metinlerde G. Jarring'in bu tesbitini doğrulayan bir durumla karşılaşmaktayız. Metinlerimizde -mış, -miş geçmiş zaman partisipine rastlamadığımız gibi bu şekilde bir geçmiş zaman çekimine de rastlamadık. Fakat, fark sâdece bundan ibâret değil. İncelememiz bunu açıkça göstermektedir.

Rağlof ise, adı geçen eserinde (bak. Ek I), "Tarançı dili, hüküm süren şartlar altında tabii olduğu gibi, bir çok yabancı unsurlarla karışmıştır. Din, onun vâsıtasıyla tesirini gösteren kitap dili ve bunara'nın yakınlığı, bir çok Arapça ve Farsça yabancı sözlerin girmesine sebep olmuş, bundan başka Kalmık, Daur ve Çinliler de onların dil malzemesini çok zenginleştirmişlerdir. Bu hususta en çok rol oynayan dil Çince olup, bu dile yalnız bir çok teknik tabirlerle Çen kültürü malzemesinin adları girmekle kalmamış, aynı zamanda idâri, hukukî ve siyasî hayata ait bütün tabirler de sokulmuştur. Buraya sokulanlar, Tarançı lehçesine husûsî bir renk vermeye muvaffak olmuşlarsa da, Türk idyomu temiz ve bozulmadan kalmıştır. Tarançı ağzı, Altı-Şehir bölgesinin ağzına yakındır; öyle zannediyorum ki, bir bütün olarak alındıkta Orta Asya lehçelerinin bir kısmını teşkil ettiğinden, bu lehçe grupuna haklı olarak Uygurca da denebilirdi. Fikrimce Tarançılarla Altı Şehir bölgesi ahâlisinin, eski Uygurların ardılları olduğu münakaşa edilmez bir meseledir.....Esas İli ağzı, muhtelif unsurların karışmış olduğu Kulca şehrinde konuşulur. Köylülerin yerleştikleri bölgelerde, bir arada yaşayan aileler Altı-Şehir'in musayyen bölgesinden geldikleri için eski ağız özellikleri daha uzun müddet yaşamaktadır, bu yüzden bazı yerde bu gün Kaşgar, diğer bir yerde de Turfan ağzı konuşulur.

(1) Saadet Çağatay, Türk Lehçeleri Örnekleri II, s.55, A.Ü. DTCF yay., Ankara, 1972.

Bu kelimelerin 'Güney Batı Ağızı' ndaki karşılıkları ise şöyledir: jüriki (yüreği), kitēpi (kitabı), çēliki (kovası), mektipi (mektebi), yatiki (yatığı), p içiki (bıçağı).

c) v'nin g'ye değişmesine sık sık rastlanır.

Ornek: uval-ugal (yazık), cuva-cuga (kaban), halva-halga (helva) gibi.

d) Baştaki y, j'ye dönüşür.

Ornek: yultuz-jultuz (yıldız), yil-jil (yıl), yürek-jürek (yürek), yilka-jilka (yılka) gibi.

y'nin, j'ye dönüşmesi Güney Batı Ağızı ile ortaktır. Faka üçüncü grup olan Lupnur Ağızı'ndan bu yönüyle ayrılır.

Bizim çalışmamızda da bu tesbitleri doğrulayan bol örnek vardır. Gerek metnimiz, gerekse sözlüğümüz bu açıdan incelendiğinde bu tesbitlerin örnekleri görülecektir. İnceleme kısmında ise, ses değişmeleri bahsinde bütün bu olayların örnekleri gösterilmiştir.

Güney Batı Ağızlarına göre Tarançı Ağızı'nda görülen bir k tesbiti de biz ekleyelim:

1) Güney Batı Ağızları o ünlüsünü tercih ederken Tarançı Ağızı ö ünlüsünü tercih eder: Tarançı Ağızında göş (et) ; diğer ağızlarda goş. Tarançı Ağızı'nda köyeg; diğer ağızlarda köhle. Tarançı Ağızında gül; diğer ağızlarda gul.

2) Tarançı Ağızı'nda korunan ünsüzler daha çok ve yaygındı: diğer ağızlarda y ve r ünsüzleri umumiyetle düşer. Bilhassa Yarkend Ağızı'nda r ünsüzü tamamen kullanımdan kalkmıştır. Buna karşılık Tarançı Ağızı'nda r ünsüzü yaşamaktadır.

<u>Tarançı Ağızı</u>	: <u>Yarkend Ağızı</u>
Kēyin	kin (sonra)
arpa	āpa (arpa)
bır	bī (bir)
nevre	nevi (torun)
birimiz	bīmiz (veririz)
ayrıp	ayip (ayırarak)

3) Kulca Ağızı'nda e ve ē ünlüleri yaşamaktadır; buna karşılık diğer ağızlarda bu ünlülerin i'ye dönüştüğü görülür:

<u>Tarancı Ağzı</u>	: <u>Diğer Ağızlar</u>	:
ket-	kit- (git-)	
kel-	kil- (gel-)	
nevre	nevi (torun)	
ķıl-	kil- (kıl-)	
êlip	ilip (gönderip)	
dêgen	digen (denen)	
kelin	kilin (gelin)	

4) Kulca Ağzı'nda yuvarlaklaşma temâyülü daha fazladır. Öyle ki bu yuvarlaklaşma kelime kökünde ve gerileyici bir mâhiyette de olabilmektedir.

Ornek: hatun > hotun; beşik > böşük; bele- > böle-

Yuvarlaklaşma eklerde de devam edebilmektedir: hatunu > hotunu; tuğmagan > tuğmugan; suni > sunu (suyu); öyleri > öylürü (evleri); toylirimiz > toylurumuz (düğünlerimiz) gibi.

5) Tarancı Ağzı diğer ağızlara göre umumiyetle kalın ünlüleri tercih eder:

<u>Tarancı Ağzı</u>	: <u>Diğer Ağızlar</u>	:
sunu	suni (suyu)	
ayrıp	ayip (ayırarak)	
ķırķı	ķiyķi, (kırķı),	
baştan	baştin (baştan)	

Kulcâ'lîlilerin konuşmasının diğer bölgelerin Uygurlarına nazaran daha kaba olduğu konusunda Kayseri'de yaşayan bütün Uygurlar hemfikirdirler. Sebebi sorulduğunda, aslında Tarancıların da diğer bölge Uygurlarına göre biraz kaba oldukları veya onların köylü oldukları gibi sebepler söylerler. Meselâ ikinci tekil şahısta nezâketen çokluk çekim eki kullanmadıklarını örnek verirler; bunu, onların kabalığına sayarlar. Yine dillerini incelediğimizde, gerçekten de dillerinde kalın ünlüleri tercih ettiklerini, tonsuz ünsüzleri umumiyetle koruduklarını görüyoruz. İnsan olarak kaba olmamakla birlikte Tarancıların köylü oldukları da bir gerçektir. Tarancıların dillerindeki bütün bu farklılıkların sebepleri üzerindeki şahsi düşüncelerimi de ifade etmek isterim:

1) Kendi muhitinde yaşamaaya devam eden başka dil şübele-riyle yakın münasebette bulunmayan diyalektler, tabii gelişme ve değişme sürecini yaşayarak umumiyetle incelik, düzleşir, tonlaşır, ve sızıcılılaşır. Gerek Yarkend Ağzı, gerek Hoten Ağzı, gerekse diğerleri bu süreci normal seyri içinde yaşamaya devam ederken, buralardan çeşitli tarihlerde İli havzasına göçürülen insanlar ve İli havzasının yerlileri olan Tarançılar var olan dil şeklini korumak konusunda daha muhafazakar olmuşlardır, demek mümkündür.

2) İli havzasının kuzeyinde yaşayan Kazak Türklerinin varlığı da ortak anlaşma aracı olarak yöre Türkçesinde bazı seslerin korunmasında âmil olmuştur denebilir.

3) Eski Kulca şehri W.Radlof'un da belirttiği gibi (1) Kazan'dan, Buhara'dan, ve Türk dünyasının çeşitli yerlerinden gelmiş tüccarlar ve meslek erbâbının yaşadığı bir yerdir. Bu şehirde belli bir kültür, sanat ve ilim atmosferinin olması da tabiidir. Zaten eyalet merkezi Kulca'dan Urumçi'ye taşındıktan sonra da Kulca Ağzı'nın eğitim ve kültür dili haline geldiğini biliyoruz. Kulca Ağzı'nı bu mevkie yükselten, orada çeşitli Türk boylarının uzun yıllar bir arada yaşamış ve doğu Türkçesinin ses dünyasının damıtılıp süzölmüş olmasıdır. Bu, bir anlamda İstanbul Türkçesi'nin teşekkül etmesine benzer.

R.R.Arat, İslâm Ansiklopedisi'ne yazdığı Kulca maddesinde Kazan'dan gelerek buraya yerleşmiş olan Tatarlardan ve özellikle Kazan'lı din alimlerinden bahseder. Kulca Ağzı'nda görölen ğ sesinin varlığı bu Tatarların etkisi ile izah edilebileceği gibi tabii bir v>ğ değişmesi neticesinde de ortaya çıkmış olabilir. Çünkü bilhassa Arapça'dan alınma ayın'lı ve hemze'li kelimeler Tatar Türkçe'sinde ğ'lı şekle dönüşmektedir.

Ornek: âile>ğayle, şâir>şagir, ömür>ğumr, duâ>duğa

Bilhassa duâ kelimesinin duğa şekiline gelmesi bu kanaati kuvvetlendirmektedir.

(1) W.Radlof, (bak.Ek I.)

Yukarıda Radlof'un söylediklerini, üç aşağı, beş yukarı Ahmet Caferoğlu da Eski Uygur Türkçesi'nin Önsözünde Uygurlar ve Uygur Türkçesi ile ilgili olarak söylemektedir.(1) Bir farkla, Caferoğlu Uygur Türkçesi'ne eski inançları ile tarihte münâsebette buldukları kavimlerin dillerinin de etkisine dikkat çekiyor. Ama Tarançı ağzı ile güneydeki Uygurların ağzı arasında elle tutulur bir fark olması gerekmez mi?..

Bu konuda, daha elle tutulur, müşahhas bâzı tesbitleriyle İklil Kurban, dikkate değer bir çalışma yayınlamıştır.(2) O, sözkonusu çalışmasında, çağdaş Uygur Türkçesi'nin ağızlarını üç guruba ayırmış, Kumul, Aksu, İli (Gulca) bölgelerinde konuşulan ağızı, 'Merkezî Ağız' diye isimlendirmiştir. Yazar, tabii ki burada Tarançı Ağız'ndan bahsediyor ve coğrafi olarak Doğu Türkistan'ın merkezinden bahsetmiyor. Çünkü bahsettiği bölgeler, Doğu Türkistan'ın kuzeyindedir. Ben buradaki 'merkezî' sözünden, bu bölge ağzının çağdaş Uygur Türkçesi yazı dilinin teşekkülünde âmil olmasındandır. Nitekim verdiği örnekler de Tarançı Ağız'ının karakteristik özelliklerini göstermektedir. Sayın Kurban, bu bölge ağzının dört önemli özelliğini teşhis ve tesbit etmiştir:

a) Yuvarlak vokal uyumu kuvvetlidir. İlk hecede o, ö gelirse, son hecelerde u, ü gelir.

Örnek: oyun (oyun), ötük (çizme), kolum (elim), közüm (gözüm), toyup (doyup), körüp (görüp) gibi.

Yazar, bu kelimelerin 'Güney-Batı Ağızı' ndaki karşılıklarını da veriyor: oyan (oyun), ötek (çizme), kolam (elim), közem (gözüm), toyap (doyup), körep (görüp) gibi.

b) k, k, p sedasız konsonantları vokal arasında yerlerini ğ, g, v sadalı konsonantlarına bırakırlar.

Örnek: yatak-yatığı (yatağı), yürek-yürigi (yüreği), kit. kitêvi (kitabı) gibi.

(1) Ahmet Caferoğlu, Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü, Önsöz, TDK. yay. İstanbul 1968.

(2) İklil Kurban, "Çağdaş Uygur Türkçesi", TDA.Sayı:45, Aralık 1986. s.45-55.

S E S B İ L G İ S İ

ÜNLÜLER:

Derlediğimiz metinlerde şu ünlüleri tesbit ettik:

ā, a, ā, a, ä, e, ē, é, ē, e, ē, ı, ı, ĩ, i, ĩ, ĩ,

o, ō, ö, ō, u, ū, u, ü, ũ

Bunlardan umumi Türk yazı dilinde bulunmayanları inceleyelim:

ā Ünlüsü:

Normalden uzun bir sestir. Başlıca; yabancı dillerden dilimize giren uzun ünlüler, ünsüz düşmesi sonucu ortaya çıkan uzun ünlüler ve vurgu sebebiyle konuşanın tasarrufuna bağlı olarak uzayan ünlülerden sayabileceğimiz bu sesi örnekler üzerinde inceleyelim.

1- Ünsüz Düşmesi Sonucunda Ortaya Çıkan 'ā' Ünlüsü:

h, l, r, y ünsüzleri düşmeye yatkın ünsüzlerdir. Derlediğimiz metinlerde de bu ünsüzlerin düşmesi sebebiyle, komşu ünsüzlerin uzadıkları görülmektedir. Yalnız, yukarıdaki ünsüzlerden 'y' düşmesi olayına derlediğimiz metinlerde rastlanmamıştır. Diğer üç ünsüzün düşmeleri neticesinde ortaya çıkan 'ā' ünlüsüne ait örnekler şunlardır:

otāğandın (II-314) <ottur-, zamallāda (I-3) <zamanlar-
da, ulā (I-10) <onlar, kāğan (I-13) <kalğan, inşallā (I-39)
<inşallah, mazā (I-60) <mezar, allā (I-99) <Allah, bā (I-99)
<var, āğandın (I-142) <algandın, ākı (I-146) <arka, niķā (I-
152) <nikāh, kıçā-(I-198) <kıçır-, sāğan (I-61) <salğan, katā
(III-345) <katar, pāçı (IV-615) <parça, hāman (IV-735) <harman

Not: Parantez içindeki Romen rakamları, kelimenin alındığı metin numarasını; diğer rakam ise satır numarasını gösterir.

Türkiye Türkçesi'nde olduğu gibi, Kulca Ağzı'nda da Arapça asıllı olup, içinde bir çeşit ünsüz olan 'ayn' ve 'hemze' seslerinin düşmeleri ile ortaya çıkan 'ā' ları da bu kategoride saymak gerekir:

bēzi (I-101) <ba'zı, tāzim (I-129) <ta'zim, cemāt (IV-799) <cemā'at, sāt (I-156) <sa'at

2- Alınma Kelimelerde Varlığını Koruyan 'ā' Ünlüsü:
mākul (I-47), pākiz (I-65), dāğ (IV-401), birāder (I-206), dād (IV-413), dāyim (IV-472), ziyāpet (I-152).

3- Vurguya Ve Üslûba Bağlı Olarak Ortaya Çıkan 'ā' Ünlüsü:

ķeynānı (I-162), ķeynātı (I-163), kirāğa (II-268), çādır (IV-556), azrāğımız (I-13), tā (I-10).

ā Ünlüsü:

Bu ünlü, 'a' ile 'e' arasında bir sestir. Bu tür ünlüler, çoğunlukla kalın ünlüden ince ünlüye geçişin ara sesi durumundadır. Örnekleri Kulca Ağzı'nda bolca görülmektedir.

darvāzı (IV-672), bayıp kēt- (II-234), aṇe (I-1), anķarēge (II-221), salāmet (I-50), bay- (II-234), bayāş (II-236), atımız (I-2).

ā Ünlüsü :

Kulca Ağzı'nda bir tek örneğine rastladığımız bu ünlü Yarkent ağzında ise hiç yoktur: ⁽¹⁾ bayāş (II-236).

(1) Nevzat Özkan, Yarkend Ağzı, E.U. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili Yüksek Lisans Tezi, Kayseri-1990.

ē Ünlüsü:

Uzun bir ünlüdür. Kulça Ağzı'na âit metinlerde, çeşitli sebeplerle ortaya çıkan ünlüler tesbit ettik. Bunları sırasıyla tasnif ederek gösteriyoruz:

1- Vurguya Ve Üslûba Bağlı Olarak Ortaya Çıkan 'ē' Ünlüsü ankarēge (II-221), mayminēge (I-14), türkiyēdiki (I-16), kegez (II-264),

2- Arapça Kelimelerde 'ayn' Ve 'hemze' Ünsüzlerinin Düşmesi Sonucunda Ortaya Çıkan 'ē' Ünlüsü:

lēnet (IV-509), cümē (I-31), bēzi (I-77)

3- 'r' Ünsüzünün Düşmesi Sonucunda Ortaya Çıkan 'ē' Ünlüsü bē- (I-19), ēti (I-188), ē(I-118)⟨er, u_yē (I-134)⟨o yer, nersilē (I-35)⟨nerseler, çüşē- (I-77)⟨çüşür, yē (I-10)⟨yer.

4- 'l' Düşmesi Sonucunda Ortaya Çıkan 'ē' Ünlüsü:

Metnimizde bu tür bir ses hâdisesi, sâdece 'kel-' fiilinin sonundaki 'l' ünsüzünün düşmesi ile gerçekleşmiştir:

kē- (I-2), kēgiçi (I-201), ekē- (I-134)⟨ekel-⟨ep kel-⟨ap kel-⟨alıp kel- .

5- 'Hece Yutumu' Sebebiyle Ortaya Çıkan 'ē' Ünlüsü:

şē (III-385)⟨şehe⟨sheher⟨şehir, meslēt (I-117)⟨maslahat, meşēde (I-22)⟨muşu yerde, eşēde (I-5)⟨oşu yerde, mēle (I-5)⟨mahalle

ē Ünlüsü:

Türkiye Türkçesi'nin yazı dili dışındaki bütün sâhalarında bulunan bu 'kapalı e' sesi, Türk Dili'nin aslı ünlülerinden sayılmaktadır. Üzerinde çeşitli fikirler ileri sürülen bu ses, umûmiyetle 'e' ve 'i' seslerinin arasında ve bu iki sesin bir-

birine karşılıklı değişmesi durumunda geçici olarak kullanılan bir ara ses olarak kabul edilmektedir. Bu değerlendirmelere yalnız Prof. Dr. Reşit Rahmeti Arat'ın itiraz ederek haklı bir şüphe ile yaklaştığını görüyoruz. (1) Tesbit ettiğimiz metinlerde ise, bu ünlünün a>i değişmesinde de bir geçiş sesi olduğunu gösteren örneklerle karşılaşmaktayız. Kalın ve geniş olan 'a' ünlüsünün, ince ve dar olan 'i' ünlüsüne geçişi için bu merhale pek de mantıklı göründü bize. Bununla ilgili örnekler şunlardır

sēp (I-60) <salıp, ġērip (IV-493) <ġarīb, yēt- (II-194) <yat
yēz-(I-137) <yaz- .

Tesbit ettiğimiz diğer 'ē' ünlüleri ise şunlardır:

bēhiş (IV-469) <bēhişt, yērim (I-156) <yarım, bēr- (I-144)
ver-, dē- (I-13) <de-, bēl (II-273), ēl (IV-569) <il, hēs (II-23)
<hiç, bēs (I-7) <beş, hēt (I-42) <ıyd, içēp (I-147) <içip, çēlek
(I-64): kova, çēç (I-76) <saç, yēkşembe (I-188): pazar, kēyin (I-4)

ē Ünlüsü:

Kapalı e ünlüsünün vurgu ve üslup sebebiyle daha uzun hâle gelmesi sonucunda ortaya çıkmaktadır:

ēt- (I-132): et-, yap-, tēri (I-80) <ETġ-teri; ēr (I-43) er;
bēr- (I-116) var-, git-, ulaş-.

ē ünlüsünün 'a'nın değişmesiyle ortaya çıkmış şekilleri de var ve bu durum ayrıca dikkat çekicidir:

bērip (I-46) <barıp; ēti (I-160) <adı; sērā (III-353) sahrā;
kēri- (I-91) <karı-; bērip (I-46) <barıp.

(1) R.R. Arat, Makaleler, TKAE yay. s. 334-341

e Ünlüsü:

e ile i arasında bir sesi gösterir. Umûmiyetle i sesine dönüşmekte olan a ve e ünlülerinin ara sesleri olup i ünlüsüne daha yakındır:

dehkançılık (IV-379): çiftçilik (F dehkan:köy); seliş (I-26) <salma, serme; eşek (I-9) <eşek; yakın (IV-497) <yakın; birer dānedin (IV-746) <birer tâne; el-(II-265) <al-; yezige (IV-669) <yazı, ova; ane (I-1) <ana; âdet (I-23) heveri (I-26) menîñ (I-6) <benim

ē Ünlüsü

Yukarıda örnekleriyle tanıttığımız e ünlüsünün biraz daha vurgulu ve uzun olanı durumundadır. Fazla yaygın olmayan bir ünlüdür:

ēğır (I-3): ağır; ğēvet (IV-507) <ğaybet.

ı Ünlüsü:

ı ile i arası bir sestir. Bu iki ses arasındaki değişmelerin ara merhâlesi sayılabilir. Tek heceli kelimelerde görülebildiği gibi, çok heceli kelimelerin başında, ortasında ve sonunda da görülebilmektedir. Kök ve ek uyumsuzluğunun katalizör ses: olma durumu da söz konusudur:

aŵğanıstandın (I-3): Afganistan'dan; ayrılış (IV-401): ayrılma, ayrılık; yatımen (IV-441): yatıyorum; maşınisida (I-9) <maşın; bız (I-5) <biz; biliklerim (IV-485): balıklarım; mıñ- (I-10) <mañbovı (I-28) (<baba:ata, dede); altı (II-220) <altı; kıtip (II-30) şır (IV-309) <(şır:arслан);

ĩ Ünlüsü :

Normal 'i' ünlüsünden daha kısa bir ünlü olup, genellikle çok heceli kelimelerin birinci hecesinden sonra görülür. Düşme temâyülünde olan 'i' ünlüsünün varlığını belli belirsiz dev etirmesi şeklinde görülmektedir. Bunun bir merhale sonrası 'ünl düşmesi' ve 'hece kaynaşması' olacaktır:

endişige (IV-245) <endişeğe (<F endişe); deyimiz (III-339) <deyimiz; yëttisini (III-347); baritti (IV-604); hemmisini (III-354); yezige (IV-669); kilometir (IV-671); ramizân (IV-677) rüziniñ (IV-679); emiri (I-119); birisi (II-297).

İ Ünlüsü:

Normalden daha uzun söylenen bir ünlüdür. Bu da tıpkı 'ê' gibi hem sık görülmekte, hem de Türk Dili'nin her sâhasında karşılaşılmakta olan bir sestir. Alınma kelimelerde varlığını deva ettiren uzun i'ler, ünsüz düşmesi ve hece düşmesi sonucunda ortaya çıkanlar, vurgu ve üslûba bağlı olarak ortaya çıkanlar ve ünlü değişmeleriyle ortaya çıkanlar olmak üzere çeşitleri görülüyor:

bîkar (IV-588); bînam (IV-386); bî-ğerez (IV-515); keyin > kiyin > kîn (I-207); îğır (IV-576): ağır; İtil- (I-181) <ëytil-, aytil-; bînime (II-386): bir şey; îr (I-83); bîr- (III-364): birik-

ō Ünlüsü:

o ünlüsünden daha uzun olan 'ō' ünlüsü, umûmiyetle r, h, v, l gibi tonlu ve düşmeğe yatkın ünsüzlerin düşmesi ve hece yutuma bağlı olarak ortaya çıkmaktadır:

bōmusa (I-15) <bolmasa; kōnu (I-90) <(F köhne); kōra (I-167) tencere; tonō (III-363): tandır; ō (IV-370) <(ov <av ETG) polō

(I-26)<(F çilov); bōmusa (I-15)<bolmasa

ö Ünlüsü:

ö ünlüsüne göre daha uzunca söylenmektedir. v, r, h tonlu ünsüzleriyle 'ayn' ve 'hemze' düşmesi sonucunda ortaya çıkabilmektedir. Vurgu ve tonlama da o sesini uzatabilmektedir. Tesbit edebildiğimiz örnekler şunlardır:

tēgū (II-267)<(tevi, teve DLT); tōt (I-5) <tört; kōkūt-(I-14 <körkūt-; tōpe (I-195) <(A tuhfe); bōri (IV-505) <(OA bōri); kōpe (I-35):minder; çōçek (I-600): yer adı; mōmūn (IV-477).

ū Ünlüsü:

Uzun 'u' ünlüsüdür. Derlediğimiz metinlerde bir tânesi alıma kelimedede, bir tânesi vurgu ve tonlamaya bağlı, iki tânesi de r ünsüzünün düşmesiyle olmak üzere dört örneğine rastladık:

cuñgū (I-9): Çınliler; şū (IV-452):şu; tuğdū- (I-50) <tuğdur tū- (I-43) <tur- .

u Ünlüsü:

u ile ü arasında bir ünlü olup, u ünlüsünün ü'ye yakın tonunu gösterir. Derlediğimiz metinlerde üçü alınma kelimedede olmak üzere dört örneğine rastladık:

nāzūk (IV-580) <nāzik; muḃārek (IV-682) <mübārek; meḃbur (IV-702) <mecbūr; şunça (IV-634) <şunca.

ū Ünlüsü:

Normalden kısa söylenen bir ünlüdür. Derlediğimiz metinlerde bir örneği vardır:

körüşüp (I-25).

Ünlü Uyumu:

Türk Dili'nin en belirleyici vasıflarından biri olarak kabul edilen 'Ünlü Uyumu' iki kanun hâlinde değerlendirilir:

1-Kalınlık-incelik uyumu,2-Düzlük-yuvarlaklık uyumu.

Derlediğimiz metinleri bu bakımdan inceledik:

1-Kalınlık-İncelik Uyumu:

Türkçe kelimelerde ve alınma kelimelerde olmak üzere ayrı ayrı incelediğimizde şöyle bir durum ortaya çıkıyor:

a) Türkçe Kelimelerde Kalınlık-İncelik Uyumu:

Türkçe kelimelerin ek almış olanlarında,bilhassa çok sayıd bulunan tek şekilli çekim ekleri sebebiyle bu uyumun bozulduğu görülmektedir.Eklerin bu tek şekilliliği,diğer ses uyumlarını da bozmaktadır:

işlemdük (IV-658); keptu (IV-698);atımız (I-2);apımnı (I-2); kandalāki (IV-721); karımı-(IV-598); gulcudiki (IV-384); kambağal (IV-491);suğakçimen (II-297);putlirimiz(II-281); ğırırıyaqlā(II-283); atmışinci (IV-658); karımidı (IV-598); kapaktiki (IV-645); kandağ kılımız (IV-647);turmuşı (IV-384); çüşdük (I-11);muşukem (I-36); kañçilik (I-143); küyoğul (I-72); başlerige (IV-765); köydüğan (IV-721).

Uygur Türkçesinde,bu arada Kulca Ağzı'nda da bazı ünlü değişiklikleri,kalınlık-incelik uyumunu bozmaktadır:

añşim (I-203); başkısı (II-223); ğırırıyağ (II-283); kañçilik (I-143).

Bâzı birleşik kelimeler ise,olması gereken sıra uyumsuzluğu ortadan kalkarak tek sıra meydana gelmiştir:

miyer(IV-786); meşēde (I-22); eşēde (I-5);

b) Alınma Kelimelerde Kalınlık-İncelik Uyumu:

Alınma kelimelerde, 'kalınlık-incecik uyumunu' kuvvetlendirecek yönde değişmeler olmaktadır:

m̄m̄ün (IV-477) <m̄ü'min; cüm̄ē (I-31) <cum'a; ğerez (IV-515);
<ğaraz; kepez (IV-453) <kafes; kavap(I-58) <kebab; kamıl (IV-4
avġanistan (I-3); ğēvet (IV-507) <ġıybet; hever (I-26) <haber;
mēle (I-5) <mahalle; lēnet (IV-509) <la'net; kēġez (II-264) >
kâġıt; mazā (I-60) <mezar; merez (IV-516) <maraz; polō (I-26) >
çilov; bēzi (I-101) <ba'zı.

2- Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu:

Alınma kelimelerde kalınlık-incecik uyumu bahsinde, bu kâideye uymuş olan kelimelerden verdiġimiz örnekler, bir anlamda bu kelimelerin düzlük-yuvarlaklık uyumuna da uyduklarını gösterir. Çünkü kalınlık-incecik uyumunu bozan ek-kök ilişkileri de, alınma kelimelerdeki bu tür uyumsuzluklar da genellikle düzlük-yuvarlaklık ilişkisine aykırılık doğurur. Derlediġimiz Kulca Aġz metinlerinde bu kurala uyan örnekler çok olmakla birlikte uymayan örnekler de boldur. Biz yine de uyumsuzluğu 'istisna' kabul ederek bunun örneklerini vereceyiz:

özümüznüñki (I-32); toġıķı (I-49); bileyzük (I-70); bātur (IV-427); böleydu (I-70); küçigerek (I-72); çilav boyı (IV-638); çoñkor (I-97); kempüt (I-56); hādük (I-205); hañhoza (III-338); her küni (II-250); hestop (II-270); tatġuz- (I-95); kalhuz (IV-754); kamunus (IV-617); arlaşturup (I-52); mañduk (I-9); karamuġ (IV-395); kaytur- (I-51); milyonlıġan (IV-626); polō (I-26); putlirimiz (II-281); işlemdük (IV-658); keptu (IV-698); çüşduk (I-11); küyoġul (I-72); tonō (III-363); moysüpet (I-117).

Sıra Değiştirme:

Bir kelimedede bulunan bütün ünlülerin, bir ünlü sırasından bir başka ünlü sırasına geçmesidir. Bu hâdiseyi üç başlık altında incelemek mümkündür:

1- Kalın Sıradan İnce Sıraya Geçiş:

İki veya daha çok heceli kelimelerde, kalın ünlülü bir kelimenin yerini ince ünlülü bir kelimeye terketmesidir. Bir başka deyişle, kelime içinde bulunan bütün kalın ünlülerin ince ünlüye dönüşmesidir:

meraz (IV-516) < maraz; bēzi (I-101) < ba' zı; ğerez (IV-515) İtil- (I-181); bişige (I-29); kēri- (I-91); yērim (I-156) bēriç (I-46); yipinip (IV-640); yirimimizni (I-12); kilisen (IV-462); ekil- (I-139); yeğin (IV-497) hemmisini (III-354).

2- İnce Sıradan Kalın Sıraya Geçiş:

Birinci hâdisenin tam tersinin işlediği bir durumdur. bütün ünlüleri ince olan bir kelimenin, ünlülerinin tamamının kalın ünlü hâline gelmesi hâdisesidir. Umûmiyetle incelmeye temâ-yülü gösteren Uygur Türkçesi'nin bu husûsiyeti, Kulca Ağzı içi de geçerlidir. Bu yüzden ince sıradan kalın sıraya geçişin örnekleri çok azdır:

tuñgan (III-339); maña (II-311); dumbak (I-87): dadam (I-1) < dedem; aval (I-3) < evvel

3- Düz Sıradan Yuvarlak Sıraya Geçiş:

Bu hâdizenin de örneği azdır:

böşük (I-69); tögü (II-267); ürüg (II-245); koşuk (II-221) koşuk (I-61) < kaşık; kol söygöntü (I-173) < el öpmeğe; tömürçü (II-297); tonu- (IV-492) < tanı-; tonō (III-363) < tandır.

ÜNLÜ DEĞİŞMELERİ:

Herhangi bir sebeple bir ünlünün farklı bir ünlüye dönüşmesine ünlü değişmesi diyoruz. Ünlü değişmelerinin en önemli sebepleri Türk insanının dil zevkinin kanunlaştırdığı 'ünlü uyumu' ünsüzlerin ünlülere etkileri ve benzeşme hâdiseleridir. Bu değişmelere âit metnimizdeki örnekleri incelemeye çalışalım:

Kalın Ünlülerin İncelmesi:

1) a > e :

Anadolu ve Rumeli Ağızlarında da yaygın olarak görülen bu ünlü değişmesi, Kulca Ağzı'nda da mevcuttur:

het (I-137) < hat; kelem (IV-515) < kalem; helep (IV-746) < a'laf; rehmet (I-129) < rahmet; çeç (I-76) < saç; yene (I-54) < yana; kançe (I-12) < kança; kedim (I-28) < kadim; telep (I-40) < talep; yakın (I-44) > yekın; ep (I-25) < alıp; veziyet (I-186) < vaziyet; herem (II-225) < haram; teşken (II-233) < Taşkent; esger (II-301) < asker; nezm (IV-473) < nazm ...

2) a > i :

içep (I-148) < açıp; cin (IV-453) < can; yip- (II-274) < yapçıy (I-205) < çay; içil- (I-196) < açıl-; apir- (I-49) < apar-; iyak (I-41) < ayak; tip- (IV-673) < tap-; sil- (IV-613) < sal-; is- (IV-613) as-; gerdin (IV-812) < gerdân; bic (IV-798) < bac...

3- ı > i :

Yukarıda belirttiğimiz gibi, Kulca Ağzı'nda geniş çaplı bir inceleme temâyülü mevcuttur. Bu cümleden olarak gerek alınma kelimelerde, gerekse Türkçe kelimelerde ı > değişmesinin örnekleri oldukça fazladır:

jilan (IV- 567) <yılan; hāpiz (IV-471) <hāfız; yërim (I-12) <yarım; yëzip (I-7) <yazıp; kërindaş (III-326) <karındaş; āğēni (I-182) <ağa+ini; elip (I-48) <alıp; bërîp (I-46) <barıp; sëtival- (I-110) <satıb+al-; bēzi (I-77) <bazı; selîş (I-26) <salîş, salma; piçik (I-56) <bıçak; ekil (IV-534) <âkıl

4) u > ü :

Kulca Ağzında bu ünlü değişmesi az görölmektedir:

müellim (IV-585) <muallim; uçün (IV-485) <uçun; jüp (I-65)

<yuyup.

İnce Ünlülerin Kalınlaşması:

1) e > a:

Daha çok alınma kelimelerde ünlü uyumu sırasında kalınlaşan kelimelerde görölmektedir:

mazar (III) <mezar; salamet (I-50) <selâmet; tarazı (I-79) <terâzi; dap (I-87) <def; salam (I-172) <selâm; asas (IV-388) <esas; bayan (IV-443) <beyân; vapā (IV-526); tuñğan (III-339) <töngen; dada (II-217) <dede; maña (II-311) <men-ge .

2) e > ı:

kançı (I-12) <kanche; apır- (I-129) <apar-; darvāzı (IV-672) <dervāze; dohdurhanı (II-301) <doktorhâne; kıtım (I-132) <ketim.

3) i > a:

Tesbit ettiğimiz metinlerde yalnız bir örneğini gördük:

nāyiti (II-234) <nihâyet

4) i > ı:

sıñıl (II-232) <(DLT singil); ıssık (II-292) <(DLT isig); kamıl (IV-484) <kâmil; hılap IV-541) <hilâf; hākım (II-293) hâki

5) i > u:

Yalnız bir örneğini bulabildik:

purunzu (II-233) < firunze.

6) e > u:

cuvap (I-162) < cevap; kuvut (IV-78) < kuvvet; purunzu (II-233) < firunze.

7) ü > u:

dumbak (I-87) < dümbelek; nupus (I-6) < nüfus.

Geniş Ünlülerin Daralması:

1) a > ı:

başkısı (II-223); bıķ- (II-221); aḥşamğıçe (I-210); kaytır (I-162); adış (I-158); arka > āķı (I, 146); baba > boı (I-28); taşlı- (I-23); ballırimiz (I-20); kançı (I-12); pācı (IV-615); şığıl (IV-571) < çakıl; arısıde (IV-516) < ara; ḥaltı (IV-754); apı (I-3); dadı (I-4); tolğık (I-49) < tolğak.

2) a > i:

Çok sık görülen bir ses değişmesidir. Tek heceli kelimelerde görülebildiği gibi, kelime başında, ortasında ve sonunda da karşılaşmaktadır:

ītil- (I-181) < ayt-; aḥşim (I-203); il- (I-203) < al-; çiy (I-205) < çay; yip- (II-274) < yap-; bilık (IV-458) < balık; ğerdin (IV-812) < ğerdān; iyak (I-41) < ayak;

3) e > i:

Derlediğimiz metinlerde en çok rastlanan bir ünlü değişmesidir. Hem Türkçe kelimelerde, hem de alınma kelimelerde sık görülür:

ejdirhā (IV-566); birliş- (IV-621) < birleş-; işek (I-108) < eşek; ni (IV-815) < ne; vezipi (IV-702) < vazife; eti (I-188)

erte; hesap (IV-621); kis- (IV-615) <kes-; beriket (IV-563);
gezni (IV-554) <hazine; yit- (IV-523) <yet-; ziril (II-290)>
zelif; hizmet (I-208) <hizmet; alāmit (I-207) <alāmet; kilin
(I-203) <kelin; biyit (I-178) <beyt; dāni (I-177) <dāne; ışık
(I-175) <eşik; işkiri (I-175) <içkerü; kirek (I-156) <kergek;
ekil- (I-139) <ekel-; isti- (I-138) <iste-; kiy- (I-132) <key-
tili- (I-111) <tile-; memliket (I- 89) <memleket; küngiçe (I-53)
>küngerçe; nersî (I-35) <nerse; nîmî (I-24) <nîme; işlîgen
(I-21) <işlegen; türkiyēdiki (I-16) <türkiyedeki; kil- (I-3) <kel

4) o > u:

u (I-3) <o; kuş- (I- 46) <koy-; tuğ- (I-94) <toğ; optu-
vuz (II-222) <otobüs; dohđur (II-311) <doktor; buzuk (IV-483) <
bozuk; kalhuz (IV-754) <kolhoz; tuğul- (I-1) <doğ-.

5) o > ı:

Tek bir örneğine rastladık:

cık (I-140) <çok;

6) ö > ü: örneği çok azdır:

mömün (I-62) <mü'min;

7) e > ü:

tügü- (I-142) <tüke-; çüşē- (I-105) <çüşür-; tügmen
(IV-770)

Dar Ünlülerin Genişlemesi:

1) ı > a:

kıçā- (I-198) <kıçır-; kışkā- (II-302) <kıçkır-; kasağ
(IV-395) <(ETG kasiğ).

2) ı > e:

hêt (I-24) <ıyd; yardım (I-19) <yardım; gēvet (IV-507) >
ğıybet;

3) i > e:

Bu ses hâdisesi için de yeterli örnek vardır:

dereh̄ (I-60) <diraht; h̄eş (II-236) <hiç; yek̄sembe (I-188)
>yek̄senbih; içep (I-147) <iç-; şehir (I-18) <şehir;

4) u > a:

soğak̄ (IV-513) >soğuk̄; otā- (III-330) >oltur-; mā (I-61)
>bu; yoğan (III-359) >yoğun .

5) u > o:

muşu (II-299) <moşu; kosuk̄ (II-221) <kursak̄; mozay (III-35)
<buzaḡu-ETG .

6) u > ö:

töpe (I-195) <tuhfe.

7) ü > ö:

hökümat (I-18) <hükümet; mömün (IV-477) <mü'min.

Düz Ünlülerin Yuvarlaklaşması:

1) a > o:

koşuk̄ (IV-731) <kaşık; tonu- (IV-492) <tanımaz; ö (IV-370)
<av; dörī (II-304) <dārū; hotun (I-91) <katun ETG; boı (I-28)
<baba.

Görüldüğü gibi bu ünlü değişikliği, yuvarlaklaştırma etkisi olan m, b, v dudak ünsüzleri ile meydana gelmektedir. Bu hâiseye k, ş, t tonsuz ünsüzleri de komşu ünsüzler olarak etki ediyor.

2) a > u:

unu- (IV-657) <(DLT una-); şorvu (IV-650); jukuru (IV-425);
uka (II-244); almatu (II-215); şuñguça (I-190); tohtu- (I-189);
kaytur- (I-182); tumusa (I-100); oñşuğan (-97); uşut- (I-97);
tuğmuğan (I-94); yuğaş (I-61); bolğuçe (I-42); toylur (I-25);
muş (I-20); bōmusa (I-15)...

3) e > ö :

öylün- (I-90); söy- (I-173) <sev-; tögü (II-267) <teve DL'
öylürüğe (I-18) (<evlerine <OA ve EUTS:eb).

4) e > ü:

çüşmüßen (II-285); tögü- (I-142) <tüke-; öylürüğe ((I-18
ürüg (II-245).

5) e > ü:

müñgüzüp (IV-687) <min-; tömür (II-297) <(OA temir; ürüg
(II-245); mömün (I-62) <mü'min; türküstan (I-3) <türkistan;

6) e > u:

könu (I-90) <köhne; cuvap (I-162) <cevāb; purunzu (II-233
<firunze; kuvut (IV-780) <kuvvet.

7) i > u:

purunzu (II-233) <firunze; kelduk (I-10) <keldik.

8) ı > u:

kalduk (I-6) <kaldık; kurğuy (IV-446) <(DLT kırıguy);
mañduk (I-8) <mañdık.

9) a > ü:

çüş (I-170) (çāşt:kuşluk vakti-F.).

10) ı > ü:

süpet (IV-485) <sıfat.

Yuvarlak Ünlülerin Düzleşmesi:

Örnekleri az da olsa, hemen hemen her yuvarlak ünlü düz ün-
lü ile yer değiştirmektedir:

1) o > a:

aşu (I-60) <oşu; sayuz (II-215) <soyuz; kamunus (IV-617)
<komünist; kalğuz (IV-754) <kolğoz

2) o>ı:

cık (I-140) <çok.

3) o>é:

sévit (IV-607) <sovyet.

4) u>ı:

paltı (II-272) <baltu ETG.

5) u>i:

hoşni (I-117) <konşu; dōri (II-304) <dārū; ğelvi (IV-743)

<kalbur.

6) u>a:

mā (II-304) <bu

7) u>e:

meşēde (I-22) muşuyerde; eşēde (I-5) oşu yerde.

ÜNLÜ DÜŞMESİ:

Türkiye Türkçesi'nde de sık görülen bir ses hâdisesidir:

koñlüm (IV-519) <koñül; meñzige (IV-544) <(ETG meñiz);

ğezni (IV-554) <hazfne; oynatğan (IV-562) <oyun; ağzığa (IV-543

<ağız; karnımız (IV-649) <karın; ballırimiz (I-20) <balalarımı:

Hece yutumu, hece kaynaşması ve birleşik kelimelerde yan yana gelen iki ünlüden birinin düşmesi ile:

eşēde (I-5) <oşu yerde; aptiken (I-4) <al-ıp tur-ur er-ken;

mēle (I-5) <mahalle; ep kel- (I-25) <alıp kel-; ör tur- (I-183)

<örü tur-; altıncı ay (I-7) <altıncı ay; onuncı ay (I-10) <onuncu

ay; almatu (II-215) <alma ata; havalañğa (II-230) <hava alanı;

kēgiçe (II-269) <kelgengeçe; nım iş (II-297) <nime iş;

jıgırmışki (IV-749) jıgırme işki; jıgırmış (IV-749) <ji-

ğırme üç.

Kelime sonunda aşınma yoluyla düşen ünlüler de bulunmaktadır:
diplom (II-264) <diploma; havalan (II-230) <hava alanı.

ÜNLÜ TÜREMESİ:

Çoğu yabancı kökenli kelimedede olmak üzere, telâffuzu kolaylaştırmak üzere, aynı zamanda yeni heceler teşkil eden 'ünlü türemesi' hâdiseleri görülmektedir. Örneklerini veriyoruz:

azıraḥ (I-129) <azrak; içidiḡan (IV-652) <iç-diḡan;
aḡırıp kal- (II-270) <aḡrı-; biyit (I-178) <beyt; ilim (IV-496)
<ilm; peyez (IV-517) <feyz; rehim (IV-522) <rahm; k̄ariye
(IV-584) <karye; emīr (I-119) <emr; orus (226-II) <rus.

ÜNSÜZLER

Derlediğimiz metinlere ve kullandığımız transkripsiyon işaretlerine göre Kulca Ağzı'nda şu ünsüzler vardır:

b, c, ç, d, g, ğ, h, ħ, j, k, k̇, l, m, n, ñ, p, r, s, ş, t, v, v̇, y, z, ğ.

Umûmi Türkçe'nin ünsüzlerinden olan f ünsüzü, Kulca Ağzı'nda kullanılmamaktadır. Gerek Türkçe kelimelerde olsun, gerekse alınma kelimelerde..bütün f ünsüzleri p ünsüzüne dönüşmüştür.

Ayrıca umfmi Türkçe'de bulunmayan yuvarlak ünsüzün bir örneği de Kulca Ağzı'nda vardır. Yuvarlak bir v ünsüzü olan ve v̇ işaretiyle gösterdiğimiz bu ünsüz Kazak Türkçesi'nde daha yaygın bir şekilde yer almaktadır(1) .

Şimdi yukarıdaki ünsüzlerden, farklı özellikleri olanları tanıtalım:

ğ Ünsüzü:

Patlayıcı, tonlu bir art damak ünsüzüdür. Genellikle kalın sıradan kelimelerde bulunmakla birlikte, bazı ince sıradan kelimelerde de üslûba bağlı olarak g ünsüzünün kalınlaşmasıyla ortaya çıkmaktadırlar. Gerek alınma kelimelerde, gerekse Türkçe asıllı kelimelerde görülen bu ünsüzleri birbirinden ayırmadan aynı harf ve işaretle gösterdik:

tuñğan (III-339); ğunā (II-255); toñguz (III-337); suñğan (IV-471); suğakçı (II-297); şuñguça (I-190); soñgu(III-322); püñgö (IV-564); muñgul tura (IV-531); mağazin (II-235); liñgö lāyığ (I-87); kuruğ (I-151); kılıñğan (IV-388); ğep (I-162);

(1) bu konuda bakınız:

a) Ferhat Tamir, Barköl'den Kazak Türkçesi Metinleri, TKAE yay, Ank, 1989.

b) Mahmut Sarıkaya, Afganistan Kazak Türkçesi (Metin-sözlük, E.U. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Lisans Tezi. 1990.

çüşēgiz- (I-78); çüşmügen (I-285); çuğul- (IV-591); buruñgu (I-79); beşiğe (I-29); uluğ (I-60)...

Yukarıda görüldüğü gibi, Eski Türkçe kelimelerden bu ünsüzü koruyanlar, ya kelime sonunda bu ünsüzün bulunduğu kelimelerdir veya ğ ünsüzünün hemen önünde n ünsüzü bulunduranlardır. Diğer bütün ğ ünsüzleri ve k ünsüzünden dönen ğ ünsüzleri yumuşak g hâline gelmiş olup, biz bu ünsüzleri Türk alfâbesinde var olan ğ harfi ile gösterdik.

h Ünsüzü:

Tonlu ve sızıcı bir küçük dil ünsüzüdür. Eski Türkçe'de var olmayan bu ünsüz, daha çok k > h değişikliği ile ortaya çıkmıştır. Alınma kelimelerdeki h ünsüzleri de umûmiyetle korunmuştur. Kulca Ağzı'na âit derlediğimiz metinlerdeki bu iki başlık altında topluyoruz:

1) k > h değişmesiyle ortaya çıkanlar:

tohtu- (IV-189); toh (IV-746); tamağ (I-27); sanduğ (I-147)
şundağ (I-113); oğşa- (I-93); karağıtay (III-336); karamuğ (IV-395); kağşa- (IV-555); hotun (I-19); han (I-han); haltı (IV-754); apılığ (IV-751); arılığ (II-245); artığ (IV-536); ağığ (IV-570); azırağ < azlığ (I-129); bağ- (IV-503); çığ- (IV-423).

2) Alınma kelimelerde varlığını koruyan ve yine alınma kelimelerde değişme yoluyla ortaya çıkan h ünsüzleri:

helk (IV-526); beht (I-66); vaht (IV-611); ağışim (I-203); ahir (IV-482); dohdurhānı (II-311); ehlağ (I-62); hañhoza (III-338); het (I-137); hever (I-26); hudā (I-111).

ñ Ünsüzü:

Türkiye Türkçesi'nin yazı dilinde kullanılmamakla birlikte Anadolu ve Rumeli ağızları dâhil, umûmi Türkçe içinde yaygın olarak kullanılan ñ ünsüzü tonlu, genzel ve yumuşak bir damak ünsüzüdür. Kulca Ağzı'nda da çok yaygın olarak kullanılmaktadır; bunlardan bir kısmı Eski Türkçe devrinden beri varlığını korumakta olan ñ ünsüzü, bir kısmı ğ ünsüzünün tesiriyle n > ñ değişmesi sonucu ortaya çıkmış ñ ünsüzü, bir kısmı ise Çince'den geçen kelimelerde bulunan ñ ünsüzüdür. k ünsüzü de bunda etkilidir.

1) Eski Türkçe'den gelen ñ ünsüzü:

tañrı tağı (IV-574) < (OA tengri); tañ (II-280) < (ETG tañ); oñ (IV-552) < (ETG oñ); muñ (IV-538) < (ETG muñ); añla- (IV-466) < (ETG añlağ); beriñlā (I-137); cihanniñ helki (IV-526).

2) k ve ğ ünsüzleri tesiriyle ortaya çıkan ñ ünsüzü:

tuñğan (III-339); kañdır- (IV-550); buruñğu (I-79); kañ (IV-533)

3) g, ğ > ñ değişmesiyle ortaya çıkan ñ ünsüzü:

çoñ (I-39) < (çoğ ETG); jiñne (II-303) < (yigne DLT)

3) Alınma kelimelerde ñ ünsüzü:

çeñze (IV-706); ğömindañ (IV-596); hañhoza (III-338); püñgö (IV-564);

â Ünsüzü:

aâğan (I-13); aâal (I-3); darvâzı (IV-672).

ÜNSÜZ UYUMU:

Derlediğimiz metinlerde bazı istisnalar dışında, kelime kök ve gövdelerinde ünsüz uyumu görülmektedir. Ünsüz uyumunu bozan en önemli sebeplerin başında bazı eklerin tek şekilliliği:

koruyor olmasıdır. Bunlara örnek veriyoruz:

āhırıġıçilek (IV-753); aldamçı (IV-482); bağvençilik (IV-389); bahmastın (IV-503); bargıçe (IV-787); cepparbay (III-319); ahşamġıçe (I-210).

TONLULAŞMA:

Metinlerde tesbit ettiğimiz tonlu ünsüzler şunlardır:
b, c, d, g, ġ, h, j, l, m, n, ñ, r, v, y, z, ğ, v̇.

Tonsuz ünsüzler ise şunlardır: ç, f, h, k, k̇, p, s, ş, t.

Tonlulaşma olayı, tonsuz bir ünsüzün yerini tonlu bir ünlünün almasıdır.

ġ ünsüzünü tanıtırken k̇ > ġ tonlulaşmasını, h ünsüzünü tanıtırken de k̇ > h tonlulaşmasını örnekleriyle anlatmıştık. Diğer tonlulaşma olayları ise şunlardır:

1) t > d: de-(I-13) < ti-; emdi (I-23) < (amtlı ETG).

2) k̇ > ñ: çoñ (I-39) < çok.

3) s > z: haz (I-29) < yas; optuvuz (II-222) < otobüs.

4) f > v: avġan (I-6) < afġan

5) ç > c: cık (I-140) < çok

6) k̇ > ġ: ġulca (I-1) < kulca; şıġıl (IV-571) < çakıl.

7) k > g: köyneg (I-46) < köynek; esger (II-301) < asker.

TONSUZLAŞMA:

Tonlulaşma olayının tam tersi bir durumdur. Kelime içindeki tonlu ünsüzlerin tonlu ünsüzlere dönüşmesidir:

1) b > p çok fazla örneği bulunan bu ünsüz değişikliği hem Türkçe kelimelerde, hem de Uygur Türkçesi'ne Arapça'dan girmiş sonu b ünsüzüyle biten kelimelerde görülmektedir. Bu hâdisenin her iki şekli umûmi Türkçe içinde oldukça yaygındır. Kulca

Ağzındaki örneklerini görelim:

paltı (II-273) < baldu DLT; pütün (I-70) < bütün; put (II-28)
< but DLT; piçik (I-56) < bıçak; kavap (I-58) < kebâb; inkılap
(IV-584); mektep ((IV-584); ğerip (IV-493).

ğ > k: tolğık (I,49) < (tolğag DLT)

d > t: en yaygın tonsuzlaşma olayıdır:

paltı (II-273); hêt (I-24) < ıyd; dertini (IV-455) < derd;
het (IV-505) < hadd; heset (IV-511) < hased; peset (IV-513) <
fesâd; peryat (IV-521) < feryâd; ihtisat (IV-749) < iktisâd;
hoşşâmet IV-561 < hoşşâmed.

h > ħ dohdurhâni (II-301) < doktor hâne.

m > t tuğut (I-82) < tuğum

r > t yotkan (IV-641) < (ETG yogurkan).

SIZICILAŞMA:

Derlediğimiz metinlerdeki sızıcı ünsüzler şunlardır: f, ğ,
h, ħ, j, s, ş, v, v̇, z.

Yine metinlerimizde sızıcı ünsüze dönüşen ünsüzler şun-
lardır:

y > j: Metinlerimizde bu ünsüz değişmesi çok yaygındır ve
bu değişiklik dar ünlülerden meydana gelmiş kelimelerde görü-
lür:

ı ve i dar düz ünlüleri yanında:

jit- (I-27) < yit-; jilan (IV-567) < yılan; jıkıl- (IV501)
< yıkıl-; jitim (IV-493) < yetim; jığlaş- (I-29) < yığlaş-; ji-
ğirme (I-133) < {DLT yigirme, yigirmi}; jiñne (II-303) < yigne

u ve ü dar yuvarlak ünlüleri yanında:

jügür- (IV- 464) < yügür-; jukuru (IV-425) < yakāru (ETG).

- 2) d > z: k̇ümbez (II-269) <günbed; k̇ēgez (II-264) <kağed.
 3) c > j: mejbur (IV-702) <mecbūr;
 4) ç > ş: üş (I-44) <üç; yağaş (I-60) <yığaç; kaç- (I-217)
 <kaç-; iş- (II-235) <iç-; hêş (II-236) <hiç; kışkâ- (II-302)
 <kıçkır-; uş- (I-450) <uç-; şıgıl (IV-571) <çakıl; şorvu
 (IV-649) <çorba; aş (IV-646) <aç .

5) b > v:

Uygur Türkçesinde ve o cümleden olarak Kulca Ağzı'nda Türkiye Türkçesi'nden farklı olarak başta bulunun b ünsüzleri korunmuştur. Bunun bir tek istisnâsıyla karşılaştık metinlerimizde: ber- > ver- (I-144). Teypten aktarırken ısrarla sormamıza rağmen v 'li şeklini de kullandıklarını söylediler. Yine de biz bunun Türkiye Türkçesi etkisiyle gerçekleştiği kanaatindeyiz. Bunun dışında, bundan daha açık ve kesin bir b- > v- değişmesi de mevcuttur: bilen > vilen (I-57). Bu iki hâdise dışında, hem Türkçe kelimelerde, hem de alınma kelimelerde b > v sızıcılığı kelime ortasında ve sonunda belli bir kurala bağlı olmadan gerçekleşir:

ğelvi (IV-743) <kalbur; şorvu (IV-649) <çorba; yavay (IV-369) <yaban; harva (I-157) <araba; ivet- (I-118) <ilip + bert-; bovay (I-117) <baba; setival- (I-110) <satıp al-; tavağ (I-63) <tabak; beyāvan (IV-467) <beyâbān; hisav (IV-739) <hesâb; ğēvet (IV-507) <gıybet; bağven (IV-389) <bāğbān sevep (I-100) <sebep; hever (I-26) <haber; kurvan (II-222) <kurban; optuvuz (II-222) <otobüs.

PATLAYICILAŞMA:

Kulca Ağzı'nda istisnâsız bütün f ünsüzleri p ünsüzüne dönüşmüştür. Aslında yansıma kelimeler dışında umûmi Türkçe'de pek kullanılmayan bu f ünsüzü, Uygur Türkçesinde de hiç kullanılmamaktadır. Bu durum, Uygur Türkçesi ve Kulca Ağzı için en belirleyici vasıflardan biridir. Bir istisna dışında, patlayıcılışmanın en yaygın örneği de f > p değişmesidir. Önce bu çok yaygın değişmenin örneklerini, sonra da istisnâyı verelim:

f > p: bütün alınma kelimelerde ve kelime başında, ortasında ve sonunda olmak üzere her durumda görülür:

nupus (I-6) < nüfus; örp (I-38) < örf; terep (I-61) < taraf;
sap (I-84) < saf; dap (I-87) < def; palançı (I-116) < falanca;
ziyâpet (I-152) < ziyâfet; cuvap (I-162) < cevâb; tōpe (I-195)
< tuhfe; hepte (I-205) < hafte; purunzu (II-233) < firunze;
turpan (IV-378) < turfân; kepez (IV-453) < kafes; hâpiz (IV-471)
süpet (IV-485) < sıfat; pitne (IV-513) < fitne; peyez (IV-517)
< feyz; vapa (IV-526) < vefa; pâş (IV-533) < fâş; pen (II-537)
< fen; hılap (IV-541) < hilâf; perman (IV-676) < ferman; vezipi
(IV-702) < vazife; helep (IV-746) < a'laf; depter (IV-790)....

s > ç: çaç (I-76) < saç.

DUDAKSILAŞMA:

Dudak benzeşmesi yoluyla meydana gelen dudaksılaşma olayının sâdece bir örneğine ve yaygın olarak rastladık:

n > m:

ombir (II-227) < on bir; ıstambul (II-228) < ıstanbul;
gümbez (II-269) < günbed; tilemçilik (II-287) < tilen-; ambā
(IV-633) < anbar; yékşembe (I-188) < yekşenbih.

DAMAKSILAŞMA:

Bâzı ünsüzlerin damak ünsüzü hâline geldikleri görülmektedir. Örnekleriyle inceliyoruz:

1) ħ > ğ:

ğoca (I-102) < ħoca; ğezni (IV-554) < ħazîne.

2) h > y:

şâyit (I-156) < şâhit; miyman (I-202) < mihmân .

3) b > y

öy (I-14) < eb OA.

4) çüş- (I-11) < tüş-

5) n > y:

yavay (IV-369) < yaban.

6) v > ğ:

çuğul- (IV-591) < çuvul-; duğā (I-97) < duva < duā; tōğū (II-267) < (tevi DLT); suğak (II-297) < suva- < suwāş- DLT

7) d < y:

kēy-, kiy- (I-132) < (ETG ked-); kēynānı (I-162) < kadın ana
ayak (I-80) < adak

8) v > y:

söy- (I-173) sev- .

9) k > y:

bileyzük (I-70) < bilek.

BOĞUMLULAŞMA:

Metinlerimizde bir kelimedede rastladık:

r > l:

ziril (II-290) < zelifl.

GENZELLEŞME:

Umûmi Türkçe'de m, n, ñ ünsüzleri geniz ünsüsü sayılır. Başka ünsüzlardan bu ünsüzlere dönüşme örnekleri şunlardır:

1) b > m:

muñ (IV-472) < buñğ OA ;

2) g > ñ:

jiñne (II-303) < yigne DLT.

3) ğ > ñ:

çoñ (I-39) < (çoğ ETG).

ÜNSÜZ TÜREMESİ:

Kelimenin bünyesini genişleten ünsüz türemesi, aslında söyleyişi kolaylaştırma ihtiyâcından doğmuştur. Bu özelliğinden ötürü Umûmi Türkçe içinde oldukça yaygındır. Derlediğimiz Kulca Ağzı'na âit metinlerde de bol örnekleri bulunan bu ses hâdisesi hem Türkçe kelimelerde, hem de alınma kelimelerde görülmektedir. Ayrıca, kelime başında, ortasında ve sonunda olmak üzere her durumda karşımıza çıkmaktadır:

1) h- Türemesi:

harva (I-157) < araba; hecep (IV-400) < acîb, acâib; harak (IV-499) < arak "içki"; helep (IV-746) < a'laf "hayvan yemi" ; hêt (I-24) < ıyd "bayram".

2) y-, -y- Türemesi:

yağaş (I-60) < lğaç; meyvi (I-145) < mîve; kayde (I-24) < kâide.

3) -y Türemesi:

bovay (IV-117) < baba "dede, ata); pay (IV-497) < pâ.

4) -ş- Türemesi:

işkki (I-46) <iki; işt (IV-501) <it.

5) -p- Türemesi:

optuvuz (II-222) <otobüs.

6) -n Türemesi:

mağazin (II-235) <mağaza; meselen (I-23) <meselâ.

7) j- Türemesi:

jırağ (IV-671) <ırak.

ÜNSÜZ DÜŞMESİ:

Dilde akıcılığı sağlamak üzere,yine dilin kendi kâidele-
ri ve estetiği doğrultusunda gerçekleşen bir ses hâdisesidir.
Umûmi Türkçe'de,Anadolu ve Rumeli Ağızlarında çok fazla örnekle-
leri bulunan Ünsüz Düşmesi,Kulca Ağzı'ndan derlediğimiz metin-
lerde de sıklıkla görülmektedir.Hem düşebilen ünsüz sayısı fazladır,
hem de kelimenin başında,ortasında ve sonunda olmak üzere her
yerde düşebilmektedir.Düşen ünsüzün yanındaki ünlüler uzar.

Metinlerimizde tesbit ettiğimiz ünsüz düşmeleri şunlardır

1) -r , -r- Düşmesi:

Umûmi Türkçe içinde de örnekleri çok olan bir hâdisedir.
Bu durum biraz da r ünsüzünün karakterinden ileri gelmektedir.
Muharrem Ergin,bu konuda şunları söylüyor:"Eülâsa r Türkçe'de
kelimelerde yeri en zayıf olan ses durumundadır.Buna sebep r'n.
titrek olması ve söylenişinde güçlük çekilmesidir (1).

r ünsüzünün düşmesiyle ilgili örnekler şunlardır:

(1) Muharrem Ergin,Türk Dil Bilgisi,s.75,Istanbul-1972.

ğelvi (IV-743) <kalbur; ambā (IV-663) <anbar; çıkā- (IV-379) <çıklar-; katā (III-345) <katar; otāğandın (II-314) <ottur-; bā (I-119) <bar;bē-(I-111) <ber-; çüşē- (I-105) <çüşür-<tüşür-; tu- (I-101) <tur-; mazā (I-60) <mezar; tuğdū- (I-50) <tuğdur-"doğurt-"; nersilē (I-35) <nerseler; ballā (I-22) <balalar; ē (I-21) <er; yē (I-10) <yer; hāman (IV-735) <harman: tes (IV-624) <ters; pāçı (IV-615) <parça; āpa (IV-387) <arpa; kōset- (II-299) <körset-; ketmen (II-273) >kertmen "çapa"; ēte (I-166) <erte; ākī (I-146) <arka...

2) -h , -h- Düşmesi:

Kulca Ağzı'nda yeri geldiğinde kelime başında h ünsüzü türemesine karşılık, kelime ortası ve kelime sonunda düşer. Eski Türkçe'de bulunmayan bu ünsüz, Türkiye Türkçesi'nde k > h değişmesiyle ortaya çıkmıştır. Doğu Türkçesi'nde ise, bu değişme henüz k > ħ safhasındadır. Bu yüzden derlediğimiz Kulca ağzı metinlerinde, Türkçe kelimelerde h düşmesi yoktur. Alınma kelimelerdeki örnekleri ise şunlardır:

şē (III-358) <şehir; nāiye (IV-372) <nâhiye; sērā (III-3) <sahrā; tōpe I-195) <tuhfe; meslēt (I-117) <maslahat; kōnu (I-90) <köhne; abdulla (IV-471) <abdullah; ğunā(II-255) <günah. yēkşembe (I-188) <yēkşenbih; nikā (I-152) <nikāh; alla (I-99) <Allah.

3) -l , -l- Düşmesi:

Umûmiyetle kelime sonunda bulunan l ünsüzleri düşer ve kendinden sonraki ünlüyü uzatır. Kelime ortasında da l ünsüzünün düştüğü görülür. Sonu l ile biten kelimeler yapım ve çekim eki aldıklarında, ek ünsüzle başlıyorsa düşme daha yaygın olur:

Şu örnekleri veriyoruz:

bosa (I-15) <bolsa; kēgen (III- 346) <kelgen; otur- (II-310) <oltur-; k̄asa (II-272) <k̄alsa; bop (II225) <bolup; āğandın (I-142) <algandın; sāğan (I-61) salğan; k̄āğan (I-22) <k̄alğan; atmış (I-7) <altmış; bo- (I-23) <bol-.

4) -v Düşmesi:

Kelime sonlarında görülen bir ünsüz düşmesidir:

ō (IV-370) <av; polō (I-26) <çilov "pilav".

-v düşmesi, kendinden önceki düz ünlüyü yuvarlaklaştırır

5) -t Düşmesi:

Sonu çift ünsüzle biten ve son ünsüzü t olan alınma kelimelerdeki bu t ünsüzü düşer:

vaḥ (III-341) <vaḥt <vakt; behiş (IV-469) <behışt; çüş (I-170) <çüşt "kuşluk vakti"; teşken (II-233) <taşkent; kamunus (IV-617) <komünist .

6) -y- Düşmesi:

ītil- (I-181) <aytıl-; kīn (I-201) <kiyin; ġēvet (IV-507) <gıybet; sévit (IV-607) <sovyet; hēt (I-24) <ıyd.

7) -d- Düşmesi:

Tek bir örnekte var: encan (IV-466) <Andican.

8) -g- Düşmesi:

kergek (I-156) <kirek.

9) z Düşmesi:

siler (II-288) <sizler.

10) -n- Düşmesi:

koy (I-34) <kony; kēgiçe (II-269) <kelgengeçe.

11) ayn () Düşmesi:

müellim (IV-585) < mu'allim.

ÜNSÜZ İKİZLEŞMESİ:

Hem Türkçe kelimelerde, hem de alınma kelimelerde sık görülen bir ses hâdisesidir. Alınma kelimelerdeki aslı ikiz ünlüler tekleştiği gibi bunların korunanları da vardır. Aralarındaki ünlünün düşmesi sonucu tesâdüfen yan yana gelen bir birinin aynı iki ünsüz de böyle bir ikizleşme görünümündedir. Sayı ifâde eden kelimelerde ikizleşmenin çok yaygın olduğu dikkat çekmektedir.

Bütün bunların örneklerini topluca veriyoruz:

pekkir (IV-685) < fakır; hemmi (I-147) < hep; neççe (IV-488) < neçe, nice; tukkan (III-325) < toğ-; ellig (III-321) < elig ETG
ıssık (II-292) < isig DLT; otturu (I-139) < oturu, otra, ortu DLT;
uşşak (I-55) < uşak "ufak"; sekkiz (I-42) < sekiz; işkki (I-41) < iki;
ottuz (I-14) < otuz; tokkuz (I-7) < tokuz; ballā (IV-752) < balalar.

ÜNSÜZ TEKLEŞMESİ:

Uygur Türkçesi Kulca Ağzı'na âit derlediğimiz metinlerde bu ses hâdisesinin örneklerini bilhassa alınma kelimelerde görmekteyiz:

kuvut (IV-780) < kuvvet; mēle (I-5) < mahalle; het (IV-505) < hadd; hek (IV-532) < hakk.

ÜNSÜZ BENZEŞMESİ:

Aslında bir ünsüz değişmesi olan ünsüz benzeşmesi birbirini-

ne yakın mesâfede veya yan yana bulunan iki ayrı ünsüzden birinin diğeri etkilemesi sonucu ortaya çıkar. Bu hâdise sonunda ikiz ünsüz görünümünde bir durum meydana gelmektedir. Kulca Ağzı'nda da bunun örnekleri oldukça fazladır:

1) -nl->-ll-

Sonu n ünsüzü ile biten kelime kök ve gövdelerine l ile başlayan çokluk eki (-ler, -lar) ve isimden isim yapma eki (-lık, -lik, -luk, -lük) geldiği zaman gerileyici benzeşme yoluyla gerçekleşir:

küllerde (IV-733) <künlerde; kızgıllıḡ (IV-659) kızgınlık; ḡotullā (I-91) <ḡotunlar; türküstallıḡlā (I-11) <Türkistanlılar; boḡallık (I-6) <bolḡanlık; zamallāda (I-3) <zamanlarda.

Birleşik Kelimelerde Benzeşme:

2) -bm-> -mm-

könemniḡendin (II-249) <könebilmegenden; kiremme- (I-175) <kirebilme- "geleme-".

3) -pb-> -pp-:

Gerileyici bir benzeşme örneğidir:

çıkırıppol- (IV-789) <çıkırıp bol-;

Kelime Kökünde Benzeşme:

4) -ts-> -ss-:

Gerileyici bir benzeşme örneğidir:

össe (IV-517) <ötse "aşsa, geçse".

5) -rt-> -tt-:

Gerileyici bir benzeşme örneğidir:

otturu (I-139) <ortu OA.

6) -rl->-ll:

Bu da bir gerileyici benzeşmedir:

bille (I-146) <birle.

HECE YUTUMU:

Kelime bünyesinde bulunan benzer seslerin eriyip kaybolması yoluyla ünlü ve ünsüzlerin birlikte düşmesi neticesinde bir veya daha çok hecenin düşmesi şeklinde gerçekleşen hece yutumu, Kulca Ağzı'nda çok yaygındır:

meslēt (IV-651) <maslahat; encan (IV-466) <andican; bātur (IV-427) <bağatır; şē (III-358) <şehir; kēgiçe (II-269) <kel-gen-ge-çe; nāyiti (II-234) <nihāyeti; bop (II-225) <bolup; ep (I-184) <alıp; kiremme- (I-175) kir-e-bil-me-; mēle (I-5) <mahalle; hoşni (I-117) <kon-u-ş-u; dumbak (I-87) <dümbelek; sēp (I,60) <salıp; kap (II-309) kal-ı-p.

HECE KAYNAŞMASI:

Daha çok birleşik kelimelerde görülen bir hece düşmesi olayı olan bu ses hâdisesi, yöremizde çok yaygındır:

āğēni (III-356) <ağa ini "ağabey"; eşēde (I-5) <oşu yerde meşēde (I-22) <muşu yerde; ekit- (IV-801) <alıp kit-; ekilidiğan (II-306) <el-i-p kel-i-diğan; apır- (II-306) <al-ı-p bar-; ivet- (I-118) <il-ip bert-; sepbağ- (II-304) <sal-ı-p bağ-; çikıtımen (III-324) <çık-ı-p kit-i-men; işlevātımen (II-315) <iş-le-p bar-a-tur-ur-men; demsen (IV-430) <de-y-i-mu-sen; karşıal- (II-230) <karşı al-; açık (I-109) <al-ı-p çık-; ekil- (I-109) <al-ı-p kel-; ekē (I-134) <al-ı-p kel-...

GÖÇÜŞME (ÜNSÜZLERİN YER DEĞİŞTİRMESİ:

Derlediğimiz metinlerde üç değişik örneği vardır:

1) -rt- , -tr-:

otturu (I-139) < ortu DLT.

2) -nş- , -şn- :

hoşni (I-117) < kon-u-ş-u .

3) -ğm- , -mğ:

yamğur (II-277) < yağmur DLT .

Ş E K İ L B İ L G İ S İ

Yapım Ekleri:

Kulca Ağzı'nda; gerek umûmi Türk yazı dilinde, gerekse Uygur Türkçesi yazı dilinde kullanılan yapım ekleri yanında, kendine mahsus değişik fonksiyonlu yapım ekleri de vardır. Metinlerimizde tesbit ettiğimiz yapım eklerini tek tek tanıtacağız:

I. İsimden İsim Yapan Ekler:

-lık, -lik, -luk, -lük, -lığ, -lig, -luğ, -lüg, ayrıca bunların -h ve ğ'lı olan şekilleri: Türkiye Türkçesi'nde olduğu gibi çok kullanılan ve çok fonksiyonlu bir ektir. Bu fonksiyonları bakımından tasnif ederek inceliyoruz:

1) İsimden sıfat yapar.

Türkiye Türkçesi'nde -lı, -li, -lu, -lü şeklindedir:

yüzlük (IV-488) <yüzlü; han tâçılık (IV-565) <han tâcılı; ğulculuğ (IV-375) <Kulcalı; dañlık (IV-570) <ünlü, meşhur; atlık (III-367) <adlı; adâvetlik (IV-553) <adâvetli; alâmetlik (IV-567) <alâmetli; sütlik (IV-728) <sütlü; türkistanlığ (I-11) <Türkistanlı; eñlağlık (I-62) <ahlâklı.

Türkiye Türkçesinde olduğu gibi, sondaki k ünsüzü düşmeden de sıfat yapma göreviyle kullanılmıştır: toyluk (I-136); jillik (IV-738) <yıllık; aylık (II-305) <aylık; köyneglik (I-46) <gömleklik; aşlığ (IV-570) <aşlık, yemeklik.

2) Yer ismi yapar.

karğaylık (IV-385) <çamlık; mazarlığ (I-11) <mezarlık; şığillığ (IV-571) <çakıllık; yişillik (IV-368) <yeşillik.

3) Hal ismi yapar.

menlik (IV-524) <benlik, bencillik; karalık (IV-393) <leke; ğeriplik (IV-452) <gariplik; cümelik (II-312) <cuma gününe mahsus; boğallık (I-6) <olma; teşnâlih (IV-550) <susamışlık; tarlık (IV-512) <darlık, haset; rāzılık (I-127) <rızılık, rızâ.

4) İş ve meslek ismi yapar.

müellimlik (IV-586) <muallimlik; musulmanlık (IV-484) <müslümanlık; dehkānçılık (IV-379) <çiftçilik; elçilik (I-120) <elçilik; bağvençilik (IV-389) <bahçecilik; aldamçılık (IV-481) <hilekârılık; piriyoumluk (II-315) <eksperlik; tēriçilik (II-307) <dericilik; tilemçilik (II-287) <dilencilik; oğurluk (IV-662) <hırsızlık.

5) Miktar ismi yapar.

öylük (I-14) <evlik (on evlik bir gurup anlamında).

6) Bunların dışındaki kullanışlar da vardır:

arılıh (II-245) <aralık (aralık şekli de var); çüslük (I-186) <-e göre; apılıh (IV-751) <annelik.

-cı, -çi, -çu, -çü: (Kulca Ağzı'nda bu ekin c'li şekli yoktur).

İş ve meslek ismi yapan bu ekin hem düz, hem de yuvarlak şekilleri vardır:

korukçu (IV-800) <korucu; hizmetçi (IV-779) <hizmetçi; emgekçi (IV-803) <emekçi, işçi; aldamçı (IV-682) <hilekâr; ramīzançı (IV-694) <ramazancı; sugakçı (II-297) <sıvacı; tarançı (IV-376) <tarancı, çiftçi; tēriçi (II-298) <derici; tilemçi (II-287) <dilenci; tōmürçü (II-297) <demirci; yağaşçi (II-298) <marangoz.

Bu ekin, alınma kelimelerde, kelime alındığı şekliyle meslek ismi olduğu halde yeniden kullanıldığı da görülür. Bu durum Türkiye Türkçesi'nde de sık görülür: (Çaydan-lık vb...).

bağvençi (IV-389) <bāgbān+çı, bahçıvan; dehkānı (IV-379) < çiftçi, dihkān: çiftçi.

-çılık, -çilik, -çuluk, -çülük:

İki tâne isimden isim yapma ekinin birleşmesiyle meydana gelmiştir.

1) Yer ismi yapar:

muzçılık (II-271) <soğuk yer; kurukçuluk (II-266) <ıslak olmayan yer.

2) İş ve meslek ismi yapar:

miymandarçılık (I-37) <konuk ağırlama işi; aldamçılık (IV-481) <hilekârlık; bağvencilik (IV-389) bahçecilik, bahçivanlık.

3) Hal ismi yapar:

kıyınçılık (IV-659) <muhtaçlık; açâçuluk (IV-763) <muhtaçlık.

4) Topluluk ismi yapar:

köpçilik (I-191) cemâat, topluluk.

5) Soru zarfı yapar:

kaçılık (I-143) <ne kadar, nasıl?

-sız, -suz:

amalsız (IV-697) <güçsüz, çâresiz; tuyuhsuz (IV-475) <gâfil

-kıl, -ğu: Âitlik ekidir.

hâzırkı (II-255) şimdiki; buruñgu (I-79) <önceki, ilk.

-nci, -nçi, -ncü, -ncu:

Sıra salı sıfatı yapar:

atmışinci (III-335); üçüncü (IV-643); birinci (I-45); onuncu (III-333); tötüncü (III-334); köpinçi (IV-384) çoğunlukla.

-daş, -dış, -taş:

Ortaklık, eşlik anlamında isimler türetir:

sırtaş (IV-536) < sırdaş; adış (I-158) < adaş; kərindaş (III-326) < kardeş; yoldış (I-213) < yoldaş; muñdaş (IV-538): dert ortağı.

-ça, -çe, -çı, -çi:

Denklik, benzerlik ifâde eden edat gurubundan kelimeler yapar:

kança (I-143), kançı (I-12): ne kadar; kēgiçi (I-201) < kel-gen-ge-çe "gelineye kadar"; küngeçe (I-53) < kün-ge-çe ; küçümüzgüçe (I-138): "gücümüze göre"; kēgiçe (II-269) < kel-gi-çe "gelineye kadar"; boyiçe (I-24): "boyunca"; bizce (IV-707) < bizce; jilğıça (III-335) < jil-ğa-ça "yılına kadar"; ahşamğıça (I-210) < ahşam-ğa-ça "akşama kadar."

-çuḡ < çuk:

Aslında küçültme eki olan bu ek, âlet ismi yapmıştır:

yançuḡ (I-56): cep < (Az: yançaḡ: baldırın dış tarafı);

-dak, -dah, -dağ:

"dek: kadar" edatının ekleşmiş şeklidir:

şundak (I-67), şundah (I-113) < öyle, o kadar; kandak (I-35), kandağ (IV-402): nasıl, ne kadar; muşundağ (I-88): böyle, bu kadar

-çü :

Metnimizde yalnız bir örneği var. Bu ekin daha değişik şekilleri de vardır. Örneğimizi veriyoruz:

türükçü (IV-707) <türkçe.

-ıstan, -üstan:

Millet isimlerinin sonuna gelerek o millete âit ülke ve vatan anlamında isim yapar. İki örneği var fakat bu ek de çok şekillidir:

kazağistan (II-228) <Kazakistan; türkistan (IV-389) <türkistan.

-ven <(-bân) :

bağven (IV-389) <bâğbân

-dar:

miymandar (I-37) <mihmandâr.

-rak, -rek, -rah

Sonuna geldiği kelimeye denklik veya üstünlük anlamı katan, isimden isim yapan ektir. Yaptığı isimler zarf göreviyle kullanılır:

azrak (I-13): bir az; > azrah (I-12); cıkırak (I-12): çokça; mundağrak: aşağı yukarı bu kadar; küçigerek (I-72): gücünün yettiği kadar.

-çem :

Türkiye Türkçesi'ndeki eşitlik eki -çe'nin karşılığı bir ek durumundadır. Sonuna m ünsüzü alarak genişlemiştir:

büyükçem (IV-768) <büyükçe; küçükçem (IV-768) <küçükçe.

-lek <(le-k):

İsimden fiil yapan -le eki ve fiilden isim yapan -k eki-

nin birleşmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Türkiye Türkçesi'ndeki teker-lek, yuvar-lak gibi kelimeleri yapan ektir:

dügüleḳ (I-92):yuvarlak.

-men:

tügümen (IV-743):degirmen.

-kor, -kur:

çoñkor bır duḡā (I-97):büyük ve etkili bir dñā.

-lep <(le-p):

Sonuna geldiği kelimeye süreklilik anlamı katar:

cümēlep (I-214): her cuma günü.

-lıḡan:

milyonlıḡan (IV-626): (birkaç) milyonluk.

-er:

birer dānedin (IV-746):birer tâne.

-de:

küzde (IV-796):güzün,

-geri, -kiri, -kuru:

ilgeri (IV-411);jukur (IV-425); işkiri (I-175).

II. İsimden Fiil Yapan Ekler:

-la, -le;(-lı, -li):

Umûmi Türkçe'de olduğu gibi Uygur Türkçesi kulca Ağzı'nda da çok yaygın olarak kullanılan bu ekin istisnâi bir durum olarak yuvarlak şeklinin de metinlerimizde kullanıldığı görülmektedir.

oḡurlu- (IV-660),uḡurla-(IV-657): çal-; taşlı- (I-23),

taşla- (I-58):at-,terket-; añla- (IV-466),añlı- (IV-691):

anla-;

bağlı- (IV-572), bağla- (I-161): "bağla-"; carañlı-(IV-557), ca-
rañla-(IV-157): "çingırda-" <(carañ:yansıma kelime); işle-(II-
315), işli- (I-22) <işle-"çalış-"; sözlü- (IV-472) <sözle-
"söyle-"; uñla- (IV-630): uyu-; toplı- (IV-700) <topla-:,
tilla- (IV-492): azarla-, söv-; terbiyeli-(IV-756): öğütle-,
terbiye ver-; t̄azıla- (IV-743): ayıkla-, temizle-; tayarla-
(IV-797): hazırla-; tañla- (IV-574): salla-; éyli-(IV-533):
eyle-; parçıla- (IV-731): parçala-; òla- (IV-370): avla-;
atla- (IV-583): atla- (IV-583): atla-, geç-; başla-(I-146):
başla-...

-a, -ı:

oyna- (I-152): "oyna". yaşa;(IV-633): "yaşa-"; ata-(IV-369)
"adlandır-; cıkı- (III-330) <çok-a-" çoğal-.

-ga:

suğa- (II-297) <suv-ğa-.

Bunların dışında, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi, -la,
-le ekiyle yapılma bazı fiiller yazı dilinde kullanılmadığı
için, sonlarına -n veya ş eki aldıklarında sanki daha önce
-la, -le ekiyle isimden fiil yapılma merhalesinden geçmemiş
intibâı vermektedir. Bu durumda -laş, -leş veya -lan, -len
isimden fiil yapan ekleri varmış gibi görülmektedir. Halbuki
türkçe'de böyle bir ek de yoktur, ek birleşigi de. Bunlara bir
kaç örnek verelim:

gepleş- (IV-695) <gep-le-ş-"söyleş-"; caylaş- (IV-375)
<cay-la-ş-"yerleş-"; birliş- (IV-621) <bir-le-ş-"birleş-";
başlan- (IV-591) <baş-la-n-"başlan-".

III. Fiilden Isim Yapan Ekler:

-mak, -mek:

yemek (II-234) <yemek"yeme işi ve yiyecek"; işmek (II-235)
<iç-mek "içme işi ,içecek";

-meg:

-me, -ma ekiyle aynı fonksiyona sâhiptir:

seniñ kelmegiñ (IV-463) <kel-meg-iñ "gelmen".

-me, -ma:

körgezme (II-295) <kör-gez-me"seyirlik";

-ş :

Türkiye Türkçesi'nde -ış, -iş, -uş, -üş biçimleriyle değerlendirilen bu ekin Eski Türkçe'de -ş şeklinde olduğunu Prof. Dr.Muharrem Ergin söylüyor: "Eski Türkçe'de ek -ş şeklinde idi. Bunu Batı Türkçesi'nde o devirden kalma bazı isimlerin bünyesinde de görüyoruz: alka-'dan yapılmış alkış, karga-'dan yapılmış kargış misallerinde olduğu gibi."(1).

Metnimizdeki misaller, bu ekin Eski Türkçe'deki şeklini muhafaza ettiğini göstermektedir:

jiğlaş (I-29) <jiğla-ş"ağlama, ağlayış; kargış (IV-410) <karga-ş"bedduâ; okuş (IV-584) oku-ş"tahsil, okuma"; okutuş (I-31) <oku-t-u-ş "okutma işi"; söküş (II-247) <sök-ü-ş "kavga"; uruş kıl- (III-341)"savaş, vuruşma"; kılış (I-30)"yapma, kılma"; üginiş (IV-532) <ög-i-n-i-ş"öğrenme, tahsil; körüş(I-209) <kör-ü-ş"görme işi" bağlaş(I-161) <bağ-la-ş"bağlayış"; ayrılış (IV-401) <ayr-ı-l-ı-ş

(1) Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, İstanbul-1972.

-m :

aldam (IV-612) <alda-m "hile,tuzak"; tuğum (I-45)"doğum;
ölüm (I-27) "ölüm"; çıkım (I-143) <çık-ı-m"gider; jitim(IV-
493) <yit-i-m; ketim (I-45) "defa,kerre); kiyim (I-68)"giyim;
korüm(IV-664) <kor-ü-m; yardım (I-19) <yar-ı-t-ı-m;

-k, -k, -h, -ğ :

kurug (I-151) <kuru-ğ"kuru"; kıtık (II-236) <kat-(ı)k
"yoğurt"; yamak (IV,734) <yama-k"yama"; yalak (IV-501) <ya-
la-k; uzak (I-47) <uza-k; tuyuh(IV-475) <tuy-(u)h"duygu";
sozuk (IV-485) <soza-k"sark-,sün-"; sugak (II-297) <suga-k
"sıva"; piçik (I-56) <biç-(a)k; oşuk (IV-753) <aş-(ı)k "fazla"
buzuk (IV-483) <boz-(u)k; büyük (IV-768) <büyü-k; küçük(IV-563
<kiçi-k; emgek (IV-803) <emge-k "emek"; jirak(IV-671) jıra-k
kapak (IV-639) <kapa-k; kaynak (IV-761) <kayna-k"kaynamış"...

-ğlçl:

Türkiye Türkçesi'ndeki -ıcı, -ici, -ucu, -ücü eklerinin
aynıdır.Metinlerimizde bir örneği var:

okuğlçl (IV-627)"okuyucu" .

-ğak :

bāğak (III-354)"dâvetiye",

-n :

kelin (I-87) <kel-i-n"gelin".

-tı, -ti:

kışkırtı (IV-617) <kışkır-tı"kışkırtma".

-gan, -gen, -ğan :

Aslında bir geçmiş zaman eki ve partisipi olan bu ek, çok
çeşitli fonksiyonlarda ve yaygın olarak kullanılıyor:

1) Çeşitli isimler yapar:

tuğmuğan (I-94) "kısır, dogurmayan" tuğkan (I-107) "akraba"
tuñğan (III-339) "dönme"; yaşanğan (I-78) "ihtiyar, yaşlı";
karağan (IV-800) "bekçi, korucu".

2) Türkiye Türkçesi'nde -ar, -er geniş zaman partisipi
ile yapılabilen isimler yapar:

akkan su (IV-386) "akar su";

3) Türkiye Türkçesi'nde geçmiş zaman partisipi "-miş"
ile yapılan isimler yapar:

kaynağan dek (IV-782) "kaynamış gibi, kaynamışçasına";
okuğan (edem) (II-299) "okumuş adam". (putu)sunğan (IV-471)
"bacağı kırık, sakat" tükgen (I-168) "sıkılmış, dürülmüş"

4) Türkiye Türkçesinde -dık, -dik, ... partisip eki ile
yapılan isimler yapar:

bēgen (I-18) "verdiği"; juğan su (I-65) "yıkadığı su";
kaytkan vaht (IV-607) "dönüp geldiği zaman"; aldığın vahtıda
(IV-611) "aldattığı zaman".

5) Türkiye Türkçesi'ndeki -en, -an partisip ekinin görev:
ile sıfat-fiiller yapar:

alğan (IV-410); yağğan (II-277); tēgen (IV-796) "ekilen";
sāğan (I-61) "konan"; oynatқан (IV-562); oñsuğan (I-97) "ben-
zeyen"; başlanğan (IV-596) "başlayan, başlanan"; boğan (I-100)
"olan"; boylatқан (IV-563) <boylat-қан "baktıran"; çıkқан
(IV-647) "çıkan" (arabaya) binmeyen" (II-285); jürgüzgen (IV-
562) "yürüten"; kāğan (I-13) <kal-ğan "kalan"; kaşsatқан (IV-
555) "yoran"; kēgen (I-2) "gelen" ketken (III-346) "giden";
körsetken (IV-551) "gösteren"...

-muş :

Aslında bir geçmiş zaman partisipi olan -miş eki, burada daha değişik bir fonksiyondadır:

turmuş (IV-384) "hayat,geçim durumu".

-dığan, -duğan,-düğan :

Gelecek zaman partisipidir:

okuyduğan (I-62); oynaydığan (I-152); pişirdiğan (IV-715)
yasaydığan (IV-706); yatıdığan (IV-641); köydüğan (IV-721);
içidiğan (I-19); ekilidiğan (II-306); çapıdığan (IV-640);
aylandığan (IV-741).

-kanda, -kende, -ğanda, -gende...

Bu gün Azerbaycan Türkçesi'nde -ende, -anda; Türkiye Türkçesi'nde -ince, -ınca, -ünce, -unca ekleri aynı fonksiyonda gerundium ekleridir.Kulca Ağzı'nda tesbüt ettiğimiz bu ek de aynı fonksiyonda olup,bir yapım eki (-ğan) ile bir çekim ekinin birleşip kalıplaşmasıyla meydana gelmiştir:

kağanda (III-329); jıkılğanda (IV-501); ivetkende(I-119)
ēti ettigende (I-166); dikkende (IV-556); diğende (II-236);
çıkğanda (IV-556); çapğanda(554-IV); çaçğanda (IV-803);
bāğanda (I-119); aşğanda (IV-555); tañ atğanda (II-280);
uruşğanda (IV-619)...

-mastın :

Geniş zaman menfi eki ile ablatif ekinin birleşmesi ile meydana gelen bu ek Eski Türkçe'de -matın, -metin şeklinde; Türkiye Türkçesi'nde ise -meden, -madan şeklindedir.Sonuna geldiği kelimedden zarf-fiil yapar:

bahmastın (IV-503); salmastın(IV-761).

-kılı, -ğılı, -gili, -ālı, -geni, -gini...

Fiillerden zarf-fiil yapar. Yapı bakımından bu da ek birleşmesiyle meydana gelmiştir:

kōgini kel- (II-295)"görmeğe gel-"; işkizgili(I-130)"içirmeğe,içirmek için"; tuğkılı(I-49)"doğurmak için,doğurmak üzre"; bağığılı (IV-696)"bağlamaya,bağlamak için; sorgeni (I-44)"sormak için,sormaya,sormak üzre"; alālı(IV-606)"almaya...

-p :

Umumi Türkçe'nin ortak ve en yeygın gerundium eklerindedir:

cidellep (IV-632)"mücâdele ederek"; korüşüp (I-25)"görüşerek"; dep(III-326)"diyerek"; hisavlap (IV-739)"hesaplayarak".

IV. Fiilden Fil Yapan Ekler:

-ma, -me, (< -mı, -mî), -mu, -mü :

kazanılma- (IV-617)"kazanama-; yatmı- (IV-630)"ytma-; kēmi- (III-359)"gelme-"; çüşmügen (II-285)"(arabaya)binmeyen; bilme- (III-342)"bilme-"; bolmu- (I-162)"olma-"; bolmı-(I-162); "olma-"; tuğmuğan(I-94)"doğurmayan"; unuma- (IV-657)"kabul etme

-l :

Edilgenlik ekidir:

koşul- (III-341)"katıl-,karış-"; jıkıl- (IV-501)"yıkıl-"; jığıl- (I-174)"toplan-,yığıl-" itil- (I-181)<ayt-ı-l-; içil- (I-196)"açıl-"; eksil- (IV-819)"eksil-"; çugul- (IV-591) " kapan-"; ayrıl- (II-249)"ayrıl-"; tizil- (III-345)"dizil-"; tuğul- (I-1)"doğ-"; yüksel- (IV-633)"yüksel-".

-n :

Sonuna geldiği fiile dönüşlülük ve edilgenlik anlamları katar:

körün- (I-149); aylin-(IV-717),aylan-(II-270); kılın-(I-153); başlan- (IV-591); mahtın- (IV-480);öylün- (I-90); ügin- (IV-532); yaşan-(IV-667); yipin- (IV-640).

tilen- fiilinin dudaksılaşma sonucu tilem- şekline de gelmiştir.

-ş :

İşteşlik ekidir:

muñdaş- (IV-538); körüş-(II-294); birleş- (IV-624); yitiş-(IV-735); yalaş- (IV-488); sözlüş- (IV-472).

-t :

Ettirme,oldurma ekidir.Faktitif ekleri bakımından oldukça zengin olan Kulca Ağzı'nda bu eklerin çok fazla kullanıldığı da görülmektedir:

köklet- (IV-548)"çimlendir-,bitir-"; işlet-(IV,647)"çalıştır-"; boylat- (IV-563); okut- (III-348); oynat- (IV-562); tügüt- (I-142)"tüket-"; uşut- (I-97)"kır-,parçala-"; uzut- (I-202)"ağırla-".

Yine son sesi t ünsüzü olan iki değişik faktitif eki var:

-set :

körset-(II-304)"göster-";körsüt-(IV-539);k̄öset-(II-299).

-küt :

k̄öküt- (I-148)"göster-".

-dur, -dür, -tur, -tür, -tır, -tir, -der, -ter...

keltir- (IV-419); köştür- (IV-379);keltür-(IV-544); kaytur-

(I-51); kañdır-(IV-550); arlaştur-(I-57); öltür- (IV-613);
sundur-(IV-731); tuğdur-(I-108); ündür-(IV-550); kaytır-
(I-162); öltē (III-334); köyder-(IV-421).

-kız, -ğiz, -kez, -gez, -küz, -ğuz, -ğüz :

işkiz- (I-130); pütüz-(IV-702); ötküz-(II-260);
körgez- (II-295); mingez-(III-356); kiğiz- (I,68); yeğiz-
(I-98); çüşēğiz-(I-78); tatğuz-(I-95); tutğuz-(I-154);
jürgüz- (IV-562); münğüz-(IV-687);

-ır, -ir, -ur, -ür, -ar, -er:

pitir-(IV-585); içir-(I-135); çıkır- (IV-379); çüşür-
(I-140); köçür-(I-157); çıkar-(IV-379).

Çekim Ekleri

İsim Çekim Ekleri:

Umûmi Türkçe'de kullanılan -lar, -ler çokluk eki, Uygur Türkçesi'nin Kulca Ağzı için de geçerlidir. Fakat ünsüz düşmes: ve ünlü değişimleri gibi bir çok ses nâdisesinin etkisiyle bu ekte de çok şekillilik meydana gelmiştir. Örneklerini veriyoruz:

-lar, -ler :

mazarlar (I-60); bēziler (I-77).

-lā, -lē :

birnimilē (I-57); edemlē (I-101); kērilē (II-283); za-
mallāda (I-3); türküstallıhlā (I-11); hotullā (I-91).

-lır, -lir :

ballırımız (I-20); tamaklırı (I-37); putlırımız (II-281);

oğlaqlır (I-85); mağazınliri (II-235).

-lur, -lür :

toylurumuznı (I-25); öylürünü (II-224).

İyelik Ekleri:

Bir nesneyi şahsa âit kılan eke iyelik eki denir. Kulca Ağzı'nda kullanılan iyelik ekleri şunlardır:

Teklik 1.şahıs: -m

2.şahıs: -ñ

3.şahıs: -ı, -i, -sı, -si, -u, -ü

Çokluk 1.şahıs: -miz, -mız, -muz

2.şahıs: -ñiz, -ñız, (istisna: -ñlā, -ñlē).

3.şahıs: -ları, -leri, -lırı, -liri, -luru, -lürü.

Metnimizden örnekler:

Teklik 1.şahıs: oğlum (I-114); ğerdinim (IV-812);
kiyimlirim (IV-816); künümni (IV-816).

2.şahıs: -üyeñ (IV-686); kızlırıñ (I-115); sulu-
ruñ (IV-576); seniñ kelmegiñ (IV-463);

3.şahıs: cemāt tudu (IV-799); yer bici (IV-798);
su hekkı (IV-799); konakñıñ unıdın (IV-727); buğday neni (IV-
726); kaşdarya boyı (IV-696); bularnıñ yimiki (IV-697) işiki-
mizniñ aldı (IV-698); edemlëniñki şipāsi (IV-800).

Bir örnekte galat olarak iki iyelik eki üst üste gelmiş:
jilniñ āhirisi (IV-813).

iki örnekte ise hiç iyelik eki kullanılmamıştır:

ularniñ numurni toplaydu (IV-796); hemmini (IV-735). Bu ek-
lerin düşmesinin sebebi, kendinden sonra gelen akkuzatif ekinin

aynı ses yapısına sâhip olmasıdır, diye düşünülebilir. Fakat akkuzatif eki almamış kelimelerde de çoğu zaman iyelik ekinin kullanılmadığı görülüyor. Hatta bu yolla kurulan ayrı bir tamlama çeşidi ile karşı karşıya kalmaktayız: Her iki unsuru isim olan, her iki unsuru isim göreviyle kullanılan, tamlayan isim unsuru sıfat görevinde ve görünümünde bulunmayan ve hiç bir tamlama eki (genitif ve iyelik) almamış Türkiye Türkçesi'nde var olan ve tanımlanmış bütün tamlamaların dışında bir tamlama... Örneklerini veriyoruz:

zağır nan(IV-728)"yulaf ekmeği"; yızı helk (IV-697)"köy halkı; oğul terep(I-70)"oğlan tarafı; kol yağlık (I-165)"el mendili,yazma"; hetme toy (III-354) "sünnet düğünü"...

Yine bâzı isim tamlamalarında birinci unsurdan sonra âitlik eki olan '-ki' kullanılır: hükümetniñki ambarlırı(IV-666) deňkanlarnıñki yasığan öylürü. İşte bununla aynı yapıda olan iyelik guruplarından bir kısmının tamlanan unsurun iyelik eki almadığı görülür: bizniñki memliket (I-101); özümüznüñki usul, âdet, kayde boyıçe...

Çokluk: 1.şahıs: iş hekkimiz (IV-811); işliğenimiz(IV-784) depterimizge (IV-790); bizniñ tamıkımız (IV-754); işimizni (IV-732); köyneklirimiz(IV-734); künlerimiz (IV-733); tohumuz (IV-746); koyumuz (IV-746); kuluğumuz.

2.şahıs: Metnimizde örneğine rastlamadık.

3.şahıs: hıttay kamunuslerige(IV-735); öylürü (IV-704); bēziliri (IV-700); konaknıñki şahlıri(IV-720); üzümñ mēngēnliri (IV-720).

Soru Eki:

Kulca Ağzı'nda kullanılan soru eki mu ekidir. Çeşitli ses hâdiseleriyle -mdu şeklinde de kullanılır:

palançınıñ atını tuttuñ mu (I-155)"filancanın adını tut-tun mu?"; nan bā mu, nimisi bosa..(IV-657)"ekmeği mi var, nesi varsa..."; ölermen mu(IV-469)"ölür müyüm?"; demsen(IV-430)"der misin"; küçümüz yetemdu, yetmemdu? (I-140)"gücümüz yetiyor mu, yetmiyor mu?" ...

Görüldüğü gibi, -mu soru eki, Türkiye Türkçesindeki bir başka görevle de kullanılmaktadır: Bağlama edatı olarak kullanılmak... Aslında soru göreviyle kullanıldığında da edattır ve ayrı yazılmasının sebebi budur.

Hal Ekleri

Nominatif (yalın) halde iken, Türkiye Türkçesi'nde olduğu gibi isimler ek almazlar.

-nıñ, -niñ, -nuñ, -nüñ :

Genitif hâli (ilgi hâli) ekidir. Nesne ve kişi arasında ilgi kurarak tamlama yapar. Sonuna geldiği kelimenin ünlü veya ünsüzle bitmesine göre değişiklik göstermez. Bu durum bütün Doğu Türkçesi'nde aynıdır.

ĕrininki apısı (I-43); kızimizniñ toyı (I-41); özümüz-nüñki ādetimiz (I-23); mazarlıhniñ içi (I-11); cuñgūnuñ maşınısı (I-9); anemnin eti(I-1); ĕriniñ öyü (I-42);

İyelik ekleri bahsinde temas ettiğimiz gibi bazı isim tamlamalarında tamlayan isim, genitif ekinden sonra -ki âitlik eki alır: özümüznüñki ādetimizni (I-23).

-nı, -ni, -nu

Akkuzatif (yapma) hali ekidir. Bu hal, nesne hâlidir. İsim isim soylu diğer kelimeler ve birer isim muamelesi gören tamlamalardan sonra gelir ve onları cümle içerisinde nesne olarak kullandırmış olur:

apımnı (I-3); yerimimizni (I-12); toylurumuznu (I-25); unu (I-34); tuğuşni (I-94); sunu (I-61); göşni (-I-58); balını (I-52).

-ğa, -ge, -ğa, -ka, -ke,

Datif hâli ekidir. Yönelme ve yaklaşma ifâde eder. Sonuna geldiği isim, tamlama veya guruplar yer tamamlayıcısı görevi ile kullanılır:

nupusumğa (I-6); işğa kirdük (I-20); kelinge (I-87); öylürüğe (I-18); mayminēge (I-14); yolğa (I-8); tavakka (I-63); terepke (I-61); atmışyettigiçe (I-16)...

-da, -de, -ta, -te : Lokatif hâlidir. Bulunma anlamı var:

u zamanlāda (I-3); koluda bosa (I-70); içide (I-11); öyüde (I-42); koşukta (I-61); memlikette (I-101); türkiyediki (I-17) pākiz çelektiki (I-64).

-dın, -din, -tın, -tin

ğulcudın (I-8); avğanıstandın (I-3); sayuzdın (I-2); koşuktun (I-63); baştın ayakka (I-70).

Ablatif halidir. Ayırılma ve uzaklaşma anlamı katar.

Ekvatif (eşitlik) Hâli:

-çe, -ce, -çı

Umûmi Türk Dili'nin en eski ve en yaygın ekidir:

kançe (III-340); atmışyettigiçe (I-16); boyiçe (I-24)
bolğuçe (I-42); âdetice (I-36); kançı (I-12).

-dak, -dağ :

Eski Türkçe'deki teg edatının ekleşmiş şeklidir.

kanak (I-35); muşundağ (I-88); aşundağ (I-73).

-lay: Sonuna geldiği kelimeye eşitlik ve benzerlik katarı

kanalā(y) "nasıl, ne sûretle".

-rek, -rak :

Aslında üstünlük zarfları yapan bu ek, denklik ve eşitlik anlamı kazanmıştır:

küçigerek (I-72) "gücüne göre, gücünün yettiği kadar";

mundağrak (III-351) "bunun kadarca...".

Instrumental (vâsıta) Hâli:

-n :

Eski Türkçe devrinden beri kullanılmaktadır(1).

üçün (I-6)

-le, -len :

ile edatının ekleşmesiyle meydana gelmiştir:

bille (III-325); bilen (I-10).

Direktif (yön gösterme) Hâli:

-kiri :

işkiri (I-175); ilgeri (IV-411).

(1) Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, s.234-235, İstanbul-1972.

A Von Gabain, Eski Türkçenin Grameri, s.64, Çev.Mehmet Akalın
TTK Basımevi, Ankara-1988.

ZAMİRLER

Zamirler, varlıkları şahıs, işâret, soru ve belirsizlik anlamlarıyla ifâde eden kelimelerdir. Kulca Ağzı'nda kullanılan zamir çeşitlerini, kullanıldıkları şekle örnek vererek aktarıyoruz:

1) Şahıs Zamirleri:

Teklik: 1.şahıs: men, min

men(I-1); meniñ(I-45); meni(II-217); mini(II-299); maña(II-311); mende(IV-392); mendin(IV-432).

2.şahıs: sen, sin

sen(II-303); sini (II-301).

3.şahıs: u, oşu

u (II-249); unu (I-34); unuñ(I-43); oşunuñ(III-321); unuñdun(II-288).

Çokluk: 1.şahıs: biz

biz(II-231); bizniñ(II-264); bizni(II-261); bizge(II-263); bizgi oşsaş(IV-658); bizde(II-273).

2. şahıs: siz, siler

siler(II-288).

3.şahıs: ular, ulā

ulā(II-273); ularnıñ(IV-611); ulānı(II-273);

ulāni(III-361); ularğa(III-339); ulardin(IV-527).

2) Dönüştürme Zamiri: öz, men özüm

öz (IV-508); men özüm(II-310); özemniñ(II-242);

özü(I-213); özümüz(I-24); özünüñ(I-178); özige(III-352).

3) İşâret Zamirleri:

bu(II-256); mına(IV-626)"Yakın için kullanılır."; muşu

(III-322("bu"; moşu(III-326)"bu"; moşi(II-303)"bu"; oşu(IV-471)"o"; şu (I-208)"o". bi(III-331)"bu"; bulā (II-308)"bunlar"; bular(IV-611)"bunlar"; bularnıñ(IV-613); bulāni(IV-612)"bunları"; ulāni(III-339)"onları"; başkısı(II-223).

4) Soru Zamirleri:

Kulca Ağzı'nda en yaygın soru zamiri kim ve ni soru zamirleridir. Eski Türkçe devrinden beri var olan ka soru zamiri ise, aldığı eklerle hemen hemen tamamıyla soru zarfları türetmiş ve Türkiye Türkçesinde, olduğu gibi, kök hâlinde kullanılmaz olmuştur. Fakat bu zamirden türemiş zamirler Türkiye Türkçesi'nde yaşamaya devam etmektedir: ka > kaŋı > hangi;

Metnimizde bulunan örnekler şunlardır: ke(II-288); keyē(II-288) kim (II-299); nime (II-296); nim iş (II-297); kaysı(IV-476

5) Belirsizlik Zamirleri:

Nesneleri belli belirsiz karşılayan zamirlerdir. Metnimizdeki örnekleri şunlardır:

hemmisi(II-283)"hepsi"; hemmisini(II-263)"hepsini"; palançı(I-116)"falanca"; hemmimiz (II-270)"hepimiz"; biri (IV-367)"biri"; bēziliri (IV-700)"bâzıları"; birisi (II-297); yaşlılar (IV-516)"iyi insanlar"; şundaqlar(IV-515). bēzi(I-77) bēzisi(IV-575); birincisi(III-367); kimiler(IV-562)"kimileri, bâzıları".

SIFATLAR

1) Niteleme Sıfatları:

ala(kurğuy) (IV-451)"ala atmaca"; esas kılınğan(IV-388)
"asıl yapılan iş"; aşılıq(buğday)(IV-570); başlanğan ınkılâp
(IV-596); çapıdığan ketmen gücek (IV-640)"çapalayacak kazma
kürek"; tuğmaz (kadın) (I-95)"kısır kadın"; köydüğan yagaş
IV-721)"yanan,yanacak olan ağaç"; yatıdığan yotkan(IV-641)
"yatacak yorgan"; tamak pişirdiğan oçaklırimiz(IV-715)"yemek
pişirdiğimiz ocaklar"; sütlik çay(IV-728)"sütlü çay"; bir
pes yē(II-277)"engin yer"; pākiz çélek" kuvviti bar jigit
(IV-573)"kuvvetli yigit"; kiyimlik reh(I-132)"elbiselik ku-
maş"; kiçik kiçik yançuğ piçigi(I-56)"küçük küçük cep bıçak-
ları"; yétti sekkiz çoñ ayallā(I-91)"yedi sekiz büyük kadın";
kēri hotullā(I-91)"yaşlı kadınlar" kaynak su(IV-761)"kaynar
su"; igiz yē(I-66)"yüksek yer"; eğir tokay jılan dek(IV-504)
"eğri büğrü yılan gibi.."; bir düğülek nan(I-92)"yuvarlak bir
ekmek"; putu sungan edem"bacığı kırık adam,sakat adam"; çoñ-
kor bir duğā(I-97)"büyük ve etkili bir duâ".

2)Belirtme Sıfatları:

İşâret Sıfatları:

Metnimizde tesbit ettiğimiz işâret sıfatları şunlardır:
bu, şu, u. Diğer işâret sıfatları ise, ya bunların ses değişik-
liğine uğramasından, veyâ kelime birleşmesinden ortaya çıkmış-
tır.

Fakat, Kulca Yöresi'nde 'şu' işâret sıfatının yeri pek
oynaktır. Çoğu zaman "o" ve "bu" işâret sıfatları yerine kul-

lanılmaktadır:

ma dōri(II-304)"bu ilaç"; u edem(II-251)"o adam"; u kişi (II-252)"o adam"; şu arılıhta(II-241)" bu arada"; u çağ(I-196 "a zaman"; u kızınñ öyüde(I-174)"o kızın evinde; u tamak (I-171)"o yemek"; u sanduğ(I-147)" o sandık"; u yazđan kegez (I-139)"o yazdığı kâğıt,mektup"; ma tereptiki(II-25)"bu taraf-taki" o şu körük(I-265)"o köprü" şo işkkimiz(I-248)"şu ikimiz"

Sayı Sıfatları:

a) Asıl Sayılar:

Umûmi Türkçe'de en oturmuş sistem,sayı sistemidir.Bir- biriyle anlaşmak isteyen iki Türk'ün,sayıları söylemek sûretiy- le kimlik testi yaptıkları yolunda fıkralar bile anlatılması, böyle bir gerçeğe işaret ediyor.Kulca yöresinde,korunan ve değişen sesler dışında,umûmi Türk sayı sistemi yaşamaktadır:

bir(II-280); işkki(I-41); üç(II-253);,tört(II-240); beş altı(IV-593); sekkiz(I-42); tokkuz(I-7); on(I-10); ombır (I-16); on_üş(II-290); ontöt(II-286); ombēř(I-8);onaltı(II- 218); onsekkiz(IV-763); jığirme(IV-636); jığirm_üş(IV-749); jığirme yētti(IV-757);jığirme sekkiz(IV-750); ottuz(III-333); kırığ(I-29);,ellig(III-321); atmış(I-7); yetmiş(IV-745); yüz (II-307); işkkiyüz_ellig(IV-769); mıñ(I-7).

b)Sıra Sayı Sıfatları:

bırinci ketim(I-45); altinc_ay(I-7); ombırinc_ay(I-16); kı- rık tötüncü jili(III-334); beşinc_ay(IV-624).

c)Üleştirme Sayı Sıfatları:

TürkiyeTürkçesi'ne göre değişik bir yapı ile kurulmuş- tur:

işkiyüz ellig gramdın su-may(IV-769)"ikiyüz ellişer gram sıvı yağ"; her yitta bır kılodin göş(IV-809)"her bayram bir kilo et"; bır kıludin ayılıge su-may"her âileye birer kilo sıvı yağ"; birer dâne"birer tâne"(IV-746); hemmisige bır koşuktun(I-170)"birer kaşık olmak üzere hepsine".

d) Üleştirme Sayı Sıfatları:

Metnimizde sayılarla ifâde edilen üleştirme sıfatına rastlamadık. Ancak Türkiye Türkçesi'nde kelimelerle ifâde edilen üleştirme sıfatlarından 'çeyrek' kelimesi de metnimizde bulunmamakla birlikte 'buçuk' anlamını ifâde eden üleştirme sıfatı ile, 'yüzde' anlamını ifâde eden üleştirme sıfatı vardır altı yêrim(II-220)"altı buçuk"; töt yêrim (I-156)"dört buçuk; tohsan prensiti buğday unu(IV-771)"yüzde doksanı buğday unu; u unnuñki on prensiti konak unu(IV-771)"o unun yüzde onu mısır unu."

Topluluk sıfatları:

koş(II-269)"çift"; işkki gezek(II-269).

Soru Sıfatları:

neççe edem(IV-488); kaysı iş(IV-476); toyğa kaçılık koy kitidu(I-143)"Düğüne ne kadar koyun kesmek gerekir?"; her kaçdak nersi(I-35); kaççı pul(IV-502); tamakları kaçday(IV-723).

Belirsizlik Sıfatları:

bir nimilê(I-186); bır yê(II-265); bır kaççe nime (II-238) neççe kur kıyım (I-71); pütün çıkım(I-143); başka nime(II-236); bir öy(I-153); her küni(II-250); talay edem(IV-578); cık gep kılıdığan(I-162); bır havalañğa (II-230); neççe koy(I-86); hemmi kēgen (I-11); hêş bir(II-282); bir kıtım(I-132); az-tolu özünüñ tapkan nimeliri (I-199). 79

ZARFLAR

Derlememizden tesbît edebildiğimiz zarflar şunlardır:

Hal Zarfları:

mundagrak(III-351)"böylece"; muzçılık (II-271)"soğuk olma hâli"; katrap(IV-504)"şaşkın bir halde"; kıyınçılık (IV-756)"darlık,sıkıntı"; jüp (I-64)"yıkayarak"; iştik (I-76)"hemen"; kögini (II-295)"görmeğe,görmek üzere"; işkizgili (I-130)"içirmeğe,içirmek üzere"; tükülü (I-49)"doğurmaya, doğurmak üzere"; sorgeni (I-44)"sormak üzere,istemeğe"; bikar (IV-528) "boşuna"; birinci ketim (I-45)"ilkin"; bop (II-225)"olarak"; tarlık bilen (IV-435)"kıskançlıkla"; şundağ (I-113)"böyle"; küçümüzgüçe (I-138)"gücümüze göre"; küçükçem (IV-768)"küçükçe"; büyükçem(IV-768)"büyükçe" asan (III-365)"kolay"; aldamçılık bilen(IV-482)"aldatarak"; moşundağ (I-88)"böyle"; umdan (I-66)"iyi"; aşundağ (I-76)"böylece,böyle"; allanın izinisi vilen (I-99) "Allah'ın izni ile"; yahşı kör- (I-126)"uygun bul-,hoş karşıla-";

Zaman Zarfları:

çüş (I-170)"kuşluk vakti"; tañ atkanda (II-280)"şafak sökerken"; şu çağda (IV-650)" o zaman"; künde (IV-796)"güzün"; kündüzde (II-265)"gündüzün"; kin (I-207)"sonda"; kiçisi(II-265 (II-265)"...gecesine,geceleyin"; kiçi (II-265)"gece"; këynidin (-145)"sonra,sonradan.daha sonra"; këyin (I-4)"sonra"; këgiçe (II-269)"gelince,gelinceye kadar"; jil āhirisi (IV-738)"yıl sonu"; hazır (II-245)"şimdi,hâli hazır"; ētisige(II-294)"ertesi günü"; ēti (I-188)"ertesi gün"; emdi (I-23)"şimdi";

deslapta (I-119)"ilkın,başlangıçta"; uruşkanda (IV-619)"sa-
vaş sırasında"; aħřimi (IV-655) "akşamleyin"; burun (I-79)
"önce"; ağal (I-3)"önce"; kōnu zamanda (I-90)"eskiden"; şu
arılıhta (II-241)"bu arada,bu süre içinde.

Yer ve Yön Zarfları:

oñ (IV-552)"sağ taraf"; töpü (I-92)"tepe,üst,orta"; taş
(I-23) "dış,dışarı"; otturu (IV-614)"üst,orta,tepe"; miyer
(IV-786) "bura"; meyē (I-110) "bura"; meřēde (I-22); keşide
(I-46) "yanında,huzurunda"; jirağ (IV-671) "ırac,uzak"; iş-
kiri (I-175)"içeri"; ilğeri (IV-411) "ileri"; iç (I-11)"iç";
ast (I-80)"alt,aşağı"; ald (I-47) "ön,huzur"; ākı(I-146)"arka";
al (I-144)"ön,huzur,kat"; u_yē (II-219) "ora,orası"; mā terep
(II-25) "bu taraf";

Miktar (Azlık-Çokluk) Zarfları:

cık (I-140) "çok,bol"; artuş (IV-658) "fazla,üstün";
cıkırak (I-12) "daha çok,çokça"; bek (II-271) "pek,çok" taa
(II-280) "daha"; nāyiti (II-234) "gāyet,çok fazla".

FİLLER
(Fiil Çekimi)

ŞAHIS EKLERİ

a) Zamir Menşeli Şahıs Ekleri:

Basit zamanlardan geniş zaman,şimdiki zaman,gelecek zaman ve öğrenilen geçmiş zaman çekimlerinde kullanılır.

Teklik: 1.şahıs: -men

2.şahıs: -señ, -sen; (nezâketen: -siz, -silē)

3.şahıs: -du

Çokluk: 1.şahıs: -miz

2.şahıs: -siz, -sile

3.şahıs: -du

b) İyelik Eki Menşeli Şahıs Ekleri:

Teklik: 1.şahıs: -m

2.şahıs: -ñ; (nâzâketen: -ñiz)

3.şahıs: -du

Çokluk: 1.şahıs: -k, -k

2.şahıs: -iñiz, -iñlā

3.şahıs: -du

BİLDİRME KİPLERİ

Geniş Zaman:

-i, -r, -y ekleri ile yapılır.En yaygın kullanılan -i 'dir
3.şahıslarda: -du; 3.şahıslar soru şeklinde ise -mdu eki gelir.

Şimdi örnek bir geniş zaman çekimi ve metinlerimizde bulunan elimizdeki örnekleri yazıyoruz:

	<u>olumsuz</u>	<u>soru</u>
kêlimen	kelmeymen	1., 2.t.ş.,1.ç.ş.
kêlisen	kelmeysen	için,şahıs ekinin
kêlidu	kelmeydu	sonuna -mu eki geti-
kêlimiz	kelmeymiz	rilir. 2. t.ş. nezâket
kêlisiz	kelmeysiz	şekli için -msiz, -mlē
(ular)kêlidu)	(ular)kelmeydu	3. t. ve ç. şahıs için
		-mdu eki kullanılır.

Metnimizdeki örnekler şunlardır:

körüştürümüz (IV-611); revā köremdu (IV-661); körmeydu (IV-661); tãzılaymiz (IV-743); añlaydu(IV-757); taşlımaz(I-40); barımen(I-44); kêtimen(I-48); jüyimiz(I-52); apirimiz(I-49); ekilimen (I-51); deyîmiz(I-55); koyumuz(I-56); taşlaymiz(I-58); kuyudu(I-63); kiyğizimiz(I-68); çüşēmeymiz(I-77); soraydu(I-125) dēydu(IV-386); kelmesmen(IV-397); kelmes(IV-411); demsen(IV-431) manmas(IV-461).

Şimdiki Zaman:

En yaygın kullanılan şekli,yukarıda çekimli örneğini verdiğimiz geniş zamanın aynıdır.Bunu yeniden yazmayı gereksiz görüyoruz.

Biraz daha az kullanılmakla beraber asıl karakteristik şimdiki zaman şekli -vat- (<bar-a-tur-) eki ile yapılmaktadır.

·kivâtimen	Bu çekimin olumsuz şekli yine geniş
·kivâtisen	zaman çekimiyle ortaktır. Soru şekli
·kivâtidu	de aynı durumdadır.
·kivâtimiz	
·kivâtisilē	
(ulā)kivâtidu	

Metnimizdeki şimdiki zaman çekimi örnekleri şunlardır:

çıkıtımen (III-324)"gidiyorum,gideceğim"; yatımen(IV-441)
"yatıyorum"; bilimen (II-303)"biliyorum"; mahtınimen(IV-480)
"övünüyorum"; ölüdu(IV-433)"ölüyor"; köyüdu(IV-431)"yonıyor";
ivetidu(I-121)"gönderiyor"; bilisen(II-300)"biliyorsun"; ki-
lisen (IV-462)"geliyorsun"; tüzleysen(IV-789)"düzlüyorsun";
telep kılımiz(I-40)"istiyecruz"; yaşāvātımız(III-325)"yaşıyo-
ruz"; kıvatımen (II-315)"...kılıyorum"; işlevātımen(II-315)
"çalışıyorum"; bermeysiler (IV-779)"gelmiyorsunuz"; bilmeymen
(III-343)"bilmiyorum"; demeymen (I-127)"demiyorum"; mākul dem-
sen(I-126)"uygun bulur musun"; yaḥşı köremsen(I-126)"uygun gö-
rüyor musun"; bilemsen(II-303)"biliyor musun".

Gelecek Zaman:

Zanir kökenli ekler bahsinde de belirttiğimiz gibi,gele-
cek zaman çekimleri de geniş zaman ve şimdiki zaman ile ortak-
lık göstermektedir:Derlediğimiz metinlerde,gelecek zaman çeki-
minin örnekleri fazla değildir. Fakat bulunan örnekler de ge-
niş zaman ve şimdiki zamanla var olan bu ortaklığı gösterir
māhiyettedir.Yine bu yaygın durumuyla ilgili örnek çekim ver-
miyoruz. İkinci derecede bir başka çekim şekli de vardır: isim
fiiller vâsıtasıyla yapılan bir şeklidir:

kelmekçimen	kelmekçimiz
kelmekçisen	kelmekçisiler
kelmekçi	(ular)kelmekçi

Metnimizdeki gelecek zaman çekim örnekleri şunlardır:

kılımiz (IV-648)(yapacağız"; işlemdük (IV-653)"çalışacak
mıyız"; ölemdük (IV-653)"ölecek miyiz"; tutkay (IV-457)"tutaca.

Görülen Geçmiş Zaman:

Türkiye Türkçesi ile ortak bir kiptir. Tek farkı l. çokluk şahıs çekiminde yuvarlaklaşma olmasıdır:

keldim	kelmidim
keldiñ	kelmidin
keldi	kelmidi
keldük	kelmidük
keldiñlē	kemmidiñla
(ulā)keldi, (keldilē	(ulā)kelmidi

Metnimizdeki örnekleri şunlardır:

bartı(IV-668)"var idi"; setivalduk(I-110)"satın aldık"; çüşdi(I-116)"indi"; kētmidim(II-317)"gitmedim"; bēdilē(II-224)"verdiler"; ekeldiler(I-222)"getirdiler"; keldim(I-47)"geldim" keldiñlā(II-288)"geldiniz"; umdan idi(III-329)"iyiydi"; hıttaylādı(III-338)"...çinliler idi"; kelmidi(III-359)"gelmedi" körmidim(IV-455)"görmedim"; bildi(I-27)"oldu,pekâlâ; taşlımaduk(I-23)"terketmedik"; yardım kıldı(I-19)"yardım etti"; tuduk(I-15)"durduk,oturduk,yaşadık"; kētti(I-13)"gitti"; kişiyti(IV-587)"kişi idi,adamdı"; dēdi(I-14)"dedi"; karımidi(IV-598)"bakmadı,dikkat nazarına almadı"; yol mañduk(I-9)"yolculuk ettik"; kalduk(I-5)"kaldık"; tuğuldum(I-1)"doğdum"; yatmıduk(IV-630)"yatmadık".

Öğrenilen Geçmiş Zaman:

Bu kip de iki türlü çekimlenmektedir. Birinci yol, sıfat fiil yapan -ğan, -gen, -kan, -ken eki ile gerçekleştirilir. Bu ekin, bütün Doğu Türkçesi'nde ikinci bir fonksiyonu da geç-

'geçmiş zaman' fonksiyonudur. Yalnız bu çekimde, eğer cümle içerisinde ilgili şahıs zamiri geçmişse, fiil sonunda-aslında da şahıs zamiri menşeli olan-şahıs eki kullanılmıyor: (men gulcu sayboyunda tuğulğan: "Ben Kulca'nın Say Boyu'nda doğmuşum") gib:

Bundan başka ikinci bir öğrenilen geçmiş zaman şekli de Türkiye Türkçesi'nde zarf fiil yapan -p geçmiş zaman eki ile -ti, -tu ek fiilinin birlikte kullanılmasıyla yapılır. Bu çekim: tekil 2. ve 3. şahıslar ile, çokluk 2. ve 3. şahıslarında ek fiil de kullanılmaz. Bu kipin örnek çekimleri şöyledir:

keliptimen	kelmeptimen
kepsen	kelmepsen
keptu	kemeptu
keptimiz (keptuḡ)	kemeptimiz (kelmeptuḡ)
kelipsilē	kelmepsilē
(ulā)keliptu	(ulā)kelmeptu

Bu kipin metnimizdeki örnekleri şunlardır:

kēçiptimiz(I-216)"geçmişiz"; tuğuluptumen(I-215)"doğmuşum"; ölüptu(IV-416)"ölmüş"; üsüptu(IV-614)"çarpmış, düşmüş"; aptiken(I-4)"almış"; yēziptiken(I-7)"yazmış".

Diğer şeklin çekimi şöyledir:

kēgenmen	kēmigenmen
kēgensen	kēmigensen
kēgen	kēmigen
kēgenmiz	kēmigenmiz
kēgensilē	kēmigensilē

Bu şeklin metnimizdeki örnekleri de şunlardır:

ketken(II-234)"gitmiş"; yohken(II-235)"yokmuş"; kuruken(II-235)"kuru ve boş imiş ; emesken(II-277)"değilmiş"; tuğulgan(III-318)"doğmuşum"; etinip kalğan(IV-371)"adlandırılıp kalmış"; caylaşkan(IV-375)"yerleşmiş"; çıkāğan(IV-379)"çıkarmış"; yaman iken(IV-400)"kötü imiş"; biz....okūğan(IV-584)"okuduk".

Tasarlama Kipleri

Emir-İstek Çekimi:

kiley	kemey
kēgin, (kel)	kēme, kemmegin
kēsun	kēmisan
kileyli	kēmeyli
kilīñ (kilīñlā)	kēmeñlā, kēmeñ
(ulā) kelsun	kēmusun

Emir-istek kipinin metnimizdeki örnekleri şunlardır:

kēteyluk (III-331)"gidelim"; deḡkançılık kilīñlā(IV-379)"çiftçilik yapın"; bille baray (IV-413)"gidelim"; endişī kıl(IV-425)"kork"; tartsun (IV-436)"çeksin"; ketey (IV-443)"gideyim"; bermenler (IV-448)"vermeyin"; yazgın (IV-514)"yaz"; kilīñlā (IV-610)"gelin"; yükselgin(IV-633)"yüksel"; içeyli(IV-649)"içelim"; oğurlaymıs(IV-664)"çalalım"; almaylık(IV-665)"almayalım"; iteyli(IV-669)"söyleyelim"; söyley(IV-674)"söyleyeyim"; yetsun(IV-772)"yetsin".

Şart Çekimi:

Şart eki -se, -sa' dır.

k̇esem	k̇emisem
k̇eseñ (k̇esiñiz)	k̇emiseñ (k̇emisiñiz)
k̇ese	k̇emise
k̇eseḡ	k̇emiseḡ
k̇esiñiz (k̇eseñlā)	k̇emisiñiz, (k̇emiseñlā)
(ulā) k̇ese	(ulā) k̇emise

Metnimizdeki örnekleri şunlardır:

yiseñlā(IV-753)"yeseniz"; diseḡ (IV-755)"desek"; oḡurlu-
sak (IV-660)"çalsak, hırsızlasak"; birleşse(IV-624)"birleşse";
baş koterse(IV-623)"baş kaldırsa"; eylisem(IV-536)"eyleşem";
yatma(IV-408)"yatsa"; ottursa(II-255)"otursa"; tuḡdusak (I-50)
"doḡurtsak"; işkki kat kalsa (I-42)"hâmile olsa".

Gereklilik Çekimi:

Metinlerimizde örneḡi yoktur:

Bu kipin ayrı bir eki yoktur. Çekim, küçük cümleler hâlin-
de gerçekleştirilir:

k̇elişim k̇ereḡ	<u>olumsuz</u> k̇emisem bolatti
k̇elişin̄ k̇ereḡ	k̇emisen bolatti
k̇elişi k̇ereḡ	k̇emise bolatti
k̇elisimiz k̇ereḡ	k̇emiseḡ bolatti
k̇elişiñiz k̇ereḡ	k̇emisiñiz(k̇emiseñlā) bolatti
(ulāniñ)k̇elişi k̇ereḡ	(ulā) k̇emise bolatti

İKTİDÂRÎ FİİL ÇEKİMLERİ

Yöremizde yaygın olarak kullanılmaktadır. Asıl iktidârî fiilin (-e bil-), ekleşmesi(-el, -al) ile meydana gelmiş olan iktidârî eklerinin tiile eklenmesiyle yapılır.

Geniş Zaman Çekimi:

·kilēlēymen	·kilēmeymen	·kilelmesmen
·kilēlēyseñ	·kilēmeysen	·kilelmesen
·kilēlēydu	·kilēmeydu	·kilemmeydu
·kilēlēymiz	·kilēmeymis	·kilelmeymis
·kilēlēysilē	·kilēmeysāler	·kilemmeysiler
(ulā)·kilēlēydu	(ulā)·kilēmeydu	(ulā)·kilemmeydu

Metnimizdeki örnekleri şunlardır:

yitişemmemis (IV-735)"yitişemeyiz"; bilelmesmen(IV-476)"bilemem";

Görülen Geçmiş Zaman:

·kelēlidim	·kilēmidim	Ör: kazınalmıduk
·kelēlidiñ	·kilēmidıñ	(IV-618)
·kelēlidi	·kilēmidi	
·kelēliduk	·kilēmiduk	
·kelēlidiñiz, kelēlidiñlā	·kilēmidiñiz, kilēmidıñlā	
(ulā)·kelēlidi	(ulā) kilēmidi	

Öğrenilen Geçmiş Zaman:

·kelēlēydikenmen	·kelēlēydikenmiz
·kelēlēydikensen	·kelēlēydikensile
·kelēlēydiken	(ulā)·kelēlēydiken

kelēmēydikenmen	kelēmēydikenmiz
kelēmēydikensen	kelēmēydikensiz
(u)kelēmēydiken	(ulā)kelēmēydiken

BİRLEŞİK ÇEKİMLER

Hikâye Birleşik Çekimleri:

Geniş Zamanın Hikâyesi:

ķilettim	elamsuz kēestim	ķelmiserdim
ķilettiñ	kēestiñ	ķemiserdiñ
ķiletti	kēesti	ķelmești
ķilettük	kēestük	ķelmiserdik
ķilettiñiz, ķilettiñlā	kēestiñiz	ķemestiñlā
(ulā)ķiletti	(ulā)kēesti	(ulā)ķelmești

Metnimizdeki örnekleri şunlardır:

oturattım(III-342)"otururdum"; sözlētti(IV-692)"söy-
lerdi"; sözlüşettük(IV-472)"söyleşirdik"; muñdaşattük(IV-472)
"derleşirdik"; tartmaserdim(IV-456)"çekmezdim"; köymüserdim
(IV-420)"yanmazdım"; uzatattük (III-366)"ağırlardık"; elge
koşulmattım(III-340)"el içine çıkmazdım"; yimetti(III-337)
"yemezlerdi"; oñşattı(III-337)"benzerdi"; satattı(II-308)
"satardı"; ķelettim (II-250)"gelirdim".

Bu gün Uygur Türkçesi yazı dilinde geniş zaman eki ola-
rak -er, -ar çok yaygındır. Doç.Dr.Sultan Mahmut Kaşgarlı, asıl
geniş zamanın hikâyesine örnek çekim olarak bu ek ile yapılan
çekimi vermiştir:

ğazar-er-di-m > yazar-di-m "yazardım" vb.

Fakat, akabinde yaptığı açıklama, bizim metnimizin

sıhhatini teyid eder mâhiyettedir: "Bugünkü modern Uyg. çesinin İli ağızlarında, bu çeşit fiillerin zaman eki -di'deki sadalı konsonant d, sadasız t'ye dönüşerek, zaman ekinden önceki geniş zaman eki -ar'ın r'si de t'ye dönüşerek "yazatti" şekline girmiştir." diyor. (1)

Bu geniş zaman ekinin Yarkend Ağzı'nda konsonantının dönüşerek kendinden önceki ünlüyü uzattığı görülüyor: kel-er-er-dim > kel-er-di-m > kel-ē-di-m > kdl-ē-di-m (2)

Şimdiki Zamanın Hikâyesi:

Uygur Türkçesi'ndeki şimdiki zaman eki -vat'tır. Bu ek, baratur- birleşik fiilinin geçirdiği ses değişiklikleri ve hece düşmesi neticesinde ortaya çıkmıştır. Burada b > v değişmesi yanında, r titrek ünsüzlerinin eriyip kaybolması ile komşu ünlüleri düşürmesinin de etkisi olmuştur. Üstelik umûmi Türk Dili'nde ve Doğu Türkçesi'nde yat- fiili pek yardımcı fiil olarak kullanılmaz. bar-> (var-) fiili ise Türkiye Türkçesi dâhil, Türk dilinin her sâhasında yardımcı fiil olarak kullanılmaktadır. Şimdiki zaman gibi devâm etmekte olan durumları ve bilhassa hareketleri anlatmakta yat- gibi bir durgunluk ifâdesini kullanmak da pek mantıklı görünmüyor. Halbuki Kazak Türkçesi'nde şimdiki zaman çekimi baratur- şeklindedir. Hemen aklımıza geliveren bir Kazak bilmeceyi şöyledir:

Tüyem kêtip baratır "Devem gidiyor"

Külçem kalıp baratır "Çöreğim kalıyor"

(1) Doç. Dr. Sultan Mahmut Kaşkarlı, Modern Uygur Türkçesi Grameri, s. 185-186, Orkun Yayınevi, İstanbul-1992.

(2) Nevzat Özkan, a.g.e.

Devenin izi pastaya, çöreğe benzetilmiştir. Bu bilmecenin cevabı ise şöyledir: Tüye mınen ızı . "Deve ile izi...". Denilebilir ki k̄etip bar- birleşik bir fiildir; baratır- gibi bir çekim şekli olmayabilir. Üstelik Türkiye Türkçesindeki varıp git- birleşik fiili de bu yolda delil sayılabilir. Ama bilmecenin ikinci cümlesi bu tezi çürütmeğe yeter: Külçem ka lıp baratır. Bu izahatımızla, Uygur Türkçesi'ndeki şimdiki zaman eki -vat 'ın yat- fiilinden değil, bar- fiilinden ekleşmiş olduğunu anlatmaya çalışıyoruz. Doç. Dr. Sultan Mahmut Kaşgarlı da bu yanlıştan kurtulamamıştır.

Bizce şimdiki zamanın hikâyesinin aslı, gel- fiili ile birlikte şuradan geliyor: kel-i-p bar-a-tur-u-r er-di.

Şimdiki zamanın hikâyesi Kulca Ağzı'nda şöyledir:

k̄ivatattım	k̄emettim
k̄ivatattıñ	k̄emettiñ
k̄ivatattı	k̄emetti
k̄ivatattuk	k̄emettuk
k̄ivatattıñız	k̄emettıñız
(ulā) k̄ivatattı	(ulā) k̄emetti

Bu çekimin bir diğer şekli ise, geniş zamanın hikâyesi ve gelecek zamanın hikâyesi ile aynıdır. Olumsuz şekli ise diğerle ile tamâmen ortaktır. Ayrı bir şekli yoktur.

Gelecek Zamanın Hikâyesi:

k̄ilettim	k̄ilettuk
k̄ilettiñ	k̄ilettiñız (k̄ilettiñlā)
k̄iletti	(ulā) k̄iletti

Gelecek zamanın hikâyesinin olumsuz şekli de şöyle:

kelmeyttim	kelmeyttük
kelmeyttiñ	kelmeyttiñiz (kelmeyttiñlā
kelmeytti	(ulā)kelmeytti

Görülen Geçmiş Zamanın Hikâyesi:

kēgentim	kēmiğentim
kēgentiñ	kēmiğentiñ
kēgenti	kēmiğenti
kēgentük	kēmiğentük
kēgentiñiz	kēmiğentiñiz
(ulā)kēgenti	(ulā)kēmiğenti

Öğrenilen Geçmiş Zamanın Hikâyesi; Görülen geçmiş Zaman hikâyesi ile ortaktır.

Metnimizdeki örnekleri şunlardır:

men hemşire boğantım (III-300) "ben hemşire idim";
kığantuk (III-366) "yapmıştık,yaptıydık".

Şartın Hikâyesi:

olumsuz

kelsemdim, kēgen bosam	kēmiğen bosam
kelseñdiñ kēgen bosañ	kēmiğen bosañ
kēgen bosa	kēmiğen bosa
kēsektük, kēgen bosak	kēmiğen bosak
kēgen bosuñuz	kēmiğen bosuñuz
(ulā)kēgen bosa	(ulā)kēmiğen bosa

Metnimizde, "kelsemdim" şeklinin örneği var:

körsem_erdim>körsemdim"görseydim".

Rivâyet Birleşik Çekimleri:

Sâdece olumlu çekim örneklerini veriyoruz.Üstelik bu çekimin örnekleri metnimizde pek fazla değildir.

Geniş Zamanın Rivâyeti:

kêlidikenmen	kêlidikenmiz
kêlidikensen	kêlidikensilē
kêlidiken	(ulā) kêlidiken

Bu çekimin metnimizde bir örneği vardır:

koyudiken (I-112)" koyarlarmış".(Bu fiil üç yerde geçiyor
bahmas iken (IV-465)"bakmazmış".

Şimdiki Zamanın Rivâyeti:

kêvitiptumen	kêvitiptumuz
kêvitiptusen	kêvitupsilē, kêvitupsiz
kêvitiptu	(ulā)kêvitiptu

Bu çekimin metnimizde örneği yoktur.

Öğrenilen Geçmiş Zamanın Rivâyeti:

kêliptukenmen	keptuḥken
kêliptukensen	keptukensiz
kêliptuken	(ulā) keptuken

Bu çekimin de metnimizde örneği yoktur.

Gelecek Zamanın Rivâyeti:

kilidiğankenmen	kilidiğankenmiz
kilidiğankensen	kilidiğankensiz
kilidiğanken	(ulā) kilidiğan

Metnimizde örneği yoktur.

Şart Birleşik Çekimlerinin de metnimizde örneği yoktur.
Bu sebeple, örnek vermiyoruz.

BİRLEŞİK FİİLLER
VE
YARDIMCI FİİLLER

Doğu Türkçesi ve bu arada Uygur Türkçesi yardımcı fiil kullanılması bakımından oldukça zengindir. Hemen hemen her fiil yardımcı fiil olarak kullanılabilir. Bir dilde yardımcı fiilin çokluğu, aynı zamanda birleşik fiilin de çokluğu demektir. (Çünkü birleşik fiiller, yardımcı fiil ile yapılır. Yardımcı fiiller iki yolla birleşik fiil yaparlar: 1) isim ile birlikte; 2) fiil ile birlikte kullanılarak. Ayrıca, kaynaşarak tek bir kelime hâline gelmiş birleşik fiilleri de üçüncü bir grup olarak değerlendirmek gerekir.

Sırasıyla inceliyoruz:

İsimle Yapılan Birleşik Fiiller:

kıl- Yardımcı Fiili ile:
ruhsat kıl-(II-311); yardım kıl-(IV-380); nezir kıl-(III-348); miyman kıl-(I-202); duğā kıl-(I-195); biyit kıl-(I-178); nikā kıl-(I-153); meslēt kıl-(I-121); çay kıl-(I-91) toy kıl-(I-76); telep kıl-(I-40).

bol- Yardımcı Fiili ile:

çoñ bol-(III-320); resmi bo-(II-310); miyman bol-(I-212) salam tohtuğan bol-(I-192); yār bol-(I-179); ziyāpet bol-(I-152); sivetgen bol-(I-140).

sal- Yardımcı Fiili ile:

dehkançılıkka sal-(IV-380); destihan sal-(III-346).

bēr- Yardımcı Fiili ile:

yēttisini bēr-(III-347).

et- Yardımcı Fiili ile:

aş et-(I-160).

kel- Yardımcı Fiili İle:

elip kel- (I-75).

ber- Yardımcı Fiili İle:

ēge ber- (II-218).

tur- Yardımcı Fiili İle:

ör tur- (I-183).

oyna- Yardımcı Fiili İle:

Usul oyna- (I-152).

tut- Yardımcı Fiili İle:

öy tut- (II-256).

koy- Yardımcı Fiili İle:

töpe koy- (I-195),

mañ- Yardımcı fiili İle:

yol mañ- (II-280).

Fiille Yapılan Birleşik Fiiller:

kēt- Yardımcı Fiili İle:

karışıp bop kēt- (III-339); şşip kēt-(II-280); elip kēt- (I-48); hestop kēt- (II-270); ayrılıp kēt- (II-249); bop kēt- (II-225); bayıp kēt- (II-234); ölüp kēt-(II-227);

kel- Yardımcı Fiili İle:

yenip kel- (II-239); ep kel- (I-158).

koy- Yardımcı Fiili İle:

elip koy- (II-305); solap koy- (II-292); yipip koy- (II-274); elip koy-(II-265); koyup koy- (II-263); öylep koy- (II-246); ayırıp koy- (-58).

kal- Yardımcı Fiili İle:

bolup kal- (IV-383); ölüp kal-(III-344); kap kal-(II-309)
ağırıp kal- (II-270).

tur- Yardımcı Fiili İle:

toy kılıp tur-(I-87); turup tu-(II-223).

Kaynaşmış Fiiller:

Zaman içinde çeşitli ses değişmesi olaylarıyla tek kelime hâline gelmiş birleşik fiillerdir:

ivet- (I-118)"gönder-"<il-i-p ber-t-
ekel- (II-261)"getir-"<al-ı-p kel-
apır- (I-141)"götür-"<al-ı-p bar-
jılñe sepbağ- (II-304)"iğne yap-"<jılñe sal-ı-p bağ-
sivet- (I-140)"gönder-"<sal-ı-p ber-t-

SIFAT FİLLER (Partisipler)

Kimisi sıfat göreviyle kullanılırken kimisi isimleşmiş olan bu kelimelerin hepsi isim vazifesinde kullanılır. Türetme eklerine göre inceliyoruz:

1) -ğan, -gen, -ğan, -gin, -ğın, -kan :

juğan su (I-66)"yıkadığımız su"

tapkanını (I-70)"bulabildiğini"

yaşangan edem (I-78)"ihtiyar adam"

çüşēgen vaht(I-78)"(saçını)kestiğimiz zaman"

balısı bōmuğanğa (I-90)"çocuğu olmayana"

tuğmuğan ay'al (I-94)"doğurmayan kadın"

kindikke oñşuğan yer(I-97)"göbeğe benzeyen yer"

balısı kün kōmügenlē (I-107)"çocuğu durmayanlar"

ekegen polō (I-134)"getirdiğimiz pilav"

apāğanlerimiz (I-135)"götürdüklerimiz"

otturuğa koyğan elçi (I-139)"araya koyduğumuz elçi"
yazğan kēgez (I-139)"yazdığı kâğıt"
alğan hemmi nerse (I-147) "bütün aldıkları"
kirgenlēniñ hemmisi(I-169)"gelenlerin hepsi"
tukkan(I-189)"akraba,doğma"
oğulnuñ kığan ğepliri(I-184)"oğlanın söylediği sözler"
tapkan tōpe (I-195)"temin edebildiği hediye"
ölgen haci(II-256)"ölmüş olan Hacı"
bergen pul (IV-810)"verdiği para"
yasığan öylür(IV-704)"yaptıkları evler"
yatğan baylā(IV-675)"yatan zenginler"
taskığan u çıkkan kipek(IV-647)"o elenen,çıkan kepek"
tamakka işletğen un (IV-647)"yemeğe kullanılan un"
körgen yer (IV-491)"gördüğü yer"
putu suñğan (IV-470)"ayağı kırılmış olan"
kēgen kētkenge (III-346)"gelen gidene"
tuñğan (III-339)"dönen,dönme"
yağğan yamğur (II-277)"yağan yağmur"

Görüldüğü gibi bu ek,Türkiye Türkçesi'ndeki -an, -en sıfat fiil yapım eki ile, -dık, -dik,-miş, -miş geçmiş zaman partisip eklerinin yerini tutmaktadır. Zâten Doğu Türkçesi'nde bu ek,geçmiş zaman partisip ekidir ve en yaygın partisip ekidir.

2) -dığan, -duğan : (Gelecek zaman partisipi):

Türkiye Türkçesi'ndeki -ecek, -acak partisipinin karşılığıdır.

mini apırıp ekelidığan(II-306)"beni götürüp getiren"
yeydığan içidığan(I-19)"yiyecek içecek"
kur'an okuyduğan (Kur'an okuyacak olan"(I-62).
usul oynayıdığanlā (I-152)"oyun oynayacak olan"
cık ğep kılıdığan (I-162)"çok söz söyleyen"
yasayıdığan vahtıda(IV-706)"yapacağı zaman"
yatıdığan yotkan,köpe (IV-641)"yatacak yorgan-döşek"

3) -ş: Türkiye Türkçesi'ndeki -ar, -er geniş zaman partisipi fonksiyonundadır:

edemniñ kindikiğe oñşaş kıl-(I-93)"insan göbeline benzer"
bizgi oñşaş pekkir edem (IV-658)"bize benzer fakir insan"

4) -k:Türkiye Türkçesi'ndeki geniş zaman partisipi fonksiyonunda kullanılmıştır:

kaynak su (IV-761)"kaynar su".

5) -ar, -er : Geniş zaman partisipidir:

kéter bol- (IV-442)"gider ol-"

akar su (IV-521)"akar su".

.ZARF FİİLLER

(Gerundiumlar)

Uygur Türkçesi zarf fiillerin çokluğu ve çeşitliliği bakımından çok zengindir.Bunu metinlerimizden de tesbit etmek mümkündür:

Bu zarf fiiller cümlede yüklem zarfı olarak kullanıldığı gibi, birleşik fiil teşkili sırasında da kullanılır.Hatta, Türkiye Türkçesi'ne göre Uygur Türkçesi'nde daha fazla zarf fiil kullanılıyor denebilir.

-p:

Doğu Türkçesi'nde en geniş kullanılan gerundium şeklidir:

dep (I-7)"diyerek"; miyman bolup dtturudu (I-210)"misâfir olarak oturur"; üzünü yipip (I-190)"yüzünü örterek"; kayturup cuvabını ber- (I-182)"çevirip cevâbını ver-"; het yêzip bəriñlâ (I-137)"mektup yazıp verin"; nannı uşütup (I-97)"ekmeği parçalayıp..."; öylünüp, toy kılıp (I-90)"evlenip, düğün yapıp..."; kızniñ boşuk toyını kılıp elip kelimiz (I-75)"kızın 'beşik toyu'nu yaparak alıp geliriz"; arlaşturup(I-57)"karıştıracak"; ayırıp koyup (I-56)"ayıracak koyup..."; sañza selip (I-34)"sañza yaparak"; taşni kötürüp(II-274)"taşı kaldırıp..." .

-a, -e:

Az kullanılan bir ektir. Sonu ünlü ile biten bir fiilin arkasında eriyerek düşmüştür:

jiğlā jiğlā (II-260)"ağlaya ağlaya".

-kılı, -alı, -geni:

Eski Türkçe devrinden beri kullanılan bir ektir. Yöremizd bazı ses değişiklikleriyle ama aynı fonksiyonla kullanılmaktadır. Sonuna geldiği fiillere '-mek için' anlamı kazandırır:

tukkılı bille apırimiz (I-49)"doğurması için götürürüz";
esger alalı kêtken vaht (IV-606)"asker almak için gittiği zaman";
sorgeni barımen (I-44)"istemek için giderim".

-kanda, -kende, -ğanda, -ğende:

Türkiye Türkçesi'nin çeşitli ağızları ile Azerbaycan'da çok yaygın olarak kullanılan bu zarf fiiller, Doğu Türkçesi, bilhassa Uygur Türkçesi'nde de geniş bir kullanma sâhasına sâhiptir. -ğan, -gen sıfat fiil eki ile -de, -da bulunma hâli ekinin kaynaşmasıyla meydana gelmiştir. Zaman ile ilgili zarflar yapar. Türkiye Türkçesi'ndeki karşılığı -ınca, -ince ekidir:

uruşkanda (IV-619)"savaştığımız zaman"; bi yēge karağanda (II-329)"bereya göre, buraya bakarak"; jıkalğanda (IV-502)"yıkılınca"; yolğa çıkıkanda (II-259)"yola çıkınca"; satkanda (II-245)"satınca"; kiçāğanda (I-198)"çağırıldığı zaman"; deslap-ta bāğanda (I-119)"ilk vardığında"; yetti yaşka kirgende (I-105)"yedi yaşına girdiğinde" kēgende (I-16)"gelince".

-kandı, -kendin, -ğandı, -ğendin:

Sıfat fiil eki ile uzaklaşma hâli ekinin kaynaşması yoluyla meydana gelen bu ek, genellikle kēyin "sonra" edatı ile birlikte kullanılır. Türkiye Türkçesi'ndeki -dıktan, -dikten eki ile aynı görevde kullanılır. Anadolu Ağızları'nda az olmakla birlikte, Eski Anadolu Türkçesi devrinde yaygın olarak kullanılmıştır. Bu gün Azerbaycan Türkçesi ile Doğu Türkçesi'nin bütün sâhalarında da yaygındır:

işki jil ötkendin këyin(II-254)"iki yıl geçtikten sonra
ölgendin këyin(II-252)"öldükten sonra";
men könemmişendin këyin(II-249)"ben mutlu olamayınca"
köçürüp kēgendin kin (I-160)"gelini alıp geldikten sonra
yazğandıñ këyin (I-138)"yazdıktan sonra"
kēgendin këyin(I-135)"geldikten sonra"
evetkendin këyin (I-103)"gönderdikten sonra"
jiğliğandıñ këyin (I-96)"ağladıkten sonra"
jüp boğandıñ këyin (I-64)"yıkadıktan sonra"
kindiğini keskendin këyin (I-52)"göbeğini kestikten son-
ra.

-may, -mey:

Eski Türkçe devrinden beri yaygın olarak kullanılan
Orta Türkçe devrinde çok yaygın olan bir ektir.Türkiye
Türkçesi'nde bunun yerine -madan, -meden eki kullanılmak-
maktadır.

nan körmey ötken küñlerimiz (IV-761)"ekmek yüzü
görmeden geçen günlerimiz..."
çılmay(III-342)"çıkmadan"
gülüzmey çılmıdı (IV-423)"gül koparmadan çıkmadı"
sini körmey(IV-468)"seni görmeden"
mektepke yekın barmay(IV-497)"mektebe yakın gitmeye;
yaklaşmayarak".

-mastın:

Bu da -may, -mey eki ile aynı görevi yapar.Geniş
zamanın olumsuzluk eki ile,uzaklaşma hâli ekinin bir a-
rada kullanılması ile meydana gelmiştir:

ağzımızğa yā ki konak neni,yā ki buğday neni sal-
mastın(IV-761)"ağzımıza mısır ekmeği de buğday ekmeği de
koymadan"

-lep:

Fiilden isim yapma eki ile -p gerundium ekinin kay-

naşması sonucu ortaya çıkmıştır.

Metnimizdeki örneği şudur:

cümēlep miyman bolup kıtidu(I-214)"her cuma günü misâfir olup gider".

-si:

Türkiye Türkçesi'ndeki -layın, -leyin ekinin göreviyle kullanılmıştır:

oşu körüktün kiçisi ötkezdi (II-265)"o köprüden geceleyir geçirdi".

EDATLAR

Tek başına anlam ifâde etmeyen,diğer kelimelerle birlikte cümle içerisinde kullanılarak anlam kazanan ve görev alan kelimelerdi.Bu gurubu teşkil eden kelimeleri metnimizde aldıkları görevler itibâriyle ayrı ayrı götereceğiz:

Ünlem Edatları:

His ve heyecanı ifâde eden ünlemler Kulca Ağzı'nda da kullanılmaktadır:

vay dâd ey (IV-422); vay bu tul ottursa(II-254); vay biz meslēt kılayli (I-120); vay apa,palañcınıñ kızi(I-116); hay amman yolbars yolda yatsa(IV-408); hay hay ölen(IV-404); ah şırğa yol barmey emes(IV-409); ey birāder(IV-413); ay men kandağ kılay(IV-402); iliniñ tağı eey(I-399);

Sorma Edatları:

nim iş kılasilē (II-297)"ne iş yaparsınız"
nem için bizge et bërmeysiler(IV-779)"niçin bize et vermiyorsunuz"
men kandağ kılay(IV-402)"ben nasıl edeyim"
kayda miymandır bu kün(IV-447)"nerede misâfirdir bu gün"
siler keyēdin keldiñlā(IV-288)"siz nereden geldiniz"

·kandak· k·ilimiz emdi(IV-648)"nasıl ederiz şimdi"
kanday· yeydu(IV-729)"nasıl yeniyor"
nime ançe yazduñ sen(IV-580)"ne kadar yazdın"
kaçan kilisen y·arım(IV-462)"ne zaman geleceksin sevgi-
lim"

Cevap Edatları:

Onaylama ve karşı çıkma maksadıyla kullanılan bu edat-
lardan yöremizde kullanılanlar şunlardır:

hē, bilimen.(II-303)"evet biliyorum"
mākul emsen (I-126)"evet der misin"
tağ ma emesken(II-277)"dağ da değildi"
kündüzde emes (II-266)"gündüzün değil"
uzah· emes işkki edem(III-360)"uzak olmayan iki adam"
yağş·ı köremsen(I-126)"uygun bulur musun"
boldı, bāma, işlime(II-314)"oldu, pekâlâ; gitme, çalışma"

Sıralama Edatları:

Birbirini tâkip eden unsurları bağlama görevi yapar.

ulā bilen miñip (I-10)"onlar ile yolculuk ederek"
kız bilen bir işkki ayal"kız ile bir iki kadın"
kegezlirimizni hem diplomlerimizni(II-264)"kâğıtlarımızı
ve diplomalarımızı..."

bir allā bilidu hem özümüz bilimiz(II-264)"bir Allah bi-
lir, bir de kendimiz biliriz.

Denkleştirme Edatları:

Birbirine denk olan unsurları, bu denkliği ifâde ederek
birbirine bağlayan edatlardır:

toğaş ya bir köyneglik reñ(I-46)"Örek veyâ bir gömlek-
lik kumaş;

unundan evvel de hıtay baridi(III-336)"ondan evvel de
çinli vardı";

mahtısam mu mahtaymen(IV-582)"översem de överim"
biz mu işğa kirdük (I-20)"biz de işe girdik"
ner tamañlarımız ma özümüzniñ âdeti boyıçe(I-27)"butun
yemeklerimiz de kendi âdetimizce..."
ottuz sekkiz yâ ki ottuz tokkuñnci küngiçe (I-54)"otuz
sekiz veyâ otuz dokuzuncu güne kadar"

Karşılaştırma Edatları:

ya bel,ya ki ketmen,ya gücek,ya paltı yok (II-273)"ya
bel,ya kürekveyâ çapa,kazma yok"
ya ölüm,ya körüm (IV-664);
hem êriğe,hem özüğe (I-98);
ni reñ elip kiydim,ni köynek keydim,ni iştan keydim(IV-8)
yâ ki öyde,yâ ki doñdurhânıda(I-49).

Cümle Başı Edatları:

Cümleleri anlam bakımından kendinden önceki cümleye bağ-
layan edatlardır:

ger tēpılsa yañşi dos(IV-539)"eğer iyi dost bulunsa..."
eğer öyüm uzañ bolsa(I-47)"eğer evim uzaksa"
hetdā bır aydın cıkırak(I-12)"hatta bir aydan daha fazla"
yene peryāt iter köñlüm (IV-521)"yine feryād eder gönlüm"
yene ziyāpet boludu (I-152)"yine ziyāfet olur"
emdi biz özümüzniñki âdetimizni taşlımaduk(I-23)"şimdi
biz kendi âdetimizi terketmedik.

Sona Gelen Edatlar:

kelimelerin, kelime guruplarının ve ifâde birliklerinin
sonuna gelerek onları daha sonra gelen unsurlara bağlar:

uzañ emes işkki edem(I-399)"uzak değil iki adam"
tağ ma emesken (II-277)"dağ da değilmiş..."
kipekti bolsu mu (IV-649)"kepekli olsa da..."
unuñdun evvel de hıtay bañidi (III-336)"ondan önce de
Çinli var idi" biz mu işğa kirdük (I-20)"biz de işe girdik".

Son Çekim Edatları:

Birlikte kullanıldığı dil unsurlarına miktar, yön, benzerlik ve eşitlik gibi anlamlar katar:

küçümüzgüçe karap yazıdu(I-138)"gücümüze göre yazar";
veziyetige çüslük (I-186)"durumuna göre..."; öziğe
çüslük (II-352)"kendine göre"; hayvan-süpet nepsim için
(IV-485)"hayvan sıfatlı nefsim için"; amalsız kağallık için
(IV-697)"çâresiz kaldığımız için"; karamuhniñ kasağı dēy
(IV-395)"karamukun lekesi kadar"; kırır künge keder (I-30)
"kırk güne kadar"; moşu zamanga dek(I-38)"bu zamana kadar";
oğul terepniñki dak(I-199)"oglan tarafıninki gibi"; birinci
ketim (I-45)"ilkin, önce"; birnimilē vilen(I-57)"birşeyler ele'
bir köyneglik reh bilen(I-46)"bir gömleklik kumaş ile...";
keyin (I-4)"sonra"; aṽal(I-3)"önce, ilkin"; aldıda (I-144)
"önce, elk olarak"; deslapta bāganda (I-119)"ilk vardığında".

M E T İ N L E R
VE
T Ü R K İ Y E T Ü R K Ç E S İ N E Ç E V R İ L M İ Ő L E R İ

- ANLATAN : Tursunay Süydünlü, 1943-Kulca doğumlu. 3.11.1967'de Türkiye'ye gelmiş. Kayseri'de, Yeni Mahalle, Fuar yakınında oturur.
- Derleme yeri : Kayseri. Yeni Mahalle, Fuar Senti.
- DERLENEN : a) Şeceresi, başından geçen olaylar, şimdiki durumları
b) Ölüm, evlenme, ilk doğum, çocuğu olmama, ilk saç kesimi gibi olaylarla ilgili gelenek, töre ve törenler.

men ğulcu'nıñ töpetağında tuğuldum. anemniñ eti modengül, dadımniñ hicaphan. atımız abdurresit han, abdulmecit han. apam sayuzdin kēgen. dadam avğanıstandın kēgen. u zamallāda aval türküstānğa kilip, apımni aptiken. kēyin, yol itilgēndin kēyin, dadam tügep ketti. ölüp kaldı. apam sayuzğa ketti. bız ğulcu'nuñ töpe mēleside töt kız, töt oğul, eşēde kaldı. menıñ dadam özü avğan boğallık için menıñ nupusumğa 'avğan kıızı tursunay'dep yeziptiken. mıñtokkuzyüz atmışbirde, altıncaynıñ jıgirme bēside bız ğulcu'dın yolğa çıktuk. avğanıstañğa üç ay yol mañduk. ombēkün cuñgūnuñ maşınisida mañduk. unuñdun kēyin at, kotaz, töge, eşek...

10 ulā bilen mıñip tā onuncayda avğanıstan'niñki bedehşan degen yēge kelduk. u yēde bir mazarlıhniñ içide hemmi kēgen türküstallıhlā çüşduk. uyēde bir kaççı zaman, hetda bıraydın cıkırak kalduk. kēyin, yerimimizni avğan dēdi, yerimimizni hitay dēdi. azrāğımız kabalğa ketti, kağanlā mayminēge ketti, kunduzğa ketti. bız jıgirme-ottuz öylük avğanıstan'-

15 niñ bedehşan degen yeride kalduk. u yēde iş bosa kılduk, bōmusa tuduk tā atmışyēttiğiçe. atmışyēttide, ombırcı ayğa kēgende, bız avğanıstan' da, bedehşandın kabalğa kelduk. atmışyētti, ombırcı ayda türkiyediki keyseri degen seherge kelduk. keyseridiki hükümatnıñ bēgen öylürüğe

(1) Ben, Kulca'nın 'Töpetağı' semtinde doğdum. Annemin adı Modgül, babamın adı (2) Hicapphan. Atalarımız Abdurreşit Han, Amdulmecit Han. Annem Sovyetler'den gelmiş. (3) Pabam Afganistan'dan gelmiş. Vaktiyle gelip, Türkistan'da annemle (4) evlenmiş. Yol kapandıktan sonra babam vefat etti. Annem (5) Sovyetler Birliği'ne gitti. Biz Kulca'nın 'Töpe' mahallesinde dört kız dört oğlan kaldık. (6) Babam Afgan olduğu için beni kütüğe 'Afgan Kızı (7) Tursunay' diye yazmış. Bin dokuzyüz altmışbir'de, altıncı ayın yirmi (8) beşinde biz Kulca'dan yola çıktık. Afganistan'a gitmek için üç ay yol yürüdük. Onbeş (9) gün çinlilerin arabasında yol aldık. Ondan sonra, at, tibe öküzü, deve, eşek (10) lere binip taa onuncu ayda Afganistan'ın Bedaşan denen şehrine geldik. (11) Orada bir mezarlığın içinde, bütü gelen Türkistanlılar konakladık. (12) Orada bir süre, hatta bir ayd fazlaca kaldık. Sonra yarımıza (13) Afgan, yarımıza Çinli dediler. Çok azımız Kâbil'e gitti, geri (14) kalanımız Maymine şehrine gitti. Biz yirmi-otuz âile Afganistan'ın (15) Bedaşan şehrinde kaldık. Orada iş olduğunda yaptık, olmayınca durduk. (16) Taa Bin dokuzyüz altmış yediye kadar. Bin dokuzyüz altmış yedide, on birinci aya gelince, biz (17) Bedaşan'dan Kâbil'e geldik. Kâbil'den, altmış yedin on birinci ayında, Türkiye'nin (18) Kayseri denen şehrine geldik. Kayseri'deki hükümetin verdiği evlere

çüşduk. hökumat yardım kıldı. bir jil yeydiğan içidiğanimizni bēdi.
20 hetdā muş bēdi. unuñdun keyin biz mu işğa kirduk. ballarımız mu,
ēlirimiz mu işğa kirdi. şunuñ bilen jığırme bēş jil boldi. işliğan
ballā işlidi, işlimigen işlimidi. kâğanlirimiz meşēde...

-b-

emdi biz özümüzniñki ādetimizni taşlımaduk. meselen toyumuz bo-
sun, hētimiz bosun, her nimimizni özümüzniñki usul, ādet, kayde boyiçe
25 ep mañduk. toylurumuzni ma eski zaman boyiçe kōrüşüp, elçi kirip, kız -
oğulnuñ heveri bolup, toy kılıp kelduk. destihan seliş, polō, kordak
her tamaqlarımız ma özümüzniñki ādetimiz boyiçe boldi. ölüm-jitimimiz
ma özümüzniñki, tā kedim, u zamanki boylirimiz, apıllirimizdin kâğan
ādet boyiçe. ölüm hāzı deymiz, ölümgü jığlaş, beşimizğa aq seliş, kırık
30 künge keder haz tutuş, üçüni kılış, yēttisini kılış, kırkını kılış, het-
da jiliğe keder nezir-çırak kılış, kur'an okutuş, aznı aḡşemi, cümē
aḡşemi.. u ādetlerimizni kılıp kelduk. hētni diseek.. hēt, özümüzniñki
rūzi hēt deymiz, rūzi hētimizde ma sañza salımız. otturuğa çiraylık
destihan salımız, unu kılıp kelduk. kurvan hētimizde ma koy soyup,
35 sañza selip, destihan selip, kōpe-yastık koyup, her kandaq nersilē bosa
özümüzniñki ādetice kılıp kelduk. muşukemge keder toy bosun, her nime
bolsa bosun, özümüzniñki ādeti özümüzniñki tamaklıri bosun, miymandarçılı-
lığımız bosun, moşu zamanga dek özümüzniñki örp-ādetimizni taşlımaduk.
inşaalla, bunuñdın keyin mu çoñ bolğan bala-çakalırımız, nevrelerimiz
40 ma taşlımaz, dep, telep kılıp hem.

bizniñ emdi ādetimizde kızimizniñ toyı boğanda, ēğiriyak, işkki
kat kalsa, kızimiz sekkiz ay bolğuçe ēriniñ öyüde turudu. ēriniñ öyid

(19) yerleştik. Hükümet yardım etti. Bir yıl boyunca yiyeceğimizi, içeceğimizi verdi; (20) Hatta maaş verdi. Ondan sonra biz de, çocuklarımız da, (21) kocalarımız da işe girdik. Böylece yirmi beş yıl çalışmış (22) çocuklar çalıştı, çalışmayanlar çalışmadı. Geriye kalanlarımız burada.

-b-

(23) Şimdi, biz kendi âdetlerimizi bırakmadık. Meselâ-düğünümüz olsun, (24) bayramımız olsun-her şeyimizi kendi örf, âdet ve geleneklerimize göre (25) devam ettirdik. Düğünlerimiz de eski zamanlarda yapıldığı gibi, elçi gelerek, kız ve (26) oğlandan haberli olarak, düğün yapıp geldik. Sofra serme, pilav, yahni gibi (27) bütün yemeklerimiz hâlâ kendi adetlerimize göredir. Ölüm-yitimimiz de (28) kendi, en eski atalarımızdan, analarımızdan kaldığı (29) şekliyle devam ediyor. Ölüm yası deriz; ölüye ağlayıp; başımıza ak bağlama; kırkına (30) kadar yas tutma; üçüncü, yedinci, kırkıncı gününde ve hatta (31) senesinde yemek vererek, Kur'an okutarak ihsanda bulunma; Cuma akşamı (Perşembe) (32) gibi adetlerimizi devam ettirip geldik. Bayrama gelince... Biz (33) oruç bayramı deriz, oruç bayramımızda da sañza yaparız. Ortaya güzelce (34) sofraya sereriz; bunu devam ettirip geldik. Kurban bayramımızda koyun kesip, (35) sañza yapıp, sofraya serip, odanın minderi-yastığı koyarız. Her ne olursa olsun, (36) kendi âdetlerimiz göre devam ettirdik. Bu zamana kadar düğün olsun, her ne olursa olsun kendi yemeklerimizi kendi adetimiz ile; (38) misafir ağırlayışımız da bu zamana kadar kendi örf-âdetimizi kaybetmedik. (39) İnşallah, bundan sonra yetişecek olan çocuklarımız, torunlarımız (40) da yitirmez, diyoruz ve istiyoruz.

(41) Şimdi, bizim kızımız evlendikten sonra, hâmile kaldığında (42) kızımız sekiz ay oluncaya kadar kocasının evinde kalır. Kocasının evinde

tūğandin kēyin,sekkiz ay toşqandin kēyin, ērīniñki apısığa,unuñ öyüğe
 uş-töt dāne yēkin ayallāni ilip,kēynānesidin kızimni sorğeni barımen.
 45 "meniñ kızimniñ birinci ketim tuğumu için meniñ öyümde tuğsun" dep,
 unuñ keşida meselen toğaş,ya bir köyneqlik reñ bilen bērip kēynānesi-
 niñ aldığa"qızimni tilep keldim."deymen."mākul" dep,eğer öyüm uzañ bo-
 sa,qızimniñ jüküni elip kētimen.bir mēlide bosak,öyümüz yēkin bosa kı-
 zım kalıdu.kaçan kızimniñ tolğıkı tutkanda tukkıli bille apirimiz,yā
 50 ki öyde,yā ki dohdurhanıda tuğdusak sak şalamet tuğup kēğendin kēyin,
 men nevrem bilen kızimni öyümge kayturup ekilimen.kayturup kēğendin
 kēyin,meselen kindiğini keskendin kēyin bir ketim balını jüyümüz. tā
 kırñ künğiçe jüyüp turumuz. kırñ birinci künü balini jüyümüz.oğul
 bosa,ottuz sekkiz yā ki ottuz tokkuzüci künğiçe jüyüp turumuz.yene
 55 tunci juğumumuz boludu.kırñ çıñti deyimiz.kırñ dāne uşşañ toğaş kı-
 limiz.yā ki oğul bosa bizlēde kiçik kiçik yançuk piçigi koyumuz.kempüt
 pēçine birnimelē vilen arlaşturup,mēlidiki hemmi uşşak ballāni kışkı-
 rip azırak ayırıp koyup unuñ içiğe göşni kiçik kiçik kavap kılıp taş-
 laymiz.unundun kēyin altun salımiz. yētti hıl meyviniñ yağıçidin şli-
 60 miz.uluk mazālarınıñ del-derehiniñ yağıçini salımiz.aşu yağaş sēp koy-
 ğan,kavapni sāğan sunu ballā mā terepke her kirgen bala "koşukta yu-
 ğaş bolsun,mömün bolsun,şur'an okuyduğan bolsun,eñlağlık bolsun."dep,
 aşu koşuktun mā terepke sunu kuyudu.sunu elip mā tereptiki tavakka ku-
 yudu.unuñdun kēyin, balını jüp boğandin kēyin u sunu süzüp,pākiz çeleğ
 65 tiki teñşep koyğan suğa kuyimiz,balını jüyimiz. u sunu,arlaşturup ju-
 ğan sunu iğiz,tā iğiz öğüziğe çıkıp tökümüz.kız bosa "beñti umdan bosu
 deymiz. şundağ kılıp, oğul bosun,kız bosun,juğan sunu yēge tökmey,iğiz
 yēge tökümüz.kırkiçikkandin kēyin,yēni kiyim kiygizimiz.unundun kēyin
 kırñ birinci künü oğul terepke meşlēt kılıp,böşük toyını kılımiz.

(43)kaldıktan sonra, sekiz ay bittikten sonra, kaynanasının evine, (44) üç-dört tane yakın kadını yanına alarak,kaynanasından,kızımı evime getirmek için istemeğe giderim. (45)"Kızımın ilk doğumu olduğu için benim evimde doğum yapsın"diyerek; (46) yanında mesela tandır ekmeği,çörek,bir elbiselik kumaş ile gidip kaynanasının (47 önüne "kızımı istemeye geldim" derim;"evet" derse, eğer evim uzak (48) kızımın eşyalarını birlikte alıp giderim. Bir mahalledeyse, evimiz yakın ise, (49) kızım kaynanasında kalır. Ne zaman kızımın ğum sancısı tutarsa,doğum yapması için alıp götürürüz; ya (50) evd ya da hastahannede doğum yaptırırız. Sağ-sâlim doğum yapıp geldikte sonra, (51) ben torunum ile kızımı evime getiririm. Getirdekten (5 sonra, meselâ göbeğini kestikten sonra,bir sefer bebeği yıkarız. Taa (53)kırk güne kadar yıkarız. Kırk birinci günü de çocuğu yıkar Oğlan (54) olursa otuz sekiz veya otuz dokuzuncu güne kadar yıkama ya devam ederiz. Yine, (55) ilk yıkamamız var: 'Kırkı çıktı' deriz Kırk tane küçük toğuş ekmeği yaparız. (56) Ya da oğlan olursa, bizd küçük küçük cep bıçağı veririz. Kâğıtlı şeker, bisküvi (57) birşey lerle karıştırıp, mahalledeki bütün küçük çocukları çağırıp (58) b ayırırız. Onun içine eti,küçük küçük doğrayıp, kebab yapıp atarız. (59) Ondan sonra, içine altın atarız. Yedi çeşit meyve ağacından dallar atarız, (60) Uluların mezarlarındaki ağaçların dallarından atarız. O içine ağaç attığımız,(61) kebabi attığımız suya, çocukla bu tarafa her giren çocuk, Kaşıkla "uslu (62) olsun","mümin olsun" "Kur'an okuyan olsun", "ahlâklı olsun" diyerek, (63) O kaşıktan bu tarafa suyu dökerler. Suyu alıp bu taraftaki tabağa dökerler. (64) Ondan sonra, çocuğu yıkadıktan sonra o suyu süzüp, temiz kovadaki (65) önceden hazırlanan suya dökeriz,çocuğu yıkarız. O suyu,karış- tırıp yıkadığımız (66) suyu oldukça yüksek yere,dama çıkıp dökeriz Kız ise, "bahtı iyi olsun", (67) deriz. Böyle yaparak-oğlan olsun, kız olsun-yıkadığımız suyu yere dökmeden, yüksek (68)yere dökeriz. Kırkı çıktıktan sonra, yeni elbise giydiririz. Ondan sonra (69) kırkbirinci günü oğlan tarafıyla görüşüp, ad koyma düğünü yaparız.

70 oğul terep kızğa tapқанını, қолуда боса билеязүк, ҳалқа, кийим, пүтүн баşt
байуға кийим алуду. қızның апısı бөшүк бөлейду. нёççe қур кийим алуду.
қızның апısı күçигерек оғул терепке қылду. күйоғулға кейнәнеси қылду.
кейнәтиси қылду. оғул тереп қız терепке қылду. тоynи қылып ашундағ
75 қızның бөшүк тоynи қылып елип келимиз. бални оғулнуң öyiге елип келу-
ду. биринци қетим туғумда ашундағ toy қылымиз. eynи балниң çёçини иш-
тик çüşемeyмиз. бёзилери қиріһ күнге қедер қoyуду, бёзилер ишкки айға
қедер қoyуду. u қирік çёçини бир яшаған едемге çüşёғизмиз. unu çüşё-
gen ваһтида, буруңғу заманда, биз киçик ваһтимизда, u çаşни çüşүрүп тара-
80 зыға қoyудикен. şunuңдun кейин реһ, pul koyудикен. u çаşни ayak astыға
қoyмайду. şuni da umdan yёге қoyымиз. unuңдun кейин апısının öyiге бал-
ни апыруду. биринци қетим туғутуда қız апısının үyүде туғуду. қаған ту-
ғутларыда ириниңки öyide туғуду.

meselen, sap қız туғуп һёç оғул туғмиди; бёş қız, altı қız туғуп
85 şunuңдun кейин оғул туғса, yene бөшүк toy қылымиз. şu мемликеттиki оғ-
лаһлирини тәтип, оғлаһлирини кёсип, нёççe қoy soyup "оғул туғулди" деп,
дапы dumbак билен çоң, оғулнуң dadısı toy қылып туруду. келинге öз лә-
yығида кийим-кёçек алду. невресиге алду. моşундағ моşундағ бизниң
мемликетниң әдети ...

90 emdi öylünüp, toy қылып, бир јил, ишкки јил балısı бөмуғанға көнү
заманда, meselen, yetti секкиз çоң ayallā, қери хотullā бир çay қылду.
ulā çay қылып, u бир дүгүлек nan салуду. u nanniң төпүсини eynи едем-
ниң қиндикиге оһшаş қылду. қиндик қылып, unuң өзүнүң layығида бир о-
һuyдуғallā бā, çоң ayallā unu okup, u туғмуған ayalни "vay sen bala tu-
95 şуşни бilmey diген sen, vay sen туғmaz!" деп, izā tatғuzуду. u ayal
izā тәтип јиглайду. јиглиғандин кейин u хотунлā туғмуған ayalға бир

(70) Oğlan tarafı kıza bulabildiğini. elinde varsa, zenginse bile: yüksük, elbise, baştan (71) ayağa kadar giyim alır. Kızın annesi çöğüğe beşik bezer, birçok ^{hediye} alır. (72) Kızın annesi az da olsa, oğlan tarafına da hediye alır. Damadına ve annesine hediye koyar. (73) Kaynatasına hediye koyar. Oğlan tarafı da kız tarafına yapar. Düğün yapıp düğünde (74) elli-altmış kadın ile yahni yaparız. Ondan sonra (75) kızın beşik düğününü yapıp alıp geliriz. Çocuğu oğlanın evine alıp gelirler. (76) Birinci seferki doğumda öyle düğün yaparız. Aynı çocuğun saçını çabuk (77) traş etmeyiz. Bazıları kırk güne kadar bırakır, bazıları iki aya (78) kadar koyar. O kırk saçını bir yaşlı adama traş ettiririz. Onu traş ettiğimizde (79) önceleri, bizim küçüklüğümüzde, o saç kesip teraziye (80) koyarlarmış, ondan sonra kumaş, para hediye olarak verirlermiş. O saç ayak altına (81) koymaz. Saçı iyi bir yerde saklarız. Ondan sonra annesinin evine çocuğu (82) götürürler. Birinci seferki doğumunda kız, annesinin evinde durur. Öteki doğumunda (83) kocasının evinde doğurur.

(84) Meselâ, bir kadın hep kız doğurup hiç oğlan doğurmazsa, beş altı kız doğurup (85) ondan sonra oğlan doğurursa, yine beşik günü, ad toyu yaparız. Memlekette oğlak (86) oyunu oynayıp; oğlak kesip, bir çok koyun kesip, "oğlan oldu" diyerek (87) davul-zurna ile oğlan babası büyük düğün yapar. Geline, kendisine lâyıık (88) giyim-kuşam alır. Torununa da alır. Bizim (89) memleketin âdeti böyledir.

(90) Şimdi evlenip, düğün yapıp, bir yıl-iki yıl çocuğu olmayan için eski (91) zamanda mesela, yedi sekiz yaşlı kadın toplanır, bir çay yaparlar. (92) Onlar çay yapıp bir yuvarlak ekme pişirir, o ekmeğin üstünü, aynı, adamın (93) göbeğine benzer şekilde yaparlar. Göbek yapıp; onun lâyııkınca bir okuyanları (94) var, yaşlı kadınla onu okuyup, o doğurmayan kadını "vay sen doğurmayı (95) bilmiyorsun, vay seni kısır!" diyerek utandırırılar. O kadın (96) utanıp ağlar. Ağladıktan sonra o kadınlar doğurmayan kadına bir

dugā kılıdu. çoñkor bir dugā kılıp, nannı uşutup, nanniñki kindikçe oğ-
uşan yerini hem érige, hem özüge çay bilen yégizudu. işkki dāne kılı-
du. hem özüge, hem érige u nannı yégizudu. yégizip, unuñdun kēyin allā-
100 niñ izinisi vilen sev̄p boludu, balısı boludu. balısı boğandin kēyin,
bēzēdemlēniñki balısı tumaydu. balısı tumusa bizniñki memlikette sul-
tan ilez göcam degen bir mazar barıdı, u yēge bir işkkisi ölüp kētip
kalsa, kēyin, u balısını apırıp mıñısiğe çaş koyudu. niyaz ataydu. ni-
yaz atap, koy tapamdu, tōge tapamdu kēsip, yētti yaşka kirgiçe u çaşni
105 çüşēmeydu. unuñdun kēyin, yētti yaşka kirgende bir koyni nezir kılıp,
u çaşni çüşürudu. u sultan ilez göcam'niñ mazarı dēydu. bēzi muñuñ bu-
nuñ tuğmay, aşındaq yene balısı kün kömügenlēniñ tuğkanı zamanıda unu
işekniñ tērisiğe tuğdurup unu bizniñ memlikette öylēniñ töpüdiği tur-
hulluk boluduke, turhulluktun açıqip derisidin ekilip, kepekke saludu.
110 meyēde biz balını "sētivalduq bir cıñ kepekke" dep u balını aşındaq
setivaldi diken. unuñ ētini 'sētivalduq' dep, 'tilivaldi'; ħudāyim bēdi
dep koyudiken.

buruñgu ādetlirimiz şundaḡti.

115 bizniñ ħulcunuñ ādetide toyni, meselen, bizniñ mēlede menin oğ-
lum bā, seniñ kızlırın bā. menin oğlumniñ meselen şundaḡ ötüp kētip
bērip, u kızğa közü çüşdi.. "vay apa, palançınıñ kızı..." dise, biz da-
dısı bilen öyde meslēt kılıp, bovay hoşnimiz, yēkin, bir çoñ, moysüpet
ēkişi bosun, ayal bosun, bir işkkisini kızniñ öyüğe ivetimiz. kızniñ
öyüğe ivetkende deslapta bāğanda allāniñ emiri bilen, pēygamberniñ
120 kabli bilen kızniñki öyüğe elçilikke barıdu. bāğanda, emdi ulā "vay
biz meslēt kılayli, akisi bā, çoñ dadısı bā, çoñlırı bā,..." dep, evitidu.
uş-tōtkün müddet bēridu. uş-tōtkündin kēyin yene bir evitimiz, yene
evetkendin kēyin, "meslēt kılduq. yene bir uruq-tuğkallāğa salayluq..."
deydu.

(97) duâ yaparlar. Derin bir dua ederler, ekmeği kırıp, ekmeğin göbeğe benzeyen (98) yerini hem kocasına, hem kendisine çay ile yedirirler. İki tane yaparlar (99) Hem kendine, hem kocasına yedirirler. Yedirdikten sonra Allah'ın (100) izni ile onlar sepep olurlar, Çocuğu olur. Çocuğu olduktan sonra, (101) bazılarının çocuğu durmaz. Çocuğu durmazsa bizim memlekette Sultanilez (102) Hoca denen bir mezar vardı. (103) Bir iki çocuğu ölürse son çocuğu oraya götürürler. Çocuğun tepesine saç koyarlar. Adak adarlar. Adak (104) adayıp, koyun bulurlar, deve mi bulurlar-kesip, yedi yaşına girene dek o saç (105) kesmezler. Öndan sonra yedi yaşına girdiğinde, bir koyunu alıp yapıp (106) o saç keserler. O Sultanilez Hocam'ın mezarında. Bazen de onun bunun (107) doğurmayan, öyle, yine çocuğu durmayanlar doğuduğu zaman (108) eşeğin derisine doğurtup, onu bizim memlekette evlerin üstünde bacalar (109) olurdu; bacadan çıkarıp, pencereden getirip, kepeğin içine atarlar (110) Burada "Biz çocuğu bir kilo kepeği satın aldık" diyerek, o çocuğu öyle (111) satın alırlarmış. Onun adını "satın aldık", "dileyip aldık", "Allah verdi" (112) diyerek koyarlarmış.

(113) Eski âdetlerimiz böyle idi.

(114) Bizim Kulca'nın âdetinde düğünü, meselâ, bizim mahallede benim oğlum (115) var, senin kızın var. Meselâ benim oğlumun, yolda giderken (116) gördüğü bir kıza gözü düştü, diyelim... "Vay anne, filancanın kızı..." dese, biz babası (117) ile evde danışarak, ihtiyar komşumuz, yakın bir yaşlı dost (118)-erkek olsun, kız olsun- bir ikisini kızın evine göndeririz. Kızın (119) evine gönderdiğimizde, ilk olarak gittiğinde, "Allah'ın emri ile, peygamberin (120) kızı ile" kızın evine elçiliğe giderler. Gittiğinde şimdi onlar "vay (121) biz düşünelim; ağabeyi var, büyük babası var, büyükleri var..." deyip gönderirler. (122) Üç-dört kere gider. Üç-dört kereden sonra yine bir kere göndeririz, yine (123) gönderdikten sonra, "düşündük yine bir hısım-akrabalara soralım..." (124) derler.

125 işki- üç k̄etim kızniñ öyüğe elçi evitimiz. kızıdın soraydu: "palañçı-
niñ oğlunu sen yañşı k̄oremsen, mākul d̄emsen?" diğendin k̄eyin, "mākul-
d̄emeymen" dise, biraz da bizniñ ādette apı-dadısınıñki rāzılıkı bilen
boludu. apı-dadısı, kız rāzī bosa, mākul d̄eydu. mākul diğendin k̄eyin,
reḡmet-tāzim dep, bir azırak bir nimilē apırudu. nan yigizip koyudu.
130 unuñdun k̄eyin, çay işkizgili k̄irimiz. baştın ayakka bir kur kiyim alı-
miz, bileyzük, halka, üzük alımız. unuñdun k̄eyin, bir nimelerini oğul te-
rep kılıp kiridu. yoğan kazañğa polō ėtip barımız. yene bir kıtım ki-
yimlik bilen, m̄elimizdin on-jigirme ḡotun alımız. kızniñ öyüğe barımız
u terepdin kordak kılıdu, bizniñ ekēgen polō bilen u yēde ȳymiz. lāki
135 kız bilen oğul birbirini k̄örmeydu. apāğanlerimiz bilen çay içirip
koyduk, deyimiz. çay işkizip yēnip kēğendin k̄eyin, toylukka k̄opumuz.
toylukka k̄opkandin k̄eyin, "ḡet yēzip b̄eriñlā; nime nime alımız?" dey-
miz. ulā tereptin nime istise küçümüzgüçe k̄arap, yazudu. yazğandın k̄ey
otturğa koyğan elçi u yazğan k̄ēgezni ekilidu. biz okup bakımız. küçü-
140 müz yētemdu, yētmemdu. eğer cık sıvetgen bolsa, toyluḡni azırak çüşürü-
du. kız terepke apırudu. otturda bir u yakka, bir bu yakka kilip jürüp
toyluḡnu tüğütüdu. toyluḡnu alımız. āğandın k̄eyin bizniñ ḡulcuniñ a-
detide, pütün çikim, meselen toyğa kañçilik koy kitidu, kañçilik ḡürüş
kitidu. oğul terep kılıımız. kız terep kımaydu. aldıda kordak b̄erimiz.
145 k̄eynidin polō b̄erimiz. meyvisi bolsun, her nerse bolsun, oğul terep
kıludu. ākısından toynu başlaımız. undun k̄eyin, sanduk açımız. aḡal
oğul terepniñ sanduḡni açudu. u sanduḡni içep, kızğa alğan hemmi
nerselerni k̄ōkütüdu. oğul terepniñki pütkendin k̄eyin, kız terepniñki
sandukı açıludu. mellisi k̄örünudu. unuñdun k̄eyin, işki k̄uda birbi-
150 riğe, meselen, aḡal biz, oğul terep koyımız, kız terepke. k̄oyişini koy-
ğandın k̄eyin, kız terep bizge koyudu. koyup boğandın k̄eyin, bir kuruḡ
usul oynaydığanlā usul oynap, yene ziyāpet boludu. unuñdun k̄eyin ni-

(125) İki-üç sefer kızın evine elçi göndeririz. Kızlarından sorarlar: "filancanın (126) oğlunu kendin için uygun görüyor musun, evet dermisin?" dedikten sonra "uygun (127) görmüyorum" derse, biraz da bizim adette anne-babasının rızâsı ile (128) olur. Anne-babası, kızı kabul ederse "evet" derler. Evet dedikten sonra (129) teşekkür edip, biraz birşeyler götürürler söz kesilmiş olur. (130) Ondan sonra, çay içirmeye gideriz. Baştan ayağa bir takım elbise alırız,(131) bilezik, yüzük alırız. Ondan sonra oğlan tarafı (132) birşeyler yapı getirir. Büyük kazana pilav yapıp getiririz. Yine birşeyler elbise (133) ile mahallemizden on-yirmi kadın alırız, kızın evine gideriz. (134) O taraf da yahni yapar bizim yaptığımız pilav ile birlikte orada yeriz. Lâkin (135) kız ile oğlan bir birini görmezler. Götürdüklerimizle birlikte "çay içirip (136) koyduk" deriz. Çay içirip geri gelindiğinden sonra düğün hazırlığına başlarız.(137) Düğün Hazırlığına başladıktan sonra, "yazılı olarak verin; neler alacağız?" diye sorarız. (138) Onlar tarafından gücümüze göre istekleri yazar Yazdıktan sonra (139) ortaya koyduğumuz elçi o yazılan kağıdı getirir Biz onu okuruz. Gücümüz (140) yeter mi, yetmez mi? Eğer çok yazmışsa isteklerini biraz düşürürler. (141) Kız tarafına götürür, ortada bir o tarafa bir bu tarafa gidip gelip (142) düğün işini bitirirler Kız evinin isteklerini alırız. Aldıktan sonra bizim Kulca'nın âdet de (143) bütün masraflar, meselâ düğüne ne kadar koyun kesilecek, ne kadar piring (144) gider.. Hepsini oğlan tarafı yapar, Kız tarafı yapmaz. İlk önce yahni veririz. (145) Ardından pilav veririz. Meyve olsun, her ne olursa olsun, oğlan tarafı (146) çeker. Ardından düğüne bağlarız. Ondan sonra sandık açarız. Önce (147) oğlan tarafını sandığı açılır. O sandığı açıp kıza alınan bütün şeyleri (148) getirirler. Oğlan tarafının ki bittikten sonra, kız tarafının (149) sandığı açılır, çeyizi görülür. Ondan sonra iki hısım bir birine,(150) meselâ önce biz, oğlan tarafı olarak hediye koyarız kız tarafa. Koyacağımızı koyduktan (151) sonra, kız tarafı bize hediye koyar. Soğuk oyun oynayacak olanlar (152) oynar. Yine ziyâfet olur. Ondan sonra nikâh

k̄ā kılınıdu. niḳānı, oğulnı bir öyde kılıdu, kıznı bir öyde kılıdu.
 ayra ayra kılıdu niḳānı. oğulğa bir atnı tutğuzup kılğandın k̄eyin,
 155 "palañcınıñ atını tuttuñ mu?" d̄eydu. "tuttum." d̄eydu. yēnide işki
 şāyit bolması kireḳ. niḳā kılğandın k̄eyin. sāt töt yeriml̄ede kıznı
 oğul terepke köçürüp mañıludu. ğulcu'da ħadıḳ harvalā bā, carañlap
 tūğan. kıznı ep kelıdu. oğul tereptin b̄eş, altı, on adışı birle kiludu.
 kızlā jıǵlaydu. "ay hay öleñ, ay öleñ" dep, naḳsılā bilen kıznı köçü-
 160 rüp k̄egendın kin, oğulnuñki öyüde aş ėtip turudu. u aşnıñ ėti potlu ğa
 u aşnı bir ħotun usudu. aǵzını baǵlap usudu. emdi u baǵlaşnıñ sev̄ebi
 "kız cıḳ ğep kılıdıǵan bolmusun, k̄eynānı sıǵa cuvap kaytırdıǵan bol-
 musun, k̄eynatı sıǵa cuvap kaytırdıǵan bolmusun..." dep, u aşnı usğan
 edem aǵzını baǵlap, oğul terep, kız terepdin k̄egenl̄eniñ hemmisi ğe berıdu
 165 hemmisi ğe kol-yaǵlıḳ koyudu. çiraylıḳ, u yēde oturup, unuñdun k̄eyin, k̄ā
 ğanlānı apırıp koyudu. kız bilen bir işki ayal bille kaludu. ėte et-
 tiǵende kız terepdin çöçüre diǵen bizniñ bir tamaǵımız bā, bir k̄ora
 çöçüre keludu, uşşah tükgen. k̄egendın k̄eyin, bu kıznı köçürüp k̄egen o-
 ğul terepke m̄elidikilē "ħadıḳ cıḳıp kaptu mu?" dep, kirgenl̄eniñ hemmi
 si ğe bir koşuktun kuyup b̄erıdu. çöçürnü içıdu. çüşde yene kıznıñ apı-
 170 sı işki çini tamak evitıdu. u tamaknı yeydu. kiçi mu şam namazıdın
 k̄eyin, küyoğul kıznıñ apısınıñ öyüğe üş-töt adışı bilen salamğa barı-
 du. kol söygünü... dapı dumbaḳ bilen, saz bilen salamğa barıdu. salamğa
 bāğandın k̄eyin u kıznıñ öyüde moysüpetl̄e, uruḳ-tuḳkanlırı jıǵılıp, o-
 175 turup küyoğul işki ğa kiremmeydu. kolnu koruşturunı, işikniñ aldıda tu-
 rudu. yaş ballā yēnide turudu. unuñdun k̄eyin, oğul terepdin k̄egenleniñ
 bir d̄ānisi kız terepke qarıta "esselāmelēyküm! oğul salamğa kirıdu!"
 dep, unuñ özünüñ bir gepliri bā, kılıdıǵan, ulanı biyit kılıp d̄eydu.
 kız terepdin "ħudā yār bolsun. esselāmelēyküm, küyoğulğa salam! akısıǵ
 180 yār bolsun, dadısıǵa yār bolsun, apısıǵa, çoñ dadısıǵa, çoñ apısıǵa yār

(153) kıyılır. Nikâhı, oğlanın nikâhı ayrı bir evde kıyılır. Kızın başka bir evde kıyılır. (154) Nikâh, ayrı ayrı yapılır. Oğlana bir tutturulduktan sonra, (155) "filancanın adını tuttun mu?" der. "tuttum" der. Yanında (156) şahit olması gerek. Nikâh kıyıldıktan sonra, saat dört buçukta kızı (157) oğlan tarafa götürmek üzere yola çıkarılır. Kulca'da fayton arabaları var, çingirakları (158) çalan. Kızı alıp gelir. Oğlan tarafından beş-on arkadaşı birlikte gelir. (159) Kızlar ağlarlar. "Ay hay öleñ ay öleñ" diyerek, şarkılar ile kızı götürüp (160) geldikten sonra oğlanın evinde yemek yapılmıştır. O yemeğin adı potluğuş. (161) Bu yemeği bir kadın servis yapar. Ağzını bağlayarak servis yapar. Şimdi bağlamasının sebebine gelince, (162) "kız çok konuşan olmasın, kaynanasına karşılık veren olmasın, (163) kaynatasına karşılık veren olmasın..." diye dir. O yemeği servis yapan (164) kişi ağzını bağlayarak, oğlan tarafından, kız tarafından gelenlerin hepsine verir. (165) Gelenlerin hepsine mendil koyarlar. Güzece orada oturup, ondan sonra, kalanlar (166) geri götürülür, kız ile bir iki kadın beraber kalır. Ertesi gün (167) kız tarafından "çöçür denen bizim bir yemeğimiz var, bir tencere (168) çöçüre gelir, Ufa sıkılmış. Geldikten sonra kızı götürüp gelen (169) oğlanın mahallesdekiler "Yorgunluğunuz gitti mi, dinlendiniz mi?" diyerek gelirler. Gelenlerin hepsine (170) bir kaşıktan yemek verilir. Çöçüreyi yerler. Öğleyin yine kızın annesi (171) iki tabak yemek yapar. O yemeği gece yatsı namazından (172) sonra, damat kızın annesinin evine üç-dört arkadaşıyla hâl-hatır sormaya gider. (173) El öpmeğe..., davul zurna ile, saz ile hâl-hatır sormaya gider. Hâl hatır sormaya (174) gittikten sonra kızın evinde yaşlılar, hısım akrabalar toplanıp, otururlar. (175) Damat içeriye giremez. El bağlayıp, kapının önünde bekler. (176) Genç çocuklar yanında beklerler. Ondan sonra, oğlan tarafından gelenlerin bir tanesi; kız tarafına: "Esselamünaleyküm, oğlan hâl-hatır sormaya girecek! " (178) diyerek- onun bazı sözleri var, söylenen. Onları beyit yapıp söyler. (179) Kız tarafından "Allah yâr olsun, esselamünaleyküm, damada selam! (180) ağabeyine yâr olsun, babasına yâr olsun, annesine, büyük babasına, büyük annesine yâr

bolsun..." dep, hemmisiğe, kâğan uruk-tukkanlırığa salam itilidu. u-
lā mu kayturup cuvābını bēridu. āğēniliri, kēgenlē çay içidu. tamak
yēydu. küyoğul yimeydu. kol koruşturup ör turudu. unuñdun kēyin, kēy-
nāna, kēynātısı, kızniñ apısı oğulğa nime ep koyğan bolsa, salamğa,
185 kol söygenge, bay bolğan bolsa gilem koyudu. unuñdun, yoğan mal koyu-
du. veziyetiğe çüşlük bir nimilē küyoğulnuñ aldığa koyudu. kēgen ā-
ğēyniliriğa nime lāyık körse kol-yağlık köp koyudu. unuñdun kēyin
küyoğul kol söyüp öyüğe kitidu. ētisi, oğul tereptin, meselen yēkşem-
be küni tohtuğan bōsa, düşembe küni hemme kızniñ tukkanlirini oğul
190 terep kıçkıridu. kıçkırip, şunğuça kız, oğulnuñ anısığa, dadısığa kö-
rünmeydu. köpçilikniñ içide tamağdın kēyin kızniñ üzünü yipip, kēy-
nāna, kēynātısığa salamğa çıkıdu. āğēyni^{bileri} oğul kandaq salam tohtı-
ğan bōsa, kız, özünüñ apısı bilen dadısığa, akısı bilen çoñ dadısığa,
çoñ apısığa dep, oğulniñ kığan geplirini kız kılıdu. kızniñ apısı, kız
195 niñ tukkanliri mu kızğa duğā kılıdu. kızğa mu tapkan tōpesini ko-
yudu. u çağda kızniñ tuvağı içilidu, kızniñki üzi içilidu.

kız öyi, oğlan öyi bilen, uruk-tukkanlāniñ hemmisini, mēlediki hoş
nilerini üş-tōt kündin kēyin, kız terep kıçırıdu. kız terep kıçāğan-
da oğul terepniñki dek az-tolu özünüñ tapkan nimeliri bilen sōğı-sa-
200 lamları vilen kızni elip, kēynānesi, tukkanliri, mēlidikileri kelidu.
kızniñ apısı mu koludun kēgiçi koy soyup, yene çiraylık tamaklāni
kılıp, kız tereptin kēgenlēni çiraylık uzutudu. umdan miyman kılıdu.
miyman kığandın kēyin, aqşimisi kilinni ilip oğulnuñ apısı öyüğe
kitidu. ketkendin kin u yak bir kıçırıdu, bu yak bir kıçırıdu. bir
205 hepte-on kündin kēyin bir hādük çiyi kılıp, yene oğul terep kız te-
repniñ uruk -tukkanlirini, hoşnilirini, yār-birāderliriniñ hemmisini
bir kıçırıdu. kıçāğandın kēyin, ombēs kündin kīn, hemme toynuñ alāmiti
toynuñ hādıkı, toynuñ hızmiti tügeydu. şunuñ bilen kız terep oğul te-

(181) olsun..." derler, hepsine, geri kalan hısım-akrabalarına sel verir, onlar (182) da cevap verir. Dostları, gelenler çay içerler. yemek (183) yerler. Damat yemez. El bağlayıp ayakta bekler. ondan ra kaynatası (184), kaynanası, kızın anası oğlana alıp hazırladıkları ; oğlan hâl-hatır sormaya, (185) el öpmeye vardığında, zenginse halı koyar. Ondan daha büyük mal koyar. (186) durumuna göre birşey hazırlayıp damadın önüne koyar. Gelen dostlarına (187) lâyıkınca da hediyesi koyar. Ondan sonra (188) damat el öpüp evine gider. Oğlan rafı... meselâ pazar günü ise, pazartesi günü kızın bütün akrabala oğlan rafı (190) dâvet eder. Dâvet kadar kız; oğlanın annesine, t basına görünmez. (191) Topluluğun içinde yemekten sonra kızın yüzü örtüp, kaynana (192), kaynatasını selâmlamaya çıkarırlar. Arkadaşlı oğlana nasıl selâm (193) verdi ise, kız da, kendi annesi ile babası ağabeyi ile büyükbabasına, (194) büyükannesine, oğlanın soyu ve ırları kızı da soyler. Kızın annesi, kızın (195) akrabaları da kıza dâvet eder. Kızına da bulabildiği hediyesini koyar (196) o zaman kızın dâveti açılır, kızın yüzü görülür.

(197) Kız evi oğlan evi ile, hısım akrabalarının hepsini, mahaldeki komşularını (198) üç-dört gün sonra, kız tarafı çağırır. Kız tarafı çağırıldığında, (199) oğlan tarafı gibi, az-çok hazırladığı yemekler ile (200) kızı alıp, kaynanası, akrabaları, komşuları gelir. (201) Kızın annesi de elinden geldiğince koyun kesip, yine güzelce yemekler (202) yapıp, oğlan tarafından gelenleri güzelce ağırlayıp gönderir. İyi misafir eder. (203) Ağırladıktan sonra, akşam oğlanın anası gelini alıp evine (204) gider. Gittikten sonra o taraf bir kere davet eder, bu taraf bir kere davet eder, Bir (205) hafta sonra bir yorgunluk çayı yapıp, yine oğlan tarafı kız tarafının (206) hısım-akrabalarını, komşularını, dostlarının hepsini (207) birlikte davet eder. Davet ettikten sonra onbeş gün sonra, bütün düğünün ağırlama hizmeti (208) düğün yorgunluğu, düğün hizmeti biter. Bununla birlikte kız tarafı ile oğlan tarafı

repniñki biribirini kıçırıp üz k̇örüŷü içilip, her cümē k̇üni kıız,
apısınıñ öyüğe k̇eynānesi bilen berip, aḡşamḡıçe apısınıñ öyüde miy-
man bolup otturudu. aḡsimisi, ĩri iŷtin k̇egendin k̇eyin, k̇eynātisi, ĩri,
hemmisi çiraylık miyman bolup yenip kilidu. bir jilḡıçı k̇eynānesi
bille barıdu. bir jildin k̇eyin özü, yoldıŷı bilen her cümē k̇üni, kı-
rip ketkiçi cümēlep miyman kilidu.

(209) bir birini davet edip yüz görümü açıldıktan sonra, her cuma günü kız, (210) annesinin evine kaynanası ile gidip, akşama kadar annesinin evinde misafir (211) olup oturur. Akşama kocası işten geldikten sonra, kaynatası, kocası, (212) hepsi güzelce misafir olup dönüp evlerine giderler. Gelin annesinin evine bir yıla kadar kaynanası ile (213) birlikte gider. Bir yıldan sonra, kocası ile her cuma günü, ⁽²¹⁴⁾ misafir olup döner gider.

ANLATAN : İzzethan Rahman, Almaata doğumlu. Çocukluğu ve gençliği Kulca'da geçmiştir. 1961'de Afganistan'a, oradan da 1967 yılında Türkiye'ye göçmüştür.

Derleme Yeri : Kayseri. Yeni Mahalle, Fuar Sementi.

DERLENEN : a) Kısa öz geçmişi.
b) Kazakistan'daki kardeşini ziyaretleriyle ilgili hatıraları.
c) Çocukluğu, evlenmesi, Afganistan'a göçleri ve oradaki hayatları. -a-

15 meniñ etim İzzethan hâcim. soyatım rehman. men sayuznuñ almatu-
da tuğuluptumen. almutudın yetti yêşimde ğulcuğa kêçiptimiz. ğulcuğa
kaşkandın kêyin, dadam ölüp ketti. unuñdun kêyin, meni on töt yêşim-
de ege berip, ombêş-onaltı yêşimde tuğdum. ğulcuda bir kaçê jil kal
duk. u yêde, ğulcu'da jürüp, bês-altı bala bilen avĝanıstañğa çıktuk.
20 avĝanıstanda altı yêrim jil kalduk. avĝanıstanda mantu kılıp sattuk
eşêde kosuĝumızñı bıķıp kelduk. u yêdin bizni uçak bilen anķarêĝe
ekeldiler. anķarede üş kün kılıp optuvuz bilen keyseriĝe kelduk. key-
seride bês on kün başķısınıñ öyüde turup tuduk. başķısınıñ öyüdin
25 kêyin özümüzniñki öylürüni bēdilē. öyümüzge çıkduk. öyge çıķıp, bu
yêge çıķıpundan bop ketduk. heremĝe bāduk. heremĝe berip kēgendin
kêyin biz oruskā bāduk. oruskā berip uçay turup kēgendin kêyin al-
tıaydın kêyin hâcim ölüp ketti. ölüp kâĝandın kêyin, men ombir jil
boĝandın kêyin, yene bādım almatuĝa. bu yêdin istambulĝa bādım. is-
tambulda bir ay kılıp, yollāda sekkiz künde almatuĝa bādım, kazaĝıst
28 ĝa. almatuĝa berip, bir havalañğa çüşduk. çüşkendin kêyin, bês-altı
maşine bilen kēttuk. ulā bizni karşıladı. biz balam bilen işkimiz

-II-

-a-

(215) Benim adım İzzethan İacım. Soy adım Rahmanoğlu. Ben Sovyetler Birliğinin Almaata şehrinde doğmuşum. (216) Almaata'dan yed yaşında Kulca'ya kaçmışız. Kulca'ya (217) kaçtıktan sonra, babam ö Ondan sonra , ben on dört yaşında (218) kocaya vardım; on beş, on tı yaşında doğum yaptım. Kulca'da bir kaç yıl kaldık. (219) Orada, Kulca'da yaşayıp, beş altı çocuk ile Afganistan'a gittik. (220) Afganistan'da altı buçuk yıl kaldık. Afganistan'da mantı yapıp sattı (221) Orada geçinip gittik. Oradan bizi uçakla Ankara'ya (222) get diler. Ankara'da üç gün kalıp otobüs ile Kayseri'ye geldik. Kayser (223) on beş gün başkasının evinde kaldık. Başkasının evinden, (22 sonra kendi evlerimizi verdiler. Evimize çıktık. Eve çıkıp, buraya (225) çıkıp çok iyi bir duruma geldik. Hacca gittik . Hacca gidip geldikten (226) sonra biz Sovyetler'e gittik. Sovyetler'e gidip üç ay durup geldikten (227) altı ay sonra kocam ölüp gitti. Ben kocam öldükten on bir yıl (228) sonra yine Almaata'ya gittim. Buradan İstanbul'a gittim .(229) İstanbul'da bir ay kalıp, sekiz gün yolcu luk la Almaata'ya gittim, Kazakistan'a (230) Almaata'ya gidip, bi havaalanına indik . İndikten sonra beş-altı (231) araba ile gittik Rizi karşıladılar. Biz oğlum ile ikimiz

b rip, almatuda inimniŋ  y de işki ay  alduk. sınılımniŋ  y de işki ay kalduk. teŝkenge b dim, purunzuĝa b dim. her yerge b dim. hemmi y ni k r p, aylınip keldim. n yiti bayıp k tken.

-b-

235 u y de yimek-işmek diĝen, kiyim yo ken, maĝazinliri  urukken. yimek-işmek bay ŝetken. s t- aymak, meselen  itık diĝen dek, ul  bay . ŝetken. başka nime, h ŝ nime yo ken. b ŝ  at, altı  at maĝazinliri b ken. u b ŝ  at maĝazinlirinde bir  an e nime barken. başka bir nerse yo ken. t t aydın k yin yenip kelip maskıv da  aldım. on  ŝ k n maskıv da  ılıp, poiz yo  boĝannihtın istambulĝa t rt k n bolĝandın k yin keldim. şu arılıhta y tti-sekkiz ayda  y mge sal met keldim.  rustun k gendin k yin  zemniŋ  y de otturdum.

240

-c-

245 dadam  l p k ĝandın k yin biz mu emdi u am bilen işkimiz  alduk. u am ki ikti. on altı y ŝidedi. bizniŋ kolumuzda boĝan bir nerse l ni u am sattı. alma,  r ĝn  sat anda, şimişge, p  ak ilip sattı. u-nu dun k yin, men ont t y ŝimĝa kirdim. ont t y ŝimĝa kirgende.  ylep  oydı. u am bilen işkimiz cık sok ŝattuk. men cık urattı. u am, h zır orustuki u am, şo işkimiz sok ŝ p oynap;  ge b gendin k yin, inidin biz ayrılıp k ttuk. u apam bilen u am ayrılıp k tti. men k nem-250 miĝendin k yin, her k ni jıĝlap, her k ni jıĝlap  yge kolettim. apam jıĝlattı, men jıĝlattım. şundak bolup, şundak bolup andın k yin u ede cık jildın k yin u kişi  l p k tti.  lgendin k yin  ŝ bala bilen  aldım.  ŝ balam k ĝandın k yin bir  ız, işki oĝlum kaldı. men yaş kaldım. jıĝirme b ŝ y ŝimde  aldım. işki jil  tkendin k yin "vay 255 bu tul ottursa yaman boludu; ĝun ..." dep, men bu h zırkı h cıĝa,  lgen h cıĝa b dil . h cıĝa b gendin k yin bunuŋ bilen  y tuttuk.

(232) gidip, Almaata'da erkek kardeşimin evinde iki ay kaldık. Kız kardeşimin evinde de iki (233) ay kaldık. Taşkent'e gittim, Firunz ye gittim. Her yere gittim. Bütün yerleri(234) görüp,gezip geldim. epeyce gezidim.

-b-

(235) Orada yemek-içmek, elbise yokmuş. Mağazaları bobboşmuş. (236) Yemek içmek bolmuş. Süt,kaymak, meselâ yoğurt gibi şeyler ol dukça bolmuş. (237) Başka hiç bin şey yokmuş. Beş kat altı kat ma-ğazaları varmış. (238) Beş kat mağazalarda bir kaç şey varmış. Baş bir şey⁽²³⁹⁾ yokmuş. Dört aydan sonra geri dönüp Moskova'da kaldım. On üç gün Moskova'da (240) kalıp, tren bulunmadığı için İstanbul'a dört gün sonra (241) geldim. Bu arada yedi sekiz ayda evime sağ sa lim döndüm. (242) Sovyetlerden geldikten sonra kendi evimde oturdu

-c-

(243) Babam ölüp kaldıktan sonra biz de kardeşimle birlikte i miz kaldık. (244) Kardeşim küçüktü, on altı yaşında idi . bizim el mizde olanları(245) kardeşim sattı. Elma,erik, çekirdek,pasta alıp sattı. Ondan (246) sonra ben on dört yaşına girdim. On dört yaşına girdiğimde evlendirdiler. (247) Kardeşim ile ikimiz çok dövüşürdük Beni çok döverdi. Kardeşim, yani (248) şimdi Sovyetler'de olan kardeşim ile ikimiz dövüşür, oynardık. Kocaya vardıktan sonra (249) kardeşim ile biz ayrılmak zorunda kaldık. O annemle ayrılıp gitti. Ben (250) görmeğikten sonra, her gün ağlayıp,her gün ağlayıp eve gelirdim. Annem (251) ağlardı , Ben ağlardım. Böyle böyle derken adam (252) yıllar sonra ölüp gitti. Oldükten sonra üç çocuk ile (253) kaldım. Bir kız, iki oğul. Ben genç (254) yaşında kaldım, yirmi beş yaşında kaldım. İki yıl geçtikten sonra "Vay bu kadın du oturursa kötü olur; günah..." diyerek, beni bu şimdiki hacıya, (25 ölen hacıya verdiler. Hacıya veridikten sonra onun ile ev kurduk.

hâcimdin üş bala tuğdum.u altı balam bilen ğulcudā jüduk.ğulcudın
 avġanıstañğa keldük.biz ğulcudun atmışbir jiliniñ içide çıkduk.al-
 tınc_aynıñ jıgırme bēside yolġa çıkduk.yolġa çıkķanda apam kaldı.
 260 meniñ ukulırım kaldı.sıñıllırım kaldı.biz jıġlā jıġlā kettük.on_üş
 kün boġandıñ kēyin kaşķarġa bāduk.kēyin bizni ōrus ğıġırāsıġa ekeldi.
 taşķorġañğa kelgende ħıtaylā bizni harvadın çüşürüp,bizni yēġe
 koyup koydı.bizge,bir töbedin"mañıñlā"dēdi.ķolumızdikilēniñ hemmisi.
 ni,bizniñ u işliġen bīnimelerimizni heķāsi kēġezlirimizni hem diplom
 265 lerimizni elip koydı.ular bizni oşu ķörükün kiķisi ötkezdi.kündüz-
 de emes.kiķe öttük,umdan bir yēġe keldük.ķurukçuluk yēġe.u_yēde bir
 kiķe yattük.bir kiķe yatķandıñ kēyin,hemme kutazlānı,işeklēni,tōġü-
 lēni ekeldi .kirāġa nime bēseñ şunu bē,didi.biz somķulerimizde,boġ-
 çulerimizde nime bolsa berip,ķoşķümbezge keldük.ķoşķümbezge kēġiķe
 270 oşu hava aylandıġanıdın hemmimiz ħest_op ketduk.balı-çaka,biz aġı-
 rıñ kaldük.u_yē bek muzķen.u muzçılıķtın ötüp ķoşķümbezge keldük.
 ķoşķümbezge kēġen vaġtıda bizniñ u_yēde işķki edemimiz ölüp kaldı.
 ölüp ķāsa,bizde ya bēl,yā ķi ķetmen yok,yā ġücek,ya paltı_yok.ulānı
 taşnıñ arılıķıġa jıġıp,taşnı kötürüp üstüġe yipip koyduk.ķoşķümbez-
 275 din mozayġümbez diġen yēġe berip ombır kün kaldük.u_yēde mu ġduk,
 nan_alduk,çay_alduk,tuz_alduk.u_yēdin keķip,bir yēġe keldük.bir taġ
 nıñ töpüsüġe.taġ ma emesken.bir pes yēġe.bir yaġġan yamġurġu,bir
 kiķide yaġġan yamġurġu bir allā bilidu,hem özümüz bilimiz.yēġip
 ketken yamġurġu... hēş küçümüz ķalmedi hēş...heş küçümüz ķamay u_yē
 280 din tañ atķandıñ kēyin mıñıp taa bir yerlēġe keldük.üç_ay yol mıñıp
 işķkiāşim diġen yerge keldük. putlirimiz şşip ķētti.er kişilē bilen
 yētti-sekkiz yaşķa kirgen ballā hēşbir nersige minmey mañdı. biz
 emdi ħotunlā,ķērilē,ķēynānılā,iġırıyaġlā,hemmisi atlāġa,tōġülēġe

(257) Facıd-n üç çocuğum oldu. Altı çocuğum ile Kulca'da yaşadık. Kulca'dan (258) Afganistan'a geldik. Biz Kulca'dan altmış bir yılının içinde çıktık. Altıncı (259) ayın yirmi beşinde yola çıktık yola çıktığımızda annem kaldı. (260) Benim erkek kardeşlerim kaldı. Kız kardeşlerim kaldı. Biz ağlaya ağlaya gittik. On üç gün (261) olduktan sonra Kaşkar'a gittik. Sonra bizi Sovyet sınırına getirdiler (262) Taşkorgan'a geldiğimizde Çinliler bizi arabadan indirip (263) yaya koydular. Bize bir tepeden " yürüyün" dediler. Elimizde kilerin hepsini, (264) bizim çalışma karnelerimizi, diğer kağıtlarımız ile birlikte diplomalarımızı da (265) elimizden aldılar. Onları bizi köprüden geceleyin geçirdiler. Gündüz (266) değil, gece geçti. İyi bir yere geldik. Kuru bir yere. Orada bir gece yattık. Bir gece yattıktan sonra, bütün tibet öküzlerini, eşekleri, develeri (268) getirdiler. Kiraya ne verirsene ver dediler. Biz bavullarımızda, bacaklarımızda (269) ne varsa verip, Koşkümbez'e geldik. Koşkümbez'e gelene kadar (270) hava değişiminden hepimiz hastalandık. Çoluk-çocuk, biz (271) hastalandık. Ora çok soğukmuş. O soğuktan geçip Koşkümbez'e geldik. (272) Koşkümbez'e geldiğimiz zaman iki adamımız öldü. (273) Ölüm olsa, bizde bel yok, çapa yok, kürek yok veya bal yok. Onları (274) taşların arasına koyup, taşı kaldırıp üstlerine örtüp koyduk. Koşkümbez'den (275) Mozaykümbez denen yere gidip orada bir gün kaldık. Orada da elimizdekilerden vererek (276) ekmeğe aldık. Çay aldık, tuz aldık. Oradan geçip bir yere geldik. Bir dağın (277) üstüne. Dağ da değilmiş. Bir engin yere. Bir yağmur yağıyordu, Biz (278) gecede yağın yağmuru bir Allah bilir, bir de biz. Ah o yağın (279) yağmur... Hiç gücümüz kalmadı... Hiç gücümüz kalmadan oradan (280) şafak söktükten sonra yürüyerek taa bir yerlere geldik. Üç gün yol yürüyüp (281) İkiyaşım denen yere geldik. Bacaklarımız şişti. Erkeklerle (282) yedi-sekiz yaşa giren çocuklar hiç bir şeye binme yürüdü. Biz (283) kadınlar, yaşlılar, kaynanalar, hamileler, hepsi atlara, develere

285 minip, kirā berip, işkkiāşimğa keldük. işkkiāşimğa kegendin kēyin, işk-
 ki dāne çoñ maşine keldi. bu maşinilēge çüşgen çüşdü, çüşmügenlē pi-
 yāde miñip bedehşañğa keldük. bedehşanda ontöt ay kaldük. on töt ay
 üzüge tilemçilik kıımıduk, unuñdun başqa her işlerni kıldük. eşēde on
 töt ay koşuğumuzni bēkip, unuñdun kēyin "siler keyēdin keldiñlā? si-
 ler keyēlik?" diğende, bizniñ hāci "bizniñ ata-buvumuz ğeznidin."
 290 diğendin kēyin. bizni ğezni diğen yēge evettile. on üç öylük edemni
 işkki maşini vilen. bizni u yēge apadı. u yēge bāğandin kēyin, aç-zi-
 ril, soğ, nime, ıssık bir yēge apırıp bir kōrāniñ içidiki kamağğa so-
 lap koydı bizni. unuñdun kēyin hākımlā keldi, kāmandırlā keldi. biz
 bilen ulā körüştü. meşēde yētınlā didi. yattük. ētisige tañ atğandin
 295 kēyin, biz körgezme boldük. avğānlā bizni kōgini keldi. unundun kēyin
 on üç kün bolğan küni kāmandır keldi. kēlip "siler nime bilisilē,
 nim iş kılısilē?" didi. ēkişilēdin birisi tömuçümen, didi. birisi su-
 ğakçimen, didi; birisi yağaççimen, didi; birisi tē riçimen, didi. "ayallā-
 niñ içide kim bā?" diğende, hemmisi mini kōsetti: "moşu okuğan" didi.
 300 unuñdun kēyin, "sen nime bilisen?" didi. "men hemşire boğantım." didim
 mini işkki esgerge kıtip "sini doğturğanığa eviteylık" didi. işkki
 esger vilen doğturğanığa bādük. doğturğanıda hākım mini kışkādı:
 "sen moşini moşini bilemsen?" didi. "hē, bilimen." didim. "sen jiñne
 sepbahtıñ mu?" didi. "saldım" didim. "mā dōrini kandağ kılışen?" didi.
 305 unu kōrsettim. şunuñ vilen mini doğdurğanığa ēlip koydı. meniñ aylı-
 ğımğa altıyüz rupi bēdi. mini apırıp ekilidiğan balamniñ aylığığa
 yüz rupi bēdi. ayda yēttiyüz rupi bēridiğan. bizniñ hācim tēriçilik
 kıldı. tēri elip, tēri satattı. kēyin, tēriçilik bōmuğandin kēyin, bulā
 kābulğa ketti. men u yēde kap kaldım. ğeznide sekkiz-tokkuz ay doğ-

(284) binip, kira verip İkişim'e geldik. İkişim'e geldikten sonra iki (285) tane büyük araba geldi. Bu arabalara binen bindi, binmeyeler yayan (286) yürüyerek Bedaşan şehrine geldik Bedaşan'da on dört ay kaldık. Bu on dört ayda (287) bir dilencilik yapmadık, ondan başka her işi yaptık. Orada on dört ay geçinip, ondan sonra "Sizler nere geldiniz? Sizler nerelisiniz?" dediklerinde bizim hacı "Bizim ata rımız Gazne'dendir." dedikten sonra (290), bizi Gazne denen yere gönderdiler. On üç evlik adamı (291) iki araba ile oraya götürdüler. oraya gittikten sonra, aç-sefil (292) çok soğuk, çok sıcak bir yer götürüp bir bahçe içindeki barakaya (293) kapattılar. Ondan sonra hakimler geldi. Komutanlar geldi. Onlar (294) bizimle görüştü. "Bu da yatın" dediler. Yattık. Ertesi gün şafak söktükten (295) sonra biz görüşe çıkarıldık. Afganlılar bizi görmeye geldi ondan on üç (296) sonra kumandan geldi. "Sizler ne yapabilirsiniz, (297) ne iş yaparsınız?" dedi. Erkeklerden birisi ben demirciyim dedi, birisi sıvacıyım (298) dedi; birisi marangozum, dedi; birisi dericiyim, dedi. "Kadınların (299) arasında kim var " dediğinde, hepsi beni gösterdi. "Bu tahsilli" dediler. (300) Ondan sonra "Sen ne iş bilirsin?" dedi. "Ben hemşire idim" dedim. (301) "Seni Hastahaneye gönderelim" dedi. İki (302) asker ile hastahaneye gittik. Hastahanede doktor beni çağırdı. (303) "Sen şunu, şunu bilir misin?" dedi. "Evet bilirim" dedim. "Sen hiç iğne (304) yaptın mı?" dedi. "yaptım" dedim. "Şu ilacı nasıl yaparsın?" dedi. (305) Onu gösterdim. Böylece beni hastahanede alıkoydu. Benim aylığıma (306) altıyüz Rupi verdiler. Beni götürüp getiren çocuğumun aylığına (307) yüz Rupi verdiler. Ayda yedi yüz Rupi vermişlerdi. Bizim Hacı dericilik (308) yaptı. Deri alıp, deri satardı. Sonra, dericilik yürümeyince, onlar (309) Kabil'e gitti. ben orada kaldım. Gazne'de sekiz dokuz ay hastahanede

310 turhanıda işlidim. işlep resmi boğandin kəyin,men özüm ağırıp kal-
dım.ağırıp kəğandin kəyin u dohturlā maña ruşsat kılmıdı.men ağırıp
yattım.unuñdun kəyin hākım körüp mini "emdi sen boptu,bir cümelik
berip kəgin."didi.keldim kəbulğa.kelsem,öy tutup oturuptu bulā...
öy tutup otāğandin kəyin,emdi hāci didi ki "sen boldı,bāma,işlime,
315 u yēge berip.men işlevātimen.tēriçilik kıvātimen.piriyomluk kıvāti-
men.tēri nahāyiti umdan,aylığım umdan..." didi. şunuñ vilen kəbulğa
kelip,kəyin kətmidim,men bāmidim dohturhanığa.

(310) çalıştım. Çalışıp kadroya geçtikten sonra, ben hastalandım
(311) Hastalandıktan sonra doktorlar bana izin vermedi. Ben hasta
(312) yattım. Ondan sonra doktor beni görüp "Pekâla şimdi sen bir
cuma (313) günlüğüne gidip gel" dedi. Geldim Kabil'e Geldim ki on:
ev tutup oturmuşlar. (314) Ev tutup oturduktan sonra, Hacı dedi ki:
"Yeter artık gitme, çalışma⁽³¹⁵⁾, oraya gidip. Ben çalışıyorum, derici:
yapıyorum, eksperlik yapıyorum. (316) deri işi oldukça iyi... maaş:
çok iyi..." dedi. Böylece Kabil'e⁽³¹⁷⁾ gelip, sonra gitmedim, ben gitme
dim hastahaneye.

ANLATAN :Melîke Turanlı.1911'de,Kulca'da doğmuş.1965 yılında
Türkiye'ye gelmiş.

Derleme yeri :Kayseri.Yeni Mahalle,Fuar Semti.

DERLENEN :a) Kısa hayat hikâyesi.
b) Kulcadaki hayat ve istiklâl mücâdelesini.
c) Ölüm ve düğün ile ilgili âdetler.

-a-

men,ğulcu say boyunda tuğulğan.apamniñ eti hâcihan,dadamniñ
eti cepparbay.ceppar. apamdın bês yêşimde kaldım.şunuñ vilen hedi-
320 lerimniñ koluda çon boldum.unuñdun këyin,bizniñ këynâtımız avğandı.
oşunuñ avğan diğen oğuluğa bēdi mini.u kişi vilen ellig bês jil öy
tuttuk.muşu balam soñgu balam,muşu kenci balam,tuncu balam orusta.
otturudiki balam öldi.avğanıstañğa-bu ballāniñki dadısınıñ uruk-
tukkanliri bar. dep,"men avğan bōğınıma,avğañğa çikitimen."diğende,
325 avğañğa bille yolğa çıktuk. tukkanlırım cık kaldı ğulcuda.töt kızır
töt sınıñım,ēkek kērindeşlerim kaldı,ğulcuda.men moşu balamni dep
bu yakka çıktım.avğanıstanda tō yerim jil tuduk.unuñdun këyin,biz
bu yēge kelduk. emdi bu yēde yaşavatımız.

-b-

bi yēge karağanda ğulca cık umdan idi.işkki yēde öyümüz bar
330 idi.unuñdun këyin hıtaylā cıkıyıp ketti.bır hıtay,bır musulman o-
tāduk.musulman devletke kēteyluk dep,bi yakka kelduk.muşundak.emdi
bu yēde yaşaduk tuduk.

hıtaylā ottuzuncu jillāda,ottuzbēşlēde kilip basti.unuñdun kë
yin,kırık tötüncü jili uruşup kettuk.ölgenni öltēdi,kāğannı esir
335 kıldı.atmişinci jilğıçabiz u yēde bille bolduk.unuñdun këyin bi ya

(318) Ben, Kulca Say boyunda doğmuşum annemin adı Tacihan, babamın (319) adı Cepparbay. Ceppar. Annemden baş yaşında kaldım. böylece ablalarımın (320) elinde büyüdüm. Ondan sonra, bizim kayna tamız Afganlı idi . (321) Onun Afgan denen oğluna beni verdi. O a ile elli beş sene evli (322) kaldık. Bu çocuğum son çocuğum, ortar çocuğum ile ilk çocuğum Sovyetler'de, (323) ortanca çocuğum öldü. Afganistan'a orada bu çocuğun babasının "hısım-akrabalarım (324) var" diyerek "Afganistanlı olduğumdan, Afganistan'a gidiyorum"ded: ğinde (325) Afganistan'a beraber yola çıktık. Kulca'da, Çok akraba larım kaldı. Dört kızım.(326) Dört kız kardeşim, erkek kardeşlerim kaldı. Kulca'da ben bu çocuğumu diye (327)o tarafa gittim. Afganis da dört buçuk yıl kaldık. Ondan sonra, biz (328) buraya geldik. şimdi burada yaşıyoruz.

-b-

(329) Buraya göre Kulca çok iyi idi. İki yerde evimiz var (330) idi. ondan sonra Çinliler bizi çıkardı. Fir Çinli, bir Müslüman ot du. (331) Müslüman devletê gidelim deyip bu tarafa geldik. İşte bö le. Şimdi (332) burada yaşıyoruz. (333) Çinliler otuz uncu yıllarê otuz beşlerde gelip bastı. Ondan sonra, (334) kırk dördüncü yılı savaştık. öldürdüğümü öldürdü, kalanları esir (335) ettiler. Altmı beşe kadar biz orada beraber yaşadık. Ondan sonra bu tarafa

ka çıktuk.ğulcuda unuñdun evvel de hıtay bar idi.kaḥıtaylā dey-
tuk. u hıtaylā musulmañğa oñsattı.ulā toñguz bī nimilēni yimetti.
pākiz hıtaylādı.kēyin bu ḥañhoza diğen bir hıtaylā keldi.ulā kēgen-
din kēyin ularğa karışıp bop ketti hemmisi.ulāni tuñğan dēyimiz.
340 u tuñgallā bilen uruşti.kazaklā vilen uruşti.kañçe edemlerimiz şu
uruşta ölüp ketti.biz u vaḥlāda kēynānımız bā turup,men elge koşul-
mattım.öydin talāğa çıḥmattım.çıḥmay,moşu öynüñ içide oturattım.
bilmeymen.

-c-

ölüm işi bosa,men emdi ölüp kalsam,meniñ kelinlirim,meniñ nev-
345 relirim,peket iş kımaydu.katā tizilip oturudu.bir işkki edemni tu-
tudu.ular öy süpürüdü,kaça juydu,aş itudu,kēgen ketkenge destihān
saludu. undaḥ idi. unuñdun kēyin,yētti kündin kēyin,yettisini bē-
rimiz.yēttide işkki-üş koy soyup nēzir kılıdu.kur'an okutudu.unuñ-
dun kēyin,kırkımıznı mu muşundaḥ. köpçilikni kışkırip,töt-bēş koy
350 soyup,nēzir kılıdu.unuñdun kēyin,toyumiz bosa,bay bosa,işkki kala,
ya bēş-altı koy soyup,altınlāni cık selip,toy kılıdu.mundağarak
bosa,özige çüşlük üş-töt kur kiyim silip,işkki-üş koy soyup,toy
kılıdu.destihānni cık salıdu.sērālırımızdiki uruḥ-tuḥkanlırımızni
hemmisini kışkırımız.bāğak yēzip kışkırımız.ḥetim toy (sünnet toy)
355 kılıdığan işimiz bosa,meniñ balam işkki gezeḥti.bu işkkisi yētti
yēşiğa kirgende ḥetim toy kıldıḥ.işkkisini atğa mingezdük.āğēnilir
mu atğa mindi.atga minip jürüp epkeldi.sērālāğa bāğak yazduḥ. nā-
hiyedin çıkıp ketken uruḥ-tuḥkanlāğa,şēdikilēge bāğak yazduḥ.kēgen
keldi,kēmigenlē kelmidi.töt-bēş koy soyup,yoğan bır mozay soyup
360 toy kıldıḥ.u vaḥtıda,u yēde,uzah emes,işkki edem,petmusğa yētti
hiş şekē,(kēput şekē),kişmiş,kaḥ,ulāni koyumuz.bir yētti toğaş

(336) çıktıt. Kulca'da ondan önce de Çinli var idi. Karahıtay derdik. (337) O Çinliler Müslümanlara benzerdi. Onlar domuz eti fêlar yemezlerdi, (338) temiz Çinlilerdi. Sonra Hanhoza denen bazı Çinli geldi. Onlar geldikten (339) sonra hepsi onlara karışıp gitti. Onlara 'Tungan' deriz. (340) O Tunganlarla savaştılar, Kazaklarla savaştılar. Bir çok insanımız o (341) savaşta ölüp gitti. Benim o zaman kaynanam vardı, ben kimseye gidip gelmezdim. (342) Evden dışarıya çıkmazdım. Çıkmadan evin içinde otururdum. (343) Bilmiyorum.

-c-

(344) Ölüm olursa, ben şimdi ölsem, benim gelinlerim, benim torunlarım, (345) asla iş yapmazlar. Sıra sıra dizilip otururlar. Bir iki adam tutarlar (346) onlar ev süpürür, bulaşık yıkar, yemek yapar, gelen gidene sofraya (347) sererdi. Öyle idi. Ondan sonra yedi gün sonra, yedisini veririz, (348) Yedisinde iki-üç koyun kesip ihsan verirler. Kur'an okuturlar. Ondan (349) sonra, kırkımız da aynı. Misafirleri dâvat edip, dört-beş koyun (350) kesip ihsan veririz. Ondan sonra düğünümüz olsa, zengin olursa, iki inek (351), beş-altı koyun kesip, altınları çok alıp, düğün yaparlar. (352) Orta halli olursa, kendine göre, üç-dört takım elbise alıp, iki-üç koyun kesip düğün (353) yaparlar. Büyük sofraya sererler. Köylerimizdeki hısım akrabalarımızın (354) hepsini davet ederiz. Davetiye yazıp davet ederiz. Sunnet düğünü (355) yapacak olunca... benim çocuğum ikiz idi. Bu ikisi yedi (356) yaşına girdiğinde sunnet düğünü yaptık. İkisini ata bindirdik. Arkadaşları (357) da ata bindi. Ata bindirip gezdirip gezdirip getirdiler. Köylere davetiye yazdık. Nahiyeden (358) göçüp giden hısım-akrabalara, şehirdekilere davetiye yazdık. Gelenler (359) geldi, gelmeyenler gelmedi. Dört-beş koyun, büyük bir tosun kesip (360) düğün yaptık. O zamanlarda, orada, uzak değeri iki adam, büyük tepsiye yedi (361) çeşit şeker, kuru üzüm, meyve kuru rusu gibi yiyecekler koyarız. Yedi tokaş

365 koyumuz.işkki kişiğa bir koyup, katā bilen uş-töt öyge uş kün, töt
künfevitimiz. toğaş yakımız tonōğa.tonōlırımız bā.moşu tonōlarda
töt-bêş kün,altı-yetti hotun birip,nan yakıdu.unuñdun kēyin,bu
yēdin toy kıımız.kēyin asan bop-ketti.sērādiki,hedilirimizniñki
kēynātılırini uzatattuk. muşundak çoñ toy kığantuk biz.

(362) koyarız. İki kişiye bir koyup, sıra ile Üç-dört eve üç gün, dört (363) gün göndeririz. Ekmek pişiririz, tandırda. Tandırlarımı var. Pu tandırlarda (364) dört-beş gün, altı-yedi kadın gidip, ekme pişirir. Ondan sonra (365) burada düğün yaparız. Sonra kolaylaştı. Köydeki, ablalarımızın (366) kaynalarını ağırlayıp gönderdik. Biz böyle büyük düğün yapmıştık.

ANLATAN :Mehmetcan Akyol.1936-Kulca doğumlu.Türkiye'ye 1986 yılının üçüncü ayında gelmiş.Hâlen Kayseri'de oturur.

Derleme yeri :Kayseri.Yeni Mahalle,Fuar Semtı.

DERLENEN :a)Kulca (İli) vilâyeti hakkında bilgi.

b)Birkaç türkü ve manzûme.

c)Komünist ihtilalden önceki hayat ve istiklal mücâdelesı.

d)İş hayatı ile ilgili bir hâtıra.

e)Komünist devirde,Kulca'daki hayat ve mâişet.

-a-

370 375 380
ğulca,ğulcu şehir,esli işki atlık.bırincısı ğulca.yen biri ili...
ğulca demek,bizniñ ğulcunuñ tağlırı sap kargaylık,yişillik bolğanlı
üçün bizniñ u tağlarda yavay koy bar. u koynuñ etini ğulcu dep a-
taydu.unuñ üçün oçular,oşu yavay koynu olap,moşunuñ eti ğulcu bol-
ğanlıqtın dep,şunuñ vilen ğulcu dep,etinip kalğan.işkkinci eti
ili. bizniñ ili vilâyetide sekkiz nâiye bar.bırinci nâiye ciliz
nâiye işkkinci süydün nâiye,üçüncü nılkı nâiye,tötüncü tokkuz tara
nâiye,bēşinci tekez nâiye,altıncı muñğul tura nâiye,yettinci aral-
tēpe nâiye,sekkizinci bēştepe nâiye.sekkiz nâiye caylaşkan.ğulculuğ
nı tarançi dēyişniñ sevēbi,çingiz hannıñ zamanında u türküstanniñ
tañrı tağniñ şimal terepide hēş kandağ şehir yoğken.bu yēni şehir
kılış üçün kaşkar,hoten,aqsu,kuça,turpan,korya..şu yerlerdin edem-
lerni köştürüp,ğulcuğa çıkāğan.ğulcuğa çıkırıp,"dehkançılık kılın-
lā" dep,şu devirdeki devlet bularğa yardım kılıp,dehkançılığa
saldı.buğday bēdi,kādırlā buğdayniñ etini 'taran' deydu.şunuñ vilen
gulcudiki sērā,sērādiki dehkanlāniñ hemmisi kēyinki künlede jildin
jilğa ötkendin kēyin,ular 'tarançi' diğen bir millet bolup kaldı.

(367) Kulca, Kulca şehri, aslen iki isimlidir. Birincisi Kulca ötekisi İli... (368) Kulca demek, bizim Kulca'nın dağları hep çamlık, yeşillik, (369) olduğundan bizim o dağlarda yabancı koyun var. O koyun Kulca diye adlandırılır. (370) Onun için avcılar o yabancı koyunları avlar, onun Kulca olmasından (371) dolayı, burası Kulca denip, adlandırılıp kalmış. İkinci adı (372) İli. Bizim İli vilâyetinde sekiz nahiye var. Birinci nahiye Ciliz (373) nahiyesi, ikincisi Süydün nahiyesi, üçüncüsü Nilki nahiyesi, dördüncüsü Dokuz Tar (374) nahiyesi, beşinci Tekez nahiyesi, altıncısı Mungultura nahiyesi, yedincisi Araltepe (375) nahiyesi, sekizincisi Beştepe nahiyesi. Sekiz nahiye yerleşmiş. Kulca'lılara (376) 'Tarançi' denmesinin sebebi, Cengiz Han'ın zamanında Türkistan'ın (377) Tanrı Dağı'nın kuzey tarafında hiç bir şehir yokmuş. Purayı yerleşime (378) açmak için Kaşgar, Poten, Aksu, Kuca, Turfan, Korya... vilayetlerinden insanları (379) göçürüp, Kulca'ya getirmiş. Kulca'ya getirdi "çiftçilik yapın" (380) diyerek, o devirdeki devlet bunlara yardım edip çiftçilik (381) yaptırmış. Buğday verdi, memurlar buğdayın adına "Taran" derler. Böylece (382) Kulca'daki köyler, köylerdeki çiftçiler tamamen sonraki günlerde yıllar (383) geçtikçe, onlar "Taran deneni bir millet oldular.

ğulcudiki edemlēniñ turmuşı, köpinçi dehqançılık bilen. ğulcu-
385 nuñ meselen tağleride kargaylık, yeşillik cık. dehqançılık yerliri
cık. hemmisi aqqan_sū vilen dihqançılık kılıdu. tağlerde bīnam dēy-
du, tağlırınıñ u etikine, u bīnamğa sap buğday, āpa tēriydu. oşu āpīlā
yamğurnuñ suyi bilen boludu. unuñ üçün bu ğulcuda esas kılıñğan dehq-
kançılık. unuñdun qalsa, bağvençilik. ğulcunuñ almısı türkūstan boyi-
390 çe esaslık alma. ğulca almısı diğen. unun naḥşisi mu bā:

-b-

qara deydu, qara deydu
qara mende yoğ_eeey
qaralık mende yoğ_eeey.
qara alsam körünmeydu
395 qaramuḥniñ kasağı dēy
ḡunā mende yoğ_eeey
ay men kelmesmen.

qaraalsam körünmeydu
iliniñ tağı eeey
400 hecep mu yaman_iken
ayrılış dāğı yeey
ay men kandağ kılay..

bır öleñ naḥşisi:
hay hay öleñ, hayöleñ
405 hay bu yār yār_eeey
hay bır yaḥşığa bır yaman..
her cay bizge yār yār
hay_ amman yolbars yolda yatsa
ah, şırğa yol bermey emes
410 attasıdın kargış alğan
ah, ilgeri kelmes. 143

(384) Kulcalıların geçimi, umumiyetle çiftçilik iledir. Kulca'nın (385) dağları da çamlık veyeşilliktir. Tarıma elverişli alanları (386) çoktur. Her kes akarsu ile çiftçilik yapar. Dağlar da, bâkir derler (387) dağlarının o eteyine, o bakir araziye sadece buğday, arpa ekilir. O arpalar (388) yağmur suyu ile yetişir. Onun için bu Kulca vilâyetinde asıl yapılan iş tarımdır. (389) Geri kalanı ise bahceciliktir. Kulca'nın elması bütün Türkistan'-da (390) meşhurdur; Kulca elması diye. Onun şarkısı da var:

-b-

- (391) Kara diyor, kara diyor
(392) Kara bende yoktur ey
(393) Karalık bende yoktur
(394) Bakarsam görünmüyor
(395) Karamukun kabuğunca
(396) Bende günah yoktur ey
(397) Ah ben gelemem

(398) Bakarsam görünmüyor
(399) İli'nin dağları hey
(400) Ne de yaman olurmuş
(401) Ayrılık dağları ey
(402) Ah ben nasıl edem
(403) BİR DÜĞÜN ŞARKISI
(404) Hay hay düğün, hay düğün
(405) Hay bu yâr yâr ey
(406) Hay bir iyiye bir kötü
(407) Her yer bize yâr yâr
(408) Hay aman kaplan yolda yatsa
(409) Arslana yol vermez değil
(410) Atesından kargış alan
(411) Ah ileri gitmez

emdi ğulca nahşısığın bır işkkisini ĩtimen:

 y bir der, y d d y,bille baray...

yoldu yalğuzluk yaman...

415 yalğuzluk kalay d d y...

kim  l pt  *yal.ğuzlukti*

ayrılıp kalğan yaman

men bu_yerge kelmes_erdim

y r keltirdi,y r keltirdi mini

420 otku salsañ ay_d d_ey k ym s_erdim

y r k yderdi mini

kim ki kirdi vay d d_ey b   imenge

t  ğ l_ zmeý  ihmidi

ayra ayra ğ l  zerseñ

425 jukurdin endişi kıl

bu tağlarda kim yatkan

esğer b turlar yatkan

yan bişiğa taş pitip,

d di hud ğa y tken

430 işik aldıden  tsem

maña k y du demsen

mendin başka y ri yok

jiğlap  l du demsen

435  timni tokup koydum

 ivilaņğini tartmay

bu dertlerni kim tartsun

seniñ bilen men tartmay

- (412) Şimdi Kulca türkülerinden bir-ikisini söylüyorum:
(413) Ey birader ey dâd ey dur beraber gidelim...
(414) Yolda yalnızlık kötü...
(415) Yalnızlık nice dir ey...
(416) Kim ölmüştür yalnızlıktan
(417) Ayrılıp kalmak kötü

- (418) Ben buraya gelmez idim
(419) Yâr getirdi, yâr getirdi beni
(420) Ateşe atsan ey dâd ey, yanmaz idim
(421) Yâr yandırdı, yâr yandırdı beni

- (422) Kim girdiyse bu çimene vay dâd ey
(423) Gül dermeden çıkmadı
(424) Benden ayrı gül derersen ey dâd ey
(425) Yukarıdan endişe et

X X X

- (426) Bu dağlarda yatan kim
(427) Bâtur askerler yatmış
(428) Yan başına taş dikip
(429) Hak rahmetine yetmiş

- (430) Kapı önünden geçsem
(431) Pana yanıyor dersin
(432) Benden başka yâri yok
(433) Ağlayıp ölüyor dersin

- (434) Atımı eğerli koydum
(435) Kolanını çekmeden
(436) Bu dertleri kim çeksin
(437) Senin ile ben çekmiyoruz

etimni koyup koydum
yapuk yapumen emdi
440 yahşı yardım ayrıldım
yalğuz yatımen emdi

men kâter boldum yârim
erzim bayân eylep ketey
445 mehriban yâr kaldı dep,
çöllerde kılıp jığlap ketey

x x x

kurğuyim uştu kolumdın
kayda miymandır bu kün
dehli bermeñler yarimğa
koñli perişandır bu kün

450 kurğuyim sekkiz talâ
töti kara, töti ala
şu ğeriplik şehride
cinim kepezge mübtela

emdi bēzi biyitlē itimen:

455 körmidim, bastım tikenni, tartıdurmen dertini
körsem, erdim, basmas, erdim, tartmas, erdim dertini

x x x

ağ urur men, ağ urur men, ahlırım tutkay sini
köz yeşim daryā bolup biliklerim tutkay sini

x x x

460 etiniñ ayāğı sundı, bāne boldı, kelmidi
etiniñ ayāğı sunsa, at elip mañmas midi
yârimniñ konlide bolsa, bir kelip kêtmes midi

x x x

ketip barışen yârim, kaçan kilisen yârim
senin kelmeğniñ müşkül, bērip körümen yârim

- (438) Atımı salıverdim
(439) Çul yapıyorum şimdi
(440) Güzel yârdan ayrıldım
(441) Yalnız yatıyorum şimdi

- (442) Ben gider oldum yarım
(443) Arzumu söyleyip gideyim
(444) Mihriban yâr kaldı diye
(445) Çöllerde kalıp, ağlayıp gideyim

x x x

- (446) Şahinim uçtu elimden
(447) Nerde mihmandır bu gün
(448) Hiç suçlamayın yârimi
(449) Gönlü perişandır bu gün

- (450) Şahinim sekiz tala
(451) Dördü kara, dördü ala
(452) Şu gurbet ellerinde
(453) Canım kafese müptelâ

- (454) Şimdi bazı beyitler söylüyorum:

- (455) Görmedim, bastım dikenini, çekiyorum derdini
(456) Görse idim, basmaz idim, çekmez idim derdini

x x x

- (457) Ah çekerim, ah çekerim, ahlarım tutsun seni
(458) Göz yağım deryâ olup, balıklarım yutsun seni

x x x

- (459) Atının ayağı kırıldı, bahane oldu, gelmedi
(460) Atının ayağı kırılısı, at alıp sürmez miydi
(461) Yârimin gönlünde olsa, bir gelip gitmez miydi

x x x

- (462) Varıp gidiyorsun yârım, ne zaman geleceksin yârım
(463) Senin gelmen müşküldür, varıp göreceğim yârım

465 say bilen jüǵrevidim, saydi ayaǵımǵa tiken
nime dep jüǵrer idim, yarim maña baǵmas, iken

x x x

sini encanda dep añlap, belimni sêylige baǵlap,
sini kelme ydu dep añlap, beyāvan çöllerde jıǵlap

x x x

sini dey mu, sini dey mu, sini kōrmey, öler men mu
sini kōrmey ölüp ketsem, bêhiş yūzi kōrer men mu

470 ǵulcuda men bilen bille sērāda, kamināda bille işliǵen, putu
suñǵan bir kışi bār idi. unuñ eti abdullā hāpiz. oşunuñ bilen men
her dāyim bir yēde otturup muñduşattuk, sözlüşettuk. moşu edemniñki
bir kañçe nezmisini uhturūmen:

bībakler hekide bir nezm:

475 tuyuhsuzlā bu ālemdede tuǵuldum men
kaysı işka kelginimni bilelmes men
hemme edem mini kōrse mōmün deydu
kandaq mōmün bolǵınimni bilelmes men

480 aval başlap kılǵan sözüm yalǵan parañ
gep urumen, mahtinimen elge karañ
aldamçılık bilen āhir boldum sarañ
kandaq edem bolǵınimni bilelmes men

485 men özemni mōmün disem, dilim buzuk
īmānimni kamıl disem, tilim buzuk
hayvan-süpet nepsim üçün boynum sōzuk
kandaq edem bolǵınimni bilelmes men

490 kimni kōrsem musulmanlık talaştım men
neççe yüzlük tavaqlāni yalaştım men
dünyasi bar edemlerge bōlaştım men
kandaq edem bolǵınimni bilelmes men

- (464) Kırdâ koşturuyorken battı ayağıma diken
(465) Ne diye koştururdum, yârim bana bakmaz imiş

x x x

- (466) Seni Endican'da diye bilmiş, belimi gözyaşı seline bağl
(467) Gelmiyorsun diye bilip, ıssız çöllerde ağlamış

x x x

- (468) Senin gibi mi, senin gibi mi, seni görmeden ölür müyüm
(469) Seni görmeden ölürsem, cennet yüzü görür müyüm

(470) Kulca'da benimle birlikte taşrada, komünde çalışan bacağı (471) sakat bir adam var idi. Onun adı Abdullah Hafız idi. Onunla ben (472) daima bir yerde oturup dertleşir, söyleşirdik. Bu adamın (473) bir kaç şiirini sunayım:

(474) Ribâklar hakkında bir nazm:

- (475) Habersizce bu alemde doğdum ben
(476) Hangi işe geldiğimi bilemiyorum
(477) İnsanlar beni görünce mümin diyor
(478) Nasıl mümin olduğumu bilemiyorum
(479) Paşlayıp dediğim sözüm yalan laftır
(480) Palavra atıp övünürüm ele; bakın
(481) Aldatıcılık ile ahir oldum deli
(482) Nasıl adem olduğumu bilmiyorum
(483) Ben kendimi mümin desem, gönlüm bozuk
(484) İmânımı kâmil desem, dilim bozuk
(485) Hayvan-sıfat nefsim için boynum sozuk
(486) Nasıl adem olduğumu bilmiyorum
(487) Kimi görsem müslümanlıkta iddia laştım
(488) Nice yüzlü tabakları çok yalaştım
(489) Dünyası var adamlara taraf çıktım
(490) Nasıl adem olduğumu bilmiyorum

kembağalni körgeŋ yerde tētür karap
tonumaska selip öttüm, betke tıllap
ğêrip-pekir jitiŋlerni urup, koğlap
kandaq edem bolğınimni bilelmes men

495 ağêyniler, mektep digen bir uluğ cay
kim okusa mekteplerde ilimgi bay
men mektepke yekın barımay, kaldım yekpay
kandaq edem bolğınimni bilelmes men

500 yamanlıñnıñ anısıdır, iştım harak
mēst bolup öyge kelsem, hotun talak
huşum kitip jıqılğanda iştka yalak
kandaq edem bolğınimni bilelmes men

emgek kılıp can bahmastın boldım oğrı
her terepke katrap jürdüm, eğri büğri
505 yamanlıkta hetni kēçtim, misal-bōri
kandaq edem bolğınimni bilelmes men

kimni körsem mazah etip, ğēvet kıldım
öz demetlik dosluğumğa lēnet kıldım
pekir, miskin, kembıgelge töhmet kıldım
510 kandaq edem bolğınimni bilelmes men

tālıp ilmi ālimlerge heset kıldım
tarlık bilen öz yolumni keset kıldım
uşşak sözlep soğak pitne, peset kıldım
kandaq edem bolğınimni bilelmes men

515 yazğın kelem, şundaqlarnı sen bī-ğerez
yağşılarnıñ arısıde ular merez
ömrüñ össe hēs edemge bērmey peyez
kandaq edem bolğınimni bilelmes men

- (491) Fakirleri gördüğümde ters ters bakıp
(492) Tanımaz görünüp geçtim yüzüne söverek
(493) Garip, fakir, yetimleri vurup kovarak
(494) Nasıl adem olduğumu bilmiyorum
- (495) Arkadaşlar, mektep denen bir ulu yer
(496) Kim okusa mekteplerde ilmi zengin
(497) Ben mektebe yakın gitmeyerek kaldım tek ayaklı
(498) Nasıl adem olduğumu bilmiyorum
- (499) Kötülüğün anasıdır, içtim içki
(500) Sarhoş olup eve gelsem, hanım boşanır
(501) Aklım gidip düştüğümde, ite yalak oldum
(502) Nasıl adem olduğumu bilmiyorum
- (503) Emek verip geçinmeden oldum oğru
(504) Her tarafa şaşkın koştum eğri büyrü
(505) Kötülükte hddı aşık misâl-börü
(506) Nasıl adem olduğumu bilmiyorum
- (507) Kimi görsem alay edip gıybet ettim
(508) Kendi dengim dostluğuma lânet ettim
(509) Fakir, miskin, düşkünlere töhmet ettim
(510) Nasıl adem olduğumu bilmiyorum
- (511) İlim talibi ve âlimlere haset kıldım
(512) Darlık ile öz yolumu kesat kıldım
(513) Dedi kodu söyleyerek, soğuk fitne fesat kıldım
(514) Nasıl adem olduğumu bilmiyorum
- (515) Yaz ey kalem, böylelerini, sen bi-garaz
(516) İyilerin arasında onlar maraz
(517) Omrün geçse bir adama vermeden feyz
(518) Nasıl adem olduğumu bilmiyorum

koñlüm

- 520 amanlıhını tiler koñlüm, yamanlıhtın keçer koñlüm
kara yüzüm akar_su dek yine peryat iter koñlüm
ğeriqlerğe yekınbolsam, jitimlerge rehım kılsam
pekirlerge sehi bolsam, icābetke yiter koñlüm
- 525 tekebbür, kibri menlikni, hevāyi nepsi āpetni
kiçe kündüz yoğanlıhını ğeriqlikke satar koñlüm
cihanniñ helkidin hergiz vapāniñ büyi kelmeydu
ulardin heş tamā kılmay, hemişe kesb iter koñlüm
dimek emdi yazay meşset, bıkdıdın mahtımak hemset
iğer kelse koludın het, hecep huşhoy öter koñlüm
- 530 kelem-zībā hecep şair, yezar ve dāimā zāhir
murādımni yezip hāzır, selāmette öter koñlüm
- emdi ilim üginiş hekıde bır nezm:
kirpigimle kañ kızip men ilimni pāş eylisenem
şu ilim'deştide bır ekilni yoldaş eylisenem
- 535 işkki ālem ābirūyi ilimdin artıñ emes
bu dilimniñ bāğığa ilimni sırtaş eylisenem
tapmidim ilim-penniñ ehlidin bir yaşsi dos
ger tēpılsa yaşsi dos, hemrāyi muñdaş eylisenem
- 540 kim ilim cevherlirini körsütüp berse maña
hāki pāyide bolup hizmetgi berdāş eylisenem
arzu kılsa ger hılāpi ilimni bu nepsi bed
nepsimüñ bermey murādın ağığa taş eylisenem
her kişi kim ilimniñ yoluğa salkın söz dise
ol kişiniñ meñziğe keltürüp kaş eylisenem
- 545 ey kelem, uşbu ilimni bāğı bostan dep bil
bu ğerip miskin dilimğa nekş u nekķāş eylisenem

(519) GÖNLÜM

- (520) Amanlığı diler gönlüm, yamanlıktan geçer gönlüm
(521) Kara yüzüm akar su gibi, yine feryat eder gönlüm
(522) Gariplere yakın olsam, yetimlere rahim kılsam
(523) Fakirlere cömert olsam, icâbete yeter gönlüm
(524) Tekebbür, kibr ü benliği, hevâ-yı nefis-i âfeti
(525) Gece gündüz garipliğe satar gönlüm
(526) Cihânın halkından asla vefa kokusu gelmiyor
(527) Onlardan hiç ummadan dâimâ kesb eder gönlüm
(528) Demek şimdi yazayım maksat, boşuna övmek yersiz
(529) Eğer gelse elimden yazı, çok acayıp öter gönlüm
(530) Kalem-zibâ müthiş şâir, yazar ve dâimâ zâhir
(531) Murâdımı yazıp hazır selâmete geçer gönlüm
(532) Şimdi ilim öğreniş hakkında bir nazm:
(533) Kirpiğimle mâden kazıp ben ilmi fâş eylesem
(534) Şu ilim çölünde bir âkılı yoldaş eylesem
(535) İki âlemin yüz suyu ilimden artık değil
(536) Gönlümün bahçesine ilmi sırdaş eylesem
(537) Bulamadım ilim-fen ehlerinden iyi bir dost
(538) Eğer bulunsa iyi dost, dert ortacı eylesem
(539) Kim ilim cevherlerini gösterip verse bana
(540) Ayağının altında olup, hizmeti yüksek eylesem
(541) Eğer bu kötü nefis ilmin aksini arzu etse
(542) Nefsimin isteklerini vermeyerek ağzına taş eylesem
(543) Her kim ilmin yoluna soğuk söz söylese
(544) O kişinin yüzüne getirip tokat eylesem
(545) Ey kalem iş bu ilmi bağ u bostan diye bil
(546) Bu garip, miskin gönlüme nakş u nakkaş eylesem

akösteñ hekide bır nezm:

şah buğdayni kökletken kerāmetlik akösteñ
ili ālem helkiğe seḥāvetlik akösteñ

550 teşnāliḡni kañdırip, itizlānı ündürüp
rāhetini körsetken halāvetlik akösteñ

ili oñ yizi deydu, hem süydün, küre deydu
ketmençiler jıǵlaydu, adāvetlik akösteñ

555 çörük haqim çapqanda, ğeznilerni aşqanda
ketmençini kañşatqan, talāpetlik akösteñ

hākım begim çıkqanda, çādırlarnı tikkende
ketmenler carañlıdı, heşemetlik akösteñ

nêççe hākimler ötti, nêççe doğiler ötti
nêççe kısma beǵ keldi, selāpetlik akösteñ

560 nêççe atımis ötti, nêççe apımız ötti
sōǵu-salamlar keldi, hoşāmetlik akösteñ

kimilerni jürgüzğen, kolvaqlarnı oynatqan
çoñ-kiçikni boylatqan, kut-beriketlik akösteñ

565 östeñ bişide liñgō, liñgōluk bilen puñgō
ḡoymā tērüpüñ bardur, ḡan tāçılık akösteñ

taǵlāni yerip çıkqan, ejdirhā süpet bolğan
ēğir-tokay jılan dek alāmetlik akösteñ

sehrālerniñ içide sendin artuş östeñ yok
hemmi elniñ karnı tok, kanāetlik akösteñ

570 dañlık dañlık buğdayni, konak, tırık aşlıḡni
şıǵıllıḡta ündürğen, derāmetlik akösteñ

ketmen, ğücekni çapsa, bellirini baǵlısa
kuvviti bar jıǵitke beriketlik akösteñ

- (547) Akösten hakkında bir nazm:
- (548) Şah buğdayı bitirten kerâmetli Akösten
(549) Dünya âlem halkına eli açık Akösten
(550) Susuzları kandırıp, tarlaları yeşertip
(551) Rahatlığı gösteren tatlı sulu Akösten
(552) İli, on yizi diyor, süydün ve küre diyor
(553) Çapacılar ağlıyor, adavetli Akösten
(554) Çörük Hâkım çapıp, hazineleri açınca
(555) Çapacıları sızlandıran isteyici Akösten
(556) Hâkım Begim çıkınca çadırları kurunca
(557) Çapalar sanğırdıyor hizmet verilen Akösten
(558) Nice hakimler geçti, nice bekçiler geçti
(559) Nice nice bey geldi dayanıklı Akösten
(560) Nice atamız geçti, nice anamız geçti
(561) Mahsus selamlar geldi, hoş geldinli Akösten
(562) Kimileri yürüten kolvak oyunu oynatan
(563) Rüyüyü küçüyu baktıran uğur-bereketli Akösten
(564) Osten başında lingô, lingôluk ile püngô
(565) Ne güzel tarifin var, 'nan tacılı' Akösten
(566) Dağları yarıp çıkan, ejderha-sıfat olan
(567) Eğri büyrü yılan tek, alâmetli Akösten
(568) Sahraların içinde, senden büyük östen yok
(569) Ellerinin karnı tok, kanaatlı Akösten
(570) Meşhur, meşhur buğdayı, mısır, darı, yarmayı
(571) Çakıllıkta bitiren, çok gelirli Akösten
(572) Çapa, kazma vurulsa, bellerini bağlasa
(573) Kuvvetli yiyitlere bereketli Akösten

575 kamçılarnı tañlaydu, ketmençini ilğaydu
bēzisini tıllaydu, ahāmetlik akōsteñ
suluruñ ahsın revan, sebri kıl ĩğır ķervan
men sini mahtap ketey pesāhetlik akōsteñ
talay edemni yidiñ, mendin hazer kıl didiñ
kalā, etni koymıdın, melāmetlik akōsteñ

580 nāzūk kelem östeñni nime ançe yazduñ sen
dehķanlerni tonumas, asāretlik akōsteñ
mahtılsam mu mahtaymen, mahtap sini harmaymen
atlap sini ötmeymen, merhāmetlik akōsteñ

-c-

585 inķılap tın aᵛal bız ķariya meķteᵼ diğen bır meķteᵼte oķuğan.
şu zamanda, türkiiyēğē kelip bır oķuş pitirüp kelgen müellimlē bizge
müellimlik ķılğan. şu uş edemniñ, uş ependiniñ etini bilimen. işkkisi
ayal, bırısi erķişıti. erķişiniñ eti mahmud tarmas diğen kişiyti. a-
yalniñ birincisiniñ eti mekteᵼ mudiri zorappay; yēni bırısi remziye
etken diğen. uş dāne müellim bāridi, türkiiyēdin kelgen, ularniñ ķolu-
590 da birinci sınıᵼ, işkkinci sınıᵼni oķuduk. unuñdun ķeyin türkistan
inķilābı koᵼğaldı. koᵼğalğandin ķeyin şu meķteᵼlē çuğuldi. mıñ tokķuz
yüz kırık beşinci jili ğulcudın inķilap başlandı. ğulcunuñ nōķü nāi-
yesidin çıᵼtı. altı oğri diğen bır isim peydā boldi. u altı oğriniñ
içide bırısi ğeni bātur, bırısi pētik; işkkisi ķazak, unuñ eti, bırısinı
595 novambātur, bırısininķi ekber bātur; yēni bırısi ilihan tōre. şundak
bilen altı edem bilen başlangan moşu inķilapni, ğōmindañlā, ğōmindañ
esğeriğē "muşu altı oğri peydā boldi" dep, milletni ķōp endişğē sal-
di. millet unuñ endişisiğē mu ķarımıdi. ķeyin altı oğriniñ inķilābı

- (574) Kamçılarını sallıyor, çapacıyı seçiyor
(575) Kimisini azarlıyor, ah çektiren Akösten
(576) Suların aksın revan, sabır et ağır kervan
(577) Ben seni överek gideyim açıkça, Akösten
(578) Çok adamları yedin, benden kor, çekin dedin
(579) Oküz, atı koymadın, utanası Akösten
(580) Nâzuk Kelem, Östen'i ne kadar çok yazdın sen
(581) Çiftçileri tanımaz, esâretli akösten
(582) Ovsem de, koy öveyim, seni övüp yorulmam
(583) Seni atlayıp geçmem, merhâmetli Akösten

-c-

(584) İnkılâptan önce köy ilkokulu denen bir okulda okuduk.
(585) O zaman, Türkiye'ye gelip tahsilini tamamlayarak dönen (586), muallimler bizi okutuyorlardı. O üç adamın, üç efendinin adını biliyorum: ikisi (587) hanım, birisi erkekti. Erkeğin adı Mahmud Tar mas denen adamdı. Kadının (588) birincisinin adı, mektep müdürü 'Zorappay' ; ötekinin adı Remziye Etken (589) idi. Üç tane öğretmen vardı, Türkiye'den gelen. Onların elinde (590) birinci sınıfı ve ikinci sınıfı okuduk. Ondan sonra Türkistan (591) İnkılâbı patlak verdi. Patlak verdikten sonra o mektepler dağıldı. Bin dokuz- (592) yüz kırkbeş yılında Kulca'dan inkılâp başladı. Kulca'nın Nö- kü nahiyesinden (593) çıktı. Altı Öğru diye bir isim peyda oldu. O Altı Öğru'nun içinde (594) birisi Ğeni Pâtur, birisi Pêtik; ikis Kazak, onların birinin adı (595) Novam Patur, ötekinin adı Ekber Patur; bir diğeri Ilihan Törem. Böylece (596) altı adam ile başlayan bu inkılâbı, Komintanglar, Komintang (597) askerine "Bu Altı Öğru ortaya çıktı" diyerek, milleti büyük endişeye düşürdü. (598) Mille onun kaygısına da bakmadı. Sonra Altı Öğrunun inkılâbı

türküstan ınkılābi bolup,tamāmi türküstanniñ ilk uş vilāyetini a-
600 zat kıldı:altay,çöçek,ğulca...bu uş vilāyetge qarığan bir kaçça nā-
hiyedir.şu çağda yüz mıñ,yüz ellig mıñğa yekın esger boldi.ınkılāp-
nıñ baş rehberi eħmed can ependi boldi.undun ishak beğ diğen kırgız.
u kişi ğineral.yene biri devirhan diğen;ciliz nāiyesidin çıkkan.u
kişi mu bir ğineral.azırahtın işki ğineralimiz barıtti.ğeni batur
605 bariti.deslapta veliħan tōrem rehberlik kılğan.veliħan tōremni;bō-
rū talā diğen bir nāiyēge esger alālı ketken vaħtıda,bōrū talādın
kayıtkan vaħtıda sévitniñ esgerliri yolunu tosap,bu edemni ap-kıçıp,
ep-kitip koydu.şunuñ vilen veliħan tōremdin ayrılduk.kéyin eħmed e-
pendi bilen biz ınkılāp kılduk.unuñdun kéyin birleşmiş milletlerge
610 bu uħdumuz-dādımızni diğen vaħtıda,ıstalin "maskıvāge kiliñlā,bız
birleşmiş millet bilen körüştürümüz" dep,aldığan vaħtıda,bular u-
larnıñ aldım ğaltısına çüşüp,maskıvāge bardı.bulāni ıstalin,maskı-
vāde dāğa isip,öltürdü.bularnıñ cesetlerini uçakka silip,ayrıplañğa
bızniñ altay tağınıñ otturuğa kelgen vaħtıda "taħka üsüptu" dep,bu-
615 larni kisip,bularnıñölüğini,hetdā ayırılannıñ pāçılırını altay tağ-
ğa taşlıdı.şunuñ vilen,bu bizniñki ınkılāp rehberlerimizdin ayrıl-
duk.bu terepdin kızıl çin kamunusliri çıñtı.ıstālinniñ kışkırtısı
bilen u kızıl ğıtaylā bilen uruş kılduk.bız kazınalmıduk.aldıda bız
karı çin bilen uruşkanda,sévit bizge mltık yardım kıldı.at,kalā,
620 buğday,ğürüç,yimek-işmek..meselen,koynuñ tērisi,atnıñ tērisi,kalı-
nıñ tērisi...mltik bedelide hisaplap alğan.bir top mltıħnıñ okuğa
hisaplap bergen idik.aşındağ kılıp,ınkılāp kelgendin kéyin işki
tereptiki kamunuslā birleşip "bu türüklē baş köterse,türküyē bilen
birleşse,tamāmi dünyanı türük soraydu.u vaħta bizniñ işimiz bek tes

(599) Türkistan inkılâbı haline gelerek Türkistan'ın ilk üç vilayeti tamamen hürriyete (600) kavuşturdu: Altay, Çöçeğ, Kulca... bu üç vilayete bir çok nahiye bağlıdır. (601) O zaman yüz bin -yüze bine yakın askerimiz oldu. Inkılâbın (602) öncüsü 'Ehmed Can Efendi' oldu. Ondan sonra 'İshak Beg' diye bir Kırgız. (603) O general idi Bir diğeri Devirhan denen; Ciliz nahiyesinden çıkmış. O (604) da bir general idi en azından iki generalimiz vardı. Gani Batur (605) vardı. Önceleri Velihan Törem rehberlik etti. Velihan Törem'i, Bor (606) Tala denen bir kasabaya asker toplamaya gittiğinde oradan (607) dönerken Sovyet askerleri yolunu kesip, alıp, kaçırıp (608) götürdüler. Böylece Velihan Törem'den ayrıldık. Sonra Ehmed Efendi (609) ile inkılâbı sürdürdük. Ondan sonra Birleşmiş Milletler'e (610) bu durumumuzu anlattığımızda, Stalin "Moskova'ya gelin, biz (611) Birleşmiş Milletler ile sizi görüşürüz." diyerek, bizimki leri kandırdığı zaman, bunlar onların (612) tuzağına düşüp Moskova gittiler. Bunları Stalin, Moskova'da (613) idam edip öldürdü. Bunların cesetlerini uçağa koyup, (614) bizim Altay Dağının ortasına gelince "Dağa çarpmış" diyerek bunları (615) parçalayıp ölümlerini hatta uçağın parçalarını Altay Dağına (616) attılar. Böylece biz bu inkılâp önderlerimizden ayrıldık. (617) Beri taraftan Kızıl Çin Komünistleri çıktı. Stalin'in kışkırtması (618) ile o Kızıl Çinli ile savaştık. Biz kazanamadık. Daha önce biz, (619) Kara Çin ile savaştığımızda, Sovyetler bize yardım etti. At, inek, (620) buğday pirinç, yemek-içmek... mesela koyun derisi, at derisi, (621) inek gönü... silah bedeline hesaplayıp aldı. Bir topun güllesine (622) bir koyun hesaplayıp veriyorduk. Öyle yapıp, inkılâp başladıktan sonra iki (623) taraftaki komünistler birleşip "Bu Türkler baş kalırsa, Türkiye ile (624) birleşse, bütün dünyaya Türk hakim olur; o zaman bizim işimiz çok zor olur."

625 dep, işki kamunus birleşip, unuñ vilen bizniñ türküstandiki bir kaççe
milyonlığan uyğur türüklirini hāzır mına çin kamunusunuñ zulmüğe
keltirdi. şu türküstan inkılābını kazañğan devrimizde mektep okuğıçı-
leriniñ bir nahşısını men itimen:

630 çu dulluñ künlerni kezduñ biz talay
bōranlā aldıda uñlap yatmıduk
cehennem nahşısı bassu mu
şikedi cidellep alğa atıduk
yaşa türküstan, yükselgin heman
şunça keñ, şunça hōr, sen bolğan zaman

-d-

635 mıñ tokkuzüz atmışinci jili biz kaşdarya boyığa çıkıp, akōsteñgē
su başlaş, uçun biz jigirm işki edem gulca, ciliz nāiye, hudiye, yiz
diğen yizidin, kumulluk mēliside işliğen diñkanlādın jigirm işki
edem; çilav boyuğa çıktuk. biz çıkkan vahtıda bizge yerim tağar un
berdi, bir koynuñ etini berdi, bir bir kapakta üş-töt^{kilo} may berdi. biz
640 şunuñ vilen östeñ çapıdığan ketmen, gücek nimelirimizni alduk; yipini
yatıdığan yotkan-kōpelirimizni alıp, biz kaşdarya boyığa çıktuk. u
çıkkan vahtımız bir mıñ tokkuzüz atmışinci jil, bēşinc ayide çıktuk
işki kün yol mañduk. üçüncü künü kaşdaryā boyığa kilip, bir kün
dem alduk. etisi, biz işke çüşduñ. biz uşu yerde bir heptedin keyin
645 bizniñki yezidin bergen un, bir koynuñ eti, bir kapaktiki üş kilu
may tūğüdü. tūğügendin keyin biz u yerde aş kalduk. aş kılıp, netice-
de tamakka işletgen unnu taskığan u çıkkan kipek bartı. u kipekni
u yerd işliğen, biz bilen çıkkan deñkallā "kandaq kılıimiz emdi? biz

(625) diyerek, iki komünist birleşip, böylece bizim Türkistan'daki bir kaç (626) milyonluk Uygur Türkleri'ni şu anda Çin Komünistleri nin zulmü altına (627) aldılar. Türkistan İnkılâbını kazandığımız zamanlarda okul talebelerinin (628) söylediği bir şarkıyı söyleyeceğim:

(629) Yoksulluk günleri gezdik biz çokca

(630) Fırtına önünde yatıp uyumadık

(631) Cehennem şarkısı bizi alsa da

(632) Sancağı mücadele ile öne çıkarırdık.

(633) Yaşa Türkistan, hemence yüksel

(634) Bunca geniş, bunca hür sen olduğun zaman

(635) Bin dokuzyüz altmışıncı yılı Kaşderya boyuna gel, Ak-östen'e (636) su vermek için biz yirmi iki adam Kulca, Ciliz nâhiye Hûdiye köyü (637) denen köyden; Kumulluk civarında çalışın çiftçilerden yirmi iki (638) adam; Çilav Boyu'na çıktık. Çıktığımız zaman bize yarım çuval un ⁽⁶³⁹⁾ verdiler, bir koyunun etini verdiler, bir kaptaki üç-dört kilo yağ verdiler. Biz (640) böylece dere yatağı açmak için çapa, kürek gibi âletlerimizi aldık; serip (641) yatacağımız yatak-yorganlarımızı alıp, Kaşderya Boyu'na geldik. (642) Vardığımızda bin dokuzyüz altmış yılının beşinci ayı idi. (643) İki gün yol yürüdük. Üçüncü günü Kaşderya Boyu'na gelip, bir gün (644) dinlendik. Ertesi günü, işe başladık. Orada, bir hafta sonra (645) bize köyden verilen un, bir koyunun eti, bir kaptaki üç kilo (646) yağ bitti. Bittikten sonra biz orada aç kaldık. Aç kalıp, neticede (647) yemeğe kullandığımız unu eledikten sonra çıkan kepek vardı; o kepği (648) orada çalışan, bizimle beraber gelen çiftçiler "Şimdi biz

bunuñ vilen bır şorvu içeyli. kipekti bolsu mu...karnımız toysun."
650 dep, şunuñ vilen şorpu yepip içtuk.neticede hemmimizniñ içi sürüp
ketti ve biz ağırdık.unuñdun keyin, aḡşimi yatıdıǵan vaḡtımız mes-
lēt kılduk. "biz emdi kandaḡ kılıımız? yeydiǵan, içidiǵan yok. bu yer-
de aḡ kılıp ölemdük, yā ki ḡosukumuzǵa bir nerse tipip işlemdük?"
diǵen u meslētki kılǵan vaḡtıda, bır kañçe āǵēynilirimiz didi ki:
655 "ma yēnimizdiki kāǵı mēlidiki yiñi çakḡan edemlēniñ yeydiǵan nerse-
liri bāken. aḡşimi uḡlap kāǵan vaḡtıda bişidiki nan bā mu, nimisi
bosa, biz uǵurlap çıkḡsak..."diǵendin keyin, men unumudum." biz emdi,
ular bır kembıǵal, bizgi oḡsaḡ peḡkir edem tursa, öz iḡtiyāri vilen,
kızgıllıḡ bilen çıkḡmıdi zālīmniñ zulmüdin, kamunusniñ zulmüdin kor-
660 kup şu yerǵe çıkḡan edemniñki yeydiǵan nersini biz oǵurlusak, allā
raḡa kōremdu? kōrmeydu. unuñ için biz kembıǵal, kembıǵalniñ nersini
alsak bolmaydu. biz eǵer oǵurluk kılsak, hōkūmatniñ, kamunusniñ buǵ-
day salǵan, kōnak salǵan çoñ ambālırı bā; şu ambāǵa kirip, buǵday
oǵurlaymıs. tutulup kalsak, ya ölüm, ya kōrüm. biz kembıǵanniñkini
665 almaylıḡ..."didim. şunuñ vilen, bizniñ āǵēynilirimiz bu ġep bilen u
iştin kalduk.neticide hōkūmatniñki ambarlırıǵa kirip, oǵurluk kıllı-
tın kōrktuk.unuñdun keyin, içimizde bır imremzi kam diǵen bır yaḡan-
ǵan bır edem bartı. bu edem didi ki "bu ay ramzan ay. biz emdi ram-
zan itip, yeziǵe birip, öy öyge birip, biz ramzan iteyli."diǵendin
670 keyin, biz hemmimiz bu ġepni layık taptuk. şunuñ vilen biz kaşderya
boyidin üş kilomitir jiraḡtiki uyǵur için diǵen çoñ bır yeziǵa be-
rip u yēde ramzan ittuk. ramzan itip, biz birinci kētım bır darvāziǵa
kirip, ramzan ittuk. emdi şu yēde, şu zulüm astıda aḡ kılıp, nan tipiş
üçün ramzan itkan naḡşımızni men bır kētım söyley:

(649) bununla bir çorba içelim. Kepek de olsa... karnımız doysun.'
(650) diyerek onunla çorba yapıp içtik. Neticede hepimizin karnı-
mız (651) bozuldu ve biz hastalandık. Ondan sonra akşam yatacağımı:
zaman münazara (652) yaptık. "Biz şimdi ne yapacağız? yiyecek, içec
yok. Burada (653) aç kalıp ölecek miyiz, yoksa yiyecek birşeyler
bulup çalışacak mıyız?" (654) denilen bir noktaya gelindiği zaman
bazı arkadaşlarımız dedi ki: (655) "Şu yanımızdaki Kağı mahallesinde
yeni gelen adamların yiyecek bir şeyleri (656) varmış. Akşam uyudu
ları zaman başlarından ekmekleri mi var ne leri (657) varsa, çalış
gelelim..." deyince ben kabul etmedim. "Şimdi (658) onlar fakirler
onlar da bizim gibi fakir insanlar zaten, buraya kendi rızalarıyla
(659) istekleriyle gelmediler. Zalimin zulmünden, komünistin zulmü
korkup (660) buraya gelen adamların yiyecek şeylerini biz çalarsak
(661) Allah hoş karşılar mı? karşılamaz. Ondan dolayı biz fakirler
fakirlerin birşeylerini (662) alırsak olmaz. Biz eğer hırsızlık
yapacaksa, hükümetin, komünistin buğday, (663) koyduğu, büyük ambar
ları var; o ambarlara girip buğday (664) çalalım. Yakalanırsak ya
ölürüz ya görürüz. Biz fakirlerinkini (665) almayalım..." dedim
Böylece bizim arkadaşlar bu sözler üzerine (666) o işten vaz geçti
ler. Neticede hükümetin ambarlarına girip, hırsızlık yapmaktan da
(667) korktuk. Ondan sonra, içimizde İmremzi Kanı denen bir yaşlı
(668) adam vardı. Bu adam dedi ki " Bu ay Ramazan Ayı. Biz şimdi
Ramazan'ı (669) kutlayarak, köye gidip, ev ev dolaşıp, Ramazan şark
ları söyleyelim." (670) Hepimiz bu fikri uygun bulduk. Böylece biz
Kaşderya (671) kıyısından üç kilometre uzaklıktaki "Uygur Üçün" de
nen büyük bir köye gidip (672) orada ramazan kutladık. Ramazan ma-
nileri söyleyerek, ilkin bir büyük kapıya (673) gelip ramazan kut
ladık. Şimdi, orada, o zulüm altında aç kalıp, ekme bulmak (674)
için ramazan kutlama şarkımızı biraz söyleyeyim.

675 esilāmu aleyküm yatğan baylā
hudāniñ permanıǵa patğan baylā
ramızān allā, şehri ramızan
hoş-mubārek keldiler şu ramızan

680 ruziniñ onı künü kendil künü
ruziniñ zekātini bergen künü
ramızān allā, şehri ramızan
hoş-mubarek keldiler şu ramızan

685 bu ruzā ottuziken, miymaniken
ruzini tutmuǵallar hayvaniken
ramızān allā, şehri ramızan
hoş mübarek keldiler şu ramızan

690 uyeñniñ arkısında tay müñgüzüp
keşmi yağlık biridu bayniñ kızi
ramızān allā, şehri ramızān
hoş mübarek keldiler şu ramızan

dep, şu neşsilerni sözlüduk. bēzen añlıǵallā "bu ramızanni uşşak ball
sözleetti; bu edemlē hemmisi çoñ edemlē. bunuñ içide yaşaǵan edemlē
turudu. bu kandalaki bu yege kilip ramzan sözlidi?" dep, şu melidiki
içikan destihanlarda otturup tamak yevatkan edemlē, bıbiri vilen
695 gepleşkenni biz kuluǵımız bilen añlıduk. birsi didi ki "bular ramı-
zançı emes. belki moşu kaşdarya boyıǵa, akösteñdin su baǵlıǵılı çık-
kan yizi helke oşsaydu. bularniñ yimiki tügep kitip. unuñ üçün, amal-
sız kaǵallık üçün ramzan itip işikimizniñ aldıǵa keptu..." digen
gepni biz añlıduk. neticide biz ramzan ittuk. yerim yerim uş taǵar
700 nan toplıduk. u nanniñ bēziliri konak neni, bēziliri buǵday neni, bē-
ziliri tērikniñ nelliri... şu neller bilen biz bir hepte östeñde

- (675) Esselâmünaleyküm yatan zenginler
(676) Allah'ın fermanına uyan zenginler
(677) Ramazan, Allah; şehr-i ramazan
(678) İyi-kutlu geldiler şu ramazan
(679) Orucun onuncu günü kandil günü
(680) Orucun zekatının verildiği gün
(681) Ramazan, Allah; şehr-i ramazan
(682) İyi-kutlu geldiler şu ramazan
(683) Bu oruç otuz imiş, misâfirmiş
(684) Orucu tutmayanlar hayvan imiş.
(685) Ramazan, Allah; şehr-i ramazan
(686) İyi-kutlu geldiler şu ramazan
(687) Evinin arkasında tay bindirip
(688) Keşmir mendil veriyor zengin kızı
(689) Ramazan, Allah; şehr-i ramazan
(690) İyi-kutlu geldiler şu ramazan
(691) diyerek, bu şarkıları söyledik. Paşa anlayanlar "Ramazan'ı küçük çocuklar (692) söylerdi; Bunların hepsi büyük adamlar. İçlerinde yaşlı adamlar da (693) var. Bunlar nasıl olur da buralara gelip, ramazan manileri söylüyorlar?" diyerek, o mahallede (694) serilmiş sofralarda oturup yemek yiyen adamların bir birleri ile (695) konuştuklarını biz kulağımızla duyduk. Birisi dedi ki "Bunlar ramazancı (696) değil. Belki şu Kaşderya Poyu'na, Akösten'den su bağlamaya gelen (697) köylülerdir. Bunların yemekleri bittiği için, (698) çaresiz kaldıklarından ramazan kutlamak üzere kapımızın önüne gelmişler..." (699) dediğini duyduk. Neticede biz ramazan şarkıları söyleyerek yarım yarım üç çuval (700) ekme topladık. O ekmeğin bazıları mısır ekmeği, bazıları buğday ekmeği, bazıları (701) yulaf ekmeği... Onunla biz bir hafta Osten'de

işliduk.netīcide bizge devletniñki mejbür bergen vezipisini püt-
küzüp yizimizge kaytıp kelduk.

-e-

bizniñ ğulcuda, ğulcunuñ sērālıride deħkanlarnıñki yasıģan öy-
705 lürü...yaģaş bilen yasaymız.tamni soħumız topu vilen.unuñdun kēyin,
üstüni yasaydıģan vaħtıda yaģaş salimiz.yaģaşniñ üstige çeñze -mese
len,çeñzi diģenimiz,ķarģay.bizce ķarģay deymiz.türükķü çam deydu;
u ķarģayniñki ,yaş ķarģaylarnıñ çenzidin- sēlip,bunuñ üstige topu
itip,öyni ķılıımız.bizninkı,türķüstandıķi,yızıdıķi öylerde bu çatı-
710 matı diģen bır nerse yok.tam bu türķüyedıķi bēzi esķi zamallardıķi
köynuñ öylürüģe eyni oħşaydu. bizniñ u_yerde yızı ħelķiniñ yatıdı-
ģan seķi,ķarīvat,somyēģe oħşaş bır nimisi yok.biz yērgē,yērniñ üs-
tiģe bōru salımız.bōrünüñ üstige ķoynuñ juñudın yasıģan ķıģizni
salımız.ķıģizniñ üstige ķöpü-yotķanlirimizni silip balilā bilen
715 bille yatımız.bizniñ işimiz bo.yızıdıķi tamak pişiridıģan oçaklı-
rimiz ķandaķ,dep sorsa,yer oçak.topu bilen salģan oçak salımız.
bu oçaktın çıkķan pütün is,meselen bu yer astı vilen aylinip ay-
linip bērip tamdın çıkıp asmańģa çıkıdu.şo arkılıķ,u öynüñ içi-
dıķi yatıdıģan yerimiz ıssık isiydu.şunuñ bilen ķışni aşındaģ çı-
720 kırımız.u oçakķa tezek ķalaymis,buğdayniñsamanlırını,üzümnüñ men-
ģenlırını ķalaymis,ķonakniñki saħlırını işķılıp,ķandālıķi ķöydüģan
yaģaş bolsa ķöydürüp,ķünümüzni ķılıımız.

meselen,bizniñ ğulcudıķi sērādıķi diħkanlarnıñ yēydiģan ta-
maklırı ķanday diģen vaħtıda,diħkallāniñki buğday,ķonak... lagmen,
725 süyķaş,manta,çöçüre,ķaskańģa silip,hō_vilen pişiridıģan bır tamak-
lırımız ba.muşulāni pişirip yeymis.juttā deymiz meselen.unuñdun

(702) çalıştık. Neticede devletin bize cebren verdiği vazifeyi bitirip (703) köyümüze dönüp geldik.

-e-

(704) Bizim Kulca'da, Kulca'nın köylerinde çiftçilerin yaptığı evler... (705) ağaç ile yaparız. Duvarı yaparız, toprak ile. Ondan sonra, (706) üstünü yapacağımız zaman ağaç atarız. Ağacın üstüne çenze-meselâ (707) çenze dediğimiz, kargay. Biz kargay deriz. Türk çam denir. (708) O çamların, genç çamların kalaslarından atıp, onu üstüne toprak (709) atıp, ev yaparız. Bizim, Türkistan köylerinin evlerinde böyle çatı-(710)matı denen bir şey yoktu. Tam, Türkiye'de eski zamanlardaki; (711) bazı köylerin evlerine aynen benzer. Bir oralarda köy, köy halkının yatacağı (712) seki, somya, somyaya benzer bir şeyler yok. Yere, yerin üstüne (713) hasır sereriz. Onun üstüne koyun yününden yapılan kilim (714) sereriz. Kilimin üstüne yatak-yorganlarımızı serip, çocuklar ile (715) birlikte yatarız. Bizim işimiz bu. Köydeki yemek pisirecek ocaklarımız (716) nasıl, diye sorulacak olursa, yer ocağı... Toprak ile yapılan ocaklardır. (717) Bu ocaktan çıkan bütün isler, meselâ yer altından döne döne (718) gidip duvarın yanından gökyüzüne çıkar. Bununla birlikte, o evin içindeki (719) yatacak yerimiz oldukça ısınır. Kışı böylece geçiririz. (720) O ocakta tezek yakarız, buğdayın samanlarını, üzümün de (721) larını yakarız, mısırın koçanlarını, ne olursa olsun, yanabilececek; (722) ağaç olsun, herşeyi yakıp, günümüzü geçiririz.

(723) Meselâ, bizim Kulca'daki köylerde çiftçilerin yedikleri yemekler (724) nasıl, dediği zaman, çiftçilerinki buğday ve mısırdan ibarettir. Lağmen, (725) süykaş, manta, çöçüre, gibi kazana koymak buhar ile pişirilen yemeklerimiz (726) var. Bunları pişirip yeriz. Jutta deriz meselâ, ondan

kéyin, bız yer tonuruĝa nan yeķip yeymiz. konaknıñ unıdın yapķan
nannı bız zaĝır nan deymiz. buĝdaynıñķine buĝday neni deymiz. yizi
helķi nan yeymiz. bu nannı ķanday yeydu, diĝende, sütke sütlik çay
730 kılımız, bu sütlik çaynı 'etken çay' deymiz. etken çayĝa nannı
suñdurup, parçılup, unuñdun kéyin nan yumuşaydu. şunuñ vilen, koşuk
bilen yép, unuñdun kéyin itizĝa işimizni kılĝalı çıkımız. bizniñ
u sērāde ķörgen ķünlerimiz bo. u sērādiķi ķüllerde bizniñ kiydiĝan
ķöyneklirimiz, meselen çapan-iştanlırimiz, hemmisi yamaķlık... yeñi
735 kiyim-kiçekke yitişemmeymis. üçüz atmış ķün işlisek, hemmini hā-
mañĝa toplıĝandın kéyin, hıtay kamunusleriĝe kalıdu. hemmini ambar-
ĝa tıķıdu. işliĝen u yerdiki diķkallā, biz, ārı-ĝüceķni kucaĝlap
kalımız. meselen bizĝe jil āħiriside bırjillik yeydiĝan buĝday, ko-
naknı nurma bilen hisavlap bēridu. bu bēĝen nersisi az. meselen
740 buĝday-konak arılaş jıĝirme sekkiz ciñdin ottuz ciñĝiçe. bır aylık
ottuz ciñni hisap kılĝanda, kirige ķilōĝa aylandıĝan vaħtıda ombēş
ķilo. bır ay yeydiĝanımız ombēş ķilo buĝday yā ķi konak; yā ķi arı-
laş... bu konaknı bız ĝelvide taskaymız, tazīlaymız, tūĝümēĝe apı-
rımız. tūĝümēnde un çıkarĝan. un çıkarĝandın kéyin, bunuñ ottuz
745 prensiti kipeķ boludu, yetmiş prensiti un boludu. kipeķni bır-işķki
dāne tōħumuz boludu; yā ķi birer dānedin koyumuz bā. unuñĝa helep
ķılıp birimiz, saman bilen. bu unnu kılıp nan yakımız. az kısmını
tamakķa ayırıp koyımız. bır aylık berĝen normusi yā ķi jıĝirmişķi-
jıĝirmüş ķünde tūĝeydu. meselen unnu biraz ihtisat bilen yiseķ,
750 jıĝirme sekkis ķün yetidu. men emdi ayalim ölüp kitip ballarım
uşşak kalĝallıħtıñ men ballarımĝe hem apılık, hem dadılıħnı kıl-
dım. şunuñ üçün tamaknı özem hazırlep birimen. ballāĝa nannı ncr-
mulap, "bunuñdun oşuk yiseñlā balam, bu nan ay āħırırĝiçilek tūĝep

(727)sonra, biz yer ocağında ekmeği pişirip yeriz. Mısırın unundan yapılan (728) ekmeğe biz zağır ekmeği deriz. Buğdayınkine buğdan ekmeği deriz. Köy (729) halkı olarak ekmeği yeriz. Bu ekmeği nasıl yerler, denildiğinde, süte sütlü çay (730) yaparız; bu sütlü çaya 'etken çay' deriz. Etken çaya ekmeği (731) kırıp, parçalayıp, karıştırırız; ondan sonra ekmeği yumuşar. Böylece kaşıkla (732) yeyip ondan sonra yazıya işimizi yapmaya gideriz. Bizim (733) köyde gördüğümüz günler böyle. O köydeki günlerde bizim giyeceğimiz (734) elbiselelerimiz, meselâ ceket, pantolonlarımız, hepsi yamalı... Yeni (735) elbiseye güç yetiştiremiyorduk. Üçyüz altmış gün çalışsak, hepsini harmana (736) topladıktan sonra, Çinli Komünistlere kalır. Hepsini ambara (737) atarlar. Orada çalışan çiftçiler, biz, tırpanlarımızı kucaklayıp (738) kalırız. Meselâ bize yıl sonunda bir yıllık yiyecek buğdayı, mısır (739) karne ile hesaplayıp verirler. Bu verdikleri şeyler az. Meselâ (740) buğday-mısır karışık yirmi sekiz cinci otuz cinci kadar. Bir aylık (741) otuz cinci hesaplandığında, geriye kiloya çevirildiği zaman on beş (742) kilo. Bir aylık yiyeceğimiz on beş kilo buğday, ya da mısır; ya da karışık... (743) Bu mısır biz kalburdan geçiririz; temizleriz, değirmene götürürüz. (744) değirmende un çıkarılır. Un çıkarıldıktan sonra bunun yüzde (745) otuz kepek olur. Yüzde yetmiş de un olur. Kepeği, bir iki (746) tane tavuğumuz olur; ya da birer tane koyunumuz var. Ona yem (747) yapıp veririz, saman ile. Bu unu ekmeği yaparız. Birazını (748) yemeğe ayırıp koyarız. Verdikleri bir aylık karne yirmi iki - (749) yirmi üç günde biter. Meselâ unu biraz idareli yesek, (750) yirmi sekiz gün yeter. Benim hanımım öldüğünde çocuklarım (751) ufak kalmış olduklarından ben çocuklarıma hem annelik, hem babalık yaptım. (752) Ondan dolayı yemeği kendim hazırlayıp veririm. Çocuklara ekmeği kısıp, (753) "Bundan fazla yerseniz yavrularım, bu ekmeği ay sonuna kadar biter

ketse biz aş kalımız.biz hالتی kötörep bu kalhuzlāğa "bizniñ ta-
755 mikımız tüğüdu;bizge buğday,konak ber..."disek,birmeydu.u vahtıda
biz kıyınçilikka kalımız."dep,ballerimni terbiyelidim.meniñ sö-
zümni añlaydu. biz şu şekilde idāre kıp kelsek mu,jigirme yetti
kүн,jigirme sekkiz күnde tüğeydu.işkki күn arılık kalğan vahtıda,
kilidiğan aynıñ normusini ber,dep aldıǵı bāsaq,bermeydu.şu vahtıda
760 biz kandaǵ kılıımız? işkki küngiçi aǵzımızǵa yā ki buğday neni,yā
ki konak neni salmastın,ballerimiz kaynak su içip,nan körmei öt-
ken күnlirimiz bā. her ayde bir ketim aylemişge işkki күn-üş күn
açāçuluk kalıdu.biz bu күnni men,ayilem bilen onsekkiz jil yizide
bunu tarttı.

765 aldı vilen şeher ahalisiniñ başlerige,türküstan helkiǵe ka-
munusniñki bēgen meselen göş,bir ayde bir cañǵa bir kilu göş,şe-
her ahalisi. beş yaştan töven ballāǵa işkkiiyüz gram şekē,bir ay-
lık normusi.nevrü -büyükçem bolsun,kiçikçem bolsun- bir ayǵa çay
mu bēse işkkiiyüz ellig gramdın su-may,suluk yah.şeher ahalisiǵa
770 jigirme sekkiz ciñ un,tügmende tartқан.bu un bir aylık yeydiğan
norması.u unnuñki on prensiti konak unu,tohsan prensiti buğday
unu.meyli bir ay yetsun,meyli jigirme күnde yep bolap aş kalsın.
alıp kalğan jigirme күnnü tüğüse,on күnlük yeydiğan uni bolmusa,
hökümatniñ aldıǵa barsa,sétip bermeydu.

775 sērā helkiniñ mu moşundaq.bizniñki bēgen bir jillik normasi
bir ay-işkki ayde tüğep ketken.bēziylāda aşındaq,kıyınçilikta
kalğan.sērā edemlerniñ mu meselen çay norma,işkkiiyüz ellig gram.
bizge may yok ,göş yok,dehkanlāǵa göş yok.şeher ahalisi,işçi,hiz-

(754) ise, biz aç kalırız. Biz torba taşıyıp bu komünistlere, biz: yemeğimiz (755) bitti; bize buğday, mısır ver... desek vermezler. O zaman (756) biz darlıkta kalırız." diyerek çocuklarımı terbiyeledim. Benim sözümü (757) dinlerler. Biz bu şekilde idare etsek de yirmi yedi (758) gün-yirmi sekiz günde biter. İki gün arta kaldığı zaman (759) gelecek ayın karnesine verin, diyerek önlerine gitsek vermezler. O zaman (760) biz ne yapacağız? iki gün ağızımıza ne buğday ekmeği, ne de (761) mısır ekmeği koymadan, çocuklarımız kaynar su içip, ekmeğe görmeden geçirdiğimiz (762) günlerimiz var. Her ayda bir sefer ailemiz iki-üç gün (763) aç kalır. Ben ve ailem, o günle on sekiz yıl köyde (764) çektik.

(765) Önceden Türkistan halkından şehir ahalisine kişi başına komünistin (766) verdiği meselâ et, bir ayda bir cana, bir kilo et şehir (767) ahali. Bes yaşından küçük çocuklara iki yüz gram şekere bir aylık (768) norması-büyük olsun, küçük olsun-bir aylık çay (769) da verse iki yüz elli gramdan yağı, sulu yağ. Şehir halkına (770) yirmi sekiz cin un, değirmende çekilmiş. Bu onun bir aylık yiyeceği (771) norması. O unun yüzde onu mısır unu yüzde doksanı buğday (772) unu ister bir ay yetsin isterse yirmi günde yeyip, bitirip aç kalsın (773) Aldıkları yirmi günde biterse, on günlük yiyecek unu olmasa, (774) hükümetin önüne gitse, satmaz.

(775) Köy halkının da öyle. Bize verdiği bir yıllık norması (776) bir-iki ayda biter. Bazı aylarda öyle darlık (777) çekilir. Köy adamlarının meselâ, çay norması iki yüz elli gram, (778) bize yağ yok, et yok; çiftçilere et yok. Şehir halkı, işçi, hizmetliye

metçiğe göş bar.dehkañğa göş yok. "nemüçün bizge et bermeysiler?"
780 dep biz sorsak,"bir tuhumda işkiyüz,ellig gram ^{göşnüñ} kuvuti bar;unuñ
üçün,sizlerge işki tohu künde tuğsa,bir kazañğa altıyüz gram et
kaynağañğa oñşaş boludu..." dep,bizge bu şepkini keygizip,kamu-
nusler bizge u işlēni kılğan.

bizniñ u yēdiki işliġenimiz:meselen, bu kün çıktuk,yer tüz-
785 luğuk. u yerde ġurupbaş deydu-on,jigirm edemnin bir ġurupbaşı bar.
yēge, itizlikka açikidu.itizlikta yēni bölisen,miyērdin şu yērge
bargiçe tüzleysen.kaçı dāne yağasnıñ kökü bar unu çıkırıp çıkı-
rısen. bu on nomur,yā ki sekkiz nomur,dep,bizge hisavlap bēridu.
unu ya ki bir künde-işki künde çıkırıp polımız.işki künde çıkı-
790 rıp bolsak u on nomurni bizniñ depterimizge yazıdu.aşundaġ kılıp
bu jil ahiriġa kāğan vāhtıda bir edemniñ depterige işliġen kaçē
nomur bar,hemmi nomurni topluġandın keyin,yā ki işki miñ,yā ki
işkimniñ beşüz numur boludu. on numurnu bir kün hisavlaydu. şu
mēlide yüz ayle bolsa,her ayledin işki-üç emgek küçi itizġa çı-
795 kıp işliġen bolsa,meselen,yētti sekkiz çoñ-kıçık bolup,yā ki işk-
ki-üç edem işleydu. ularniñ numurni toplaydu.küzde yergi tēgen
konak,tērik,buġday,arpa,hemmi nersini ġarmañġa tepip,samandin ay-
rıp tayarlıġandın kin,aldı vilen ġelipırak deydu,yēr bici dep bı
alıdu,andın kin cemāt tudu dep bir alıdu.su heġki dep biralıdu,
800 karaġan tudu dep bir alıdu.unuñdun keyin,edemlerniñki şipāsi ü-
çün doġturġa dep,beşge bölġendin keyin,bölüp ekıtidu.kalġanni
pulġa hisavlaydu. meselen,şu ġāmandıki kaçı pulġa,kaçı sañġa
hisap kelse,şu yēde işliġen emgekçiniñki numurni pulġa çaçkanda,

(779) et var. Çiftçilere et yok. "Niye bize et vermiyorsunuz?" (780) diye sorsak, "Bir yumurtada iki yüz elli gram etin kuvveti var: onun (781) için sizlere iki tavuk günde yumurtlasa bir kanda altı yüz gram et (782) kaynamış gibi olur..." diye bize cevap verirler. Komünistler (783) bize bunları yapmıştı.

(784) Bizim orada çalıştıklarımız: mesela, bu gün gittik, yer düzledik. (785) Orada grup başı derler, on-yirmi insanın bir grup başı var. (786) Tarlaya, bahçeye götürür. Bahçede yeri böleceksin, buradan şuraya (787) kadar, düzeltereksin. Kaç ağaç kökü var, onu söküp çıkaracaksın. (788) Bu on puan veya sekiz puan diyerek bize hesaplayıp verirler. (789) Onu bir günde veya iki günde çıkarırız. İki günde çıkarırsak (790) on puanı bizim defterimize yazarlar. Böylece (791) yıl sonuna gelindiğinde bir kişinin defterine işlenen ne kadar (792) puan var, bütün puanları topladın sonra iki bin veya (793) iki bin beşyüz puan olur. On puanı bir güne hesaplarlar. (794) O mahallede yüz aile olsa, her aileden iki-üç kol gücü tarlaya (795) çıkıp çalıştıysa, mesela, yedsekiz büyük-küçük olarak veya iki (796) üç büyük adam çalışır, onların puanlarını toplarlar. Güzün yere ekilen (797) mısır, darbuğday, arpa gibi şeylerin tamamını harmana toplayıp, samandan ayırıp (798) hazırladıktan sonra, önceden gelerek derlerdi; yer vergisi diyerek bir (799) alır, ondan sonra cemaat hakkı deyip b alır, su hakkı deyip bir alır (800) korukçu hakkı deyip bir alır. Ondan sonra sağlık için (801) doktora deyip beşe boldükten sonra bölüp götürürler; geriye kalanı (802) paraya çevirirlerdi. Mesela o harmandaki ne kadar paraya, ne kadar soma (803) denk gelirse, oradan çalışan ırgatın puanı paraya çevrildiğinde

u zamanda bir gün, yā ki yuen... yerim yuendin çüşüdü. meselen men
805 işki yüz ellig gün işliĝen bolsam, bir ĝünimiz yerim yuendin çüş-
se, bir yüz jıgırme bėş som. bu pul hāzırkı dollarĝa jıgırme dol-
lar, yā ki jıgırm işki dollar hisābıda... bir jilda işliĝen pulum
yüz jıgırme yuen... bir jilda bergen konak, buĝday işki yitta bir
kilodin ĝoş, her yitta bir kilodin ĝoş biridu. bir kilodin āyilıĝe
810 su-may biridu. bularnıñ bergen pulnı hisaplıĝandan keyin, bizniñ iş-
liĝen iş hekkimizĝe yetmiĝendin keyin, biz bu kalhozda biz karızder.
men onsekkiz jil işlidim. on sekkiz jil boyıçe meniñ ĝerdinimdin
kerz eksilmidi. kerızderçilik ta mende jilniñ āhirisida hisavlıĝanda
tehsimat pul açmıĝandin keyin, men mu devletniñ bergen tokkuz mêtır
815 reĝ bėritiken. ni reĝ elip kiyim keydim, ni köyneĝ keydim, ni iştan
keydim. sap yamak yamıĝan konu kiyimlerim bilen men künümni keçir-
dim. bu zulım astıda biz şundak yaşıduk.

(804) o zaman da bir gün yarım yüene denk gelir. Meselâ ben (805) ikiyüz elli gün çalışmışsam, bir günümüz yarım yüenden olsa (806) yüz yirmi beş som eder. Bu para şimdiki dolar ile yirmi (807) ve yirmi iki dolar kadar... Bir yılda kazandığım para (808) yüz lira yüen... Bir yılda verdikleri mısır, buğday iki bayramda birer (809) kilo et -her bayramda bir kilo et verirler. Her aileye birer kilo (810) sıvı yağ verirler. Funlara verilen parayı düştükten sonra bizim (811) çalışıp kazandığımız yetmediği gibi biz bu kolhoza devamlı borçlu idik. (812) Ben on sekiz yıl çalıştım. On sekiz yıl boyunca benim boynumdan (813) borç eksilmedi. Borçluluğum yıl sonunda hesaplandığı zaman (814) hisseme para düşmediği için, devlet dokuz metre (815) kumaş verirdi; ne o kumaşı alıp elbise giydim, ne gömlek giydim, ne pantolon (816) giydim. Sadece yamaklı eski giyeceklerimle günümü geçirdim. (817) Bu zulüm altında biz böyle yaşadık.

S Ö Z L Ü K

(Kelimelerin yanında bulunan rakamlar,o kelimenin metinler içinde ilk defa geçtiği yeri göstermektedir.)

-A-

abdullā hāpiz (IV-471)	: Kulca'da yaşamış son devir şâirlerinden;"Kalem" mahlasını kullanmış.
ābirū (IV-535) F	: yüz suyu,yüz akılığı,itibar,haysiyet
aç (I-146)	: aç
açāçuluk (IV-763)	: açlık,sefâlet
açık- (I-109)	: çıkar-
adāvetlik (IV-553) A	: düşman
âdet (I-23) A	: âdet
adis (I-158)	: arkadaş
āğandin	: aldıktan,alandan,aldığı zamandan
āğēni (I-180)	:arkadaş (<ağa+ini)
āğēyni (I-186)	: arkadaş
ağırıp kal- (II-270)	: hastalan-
ağız (I-161)	: ağız
ağrı- (IV-651)	: hasta ol- , hastalan-
aḥ (IV-411)	: ah
aḥ- (IV-576)	: ak-
ahaḡetlik (IV-575) F	: ah çektiren (<ah+âmed)
āḥırığıçilek (IV-753)A-T	: sonuna kadar
āḥir (IV-482) A	: son,sonunda
aḥşamğıçe (I-210) F-T	: akşama kadar
aḥşim (I-203) F	: akşam
aḥşimi (IV-655) F-T	: akşamleyin

ah ur- (IV-457)	: ah çek-
ak (I-29)	: ak, beyaz; yas rengi
akar_su (IV-521)	: akar su
ākı (I-146)	: arka
aki (I-121) (← aka)	: ağabey
akkan_su (IV-386)	: akar su
akosteñ (IV-547)	: Kulca (İli) vilâyetinde bir ırmak
aksu (IV-378)	: Doğu Türkistan'ın Aksu vilâyeti ve bu vilâyetin merkezi olan târihî Türk şehri:
al- (II-245)	: al-, yanına al-
al- (I-71)	: satın al-
al (I-144)	: ön, huzur, kat
ala (IV-451)	: ala, alaca
alālı (IV-606)	: almaya, almak için
alâmetlik (IV-567) A-T	: alâmetli, husûsiyetli, işâretli
alâmit (I-207) A	: iz, belirti, ilgili olanlar
ald (I-47)	: ön, huzur, kat, yan
aldam (IV-612)	: hile, tuzak, aldatmaca
aldamçı (IV-482)	: hileci, düzenbaz
aldamçılık (IV-481)	: hile, aldatmaca, düzenbazlık
aldam hãltası (IV-612)	: tuzak, aldatma torbası
aldıda (I-144)	: önce, önceleri, ilkin, önünden
âlem (IV-475) A	: dünya, âlem
aldığan vahtıda (IV-611)	: aldattığı zaman, aldattığında
alğan (IV-410)	: alan, almış olan
âlim (IV-511) A	: âlim

allā (I-99)	: Allah
alma (II-245)	: elma
almatu (II-215)	: Almaata; Kazakistan'ın başkenti
almı (IV-389)	: elma
altay (IV-600)	: Doğu Türkistan vilâyetlerinden biri
altay tağı (IV-614)	: Altay Dağı
altı (II-220)	: altı
altı oğrı (IV-593)	: Altı Oğru.1945 yılında başlayan Doğu Türkistan İstiklâl Hareketi'nin altı önderi için Çin yönetiminin kullandığı aşağılayıcı tâbir.Sonradan inkılâp hareketi bu adla anılmıştır
altın (III- 351)	: altın
altı yêrim (II-220)	: altı buçuk
altı yüz (II-306)	:altı yüz
altıncay (I-7)	: altıncı ay
altun (I-59)	: altın
amalsız (IV-697) A-T	: çâresiz
amanlıh (IV-520) A-T	: emnlik, güvenlik, emniyet
ambā (IV-663) F	: ambar
amhar (IV-666)	: ambar
aman (IV-408)	: aman
ane (I-1)	: anne
anı (IV- 499)	: ana
anķarē (II-221)	: Ankara
añla- (IV-466)	: anla-
añlı- (IV-691)	: anla-

āpa (IV-387)	: arpa
apa (I-2)	: anne
apāğanlerimiz (I-134)	: götürdüklerimiz
āpet (IV-524) A	: âfet, âfat
apılığ (IV-751)	: annelik
apır- (I-129)	: götür- (bk. apar-, alıp bar-)
apir- (I-49)	: götür- < apar- < al+ıp+bar-
ap-kiçip (IV-607)	: alıp kaçmış, alıp kaçarak
aptiken (I-4)	: almışmış
araltepe (IV-374)	: Araltepe. Kulca'da bir nâhiye
arı (IV--516)	: ara, orta, iç
ārı-gücek (IV-737)	: tırpan, çapa, vs.
arılaş (IV-740)	: karışık
arılığ (II-245)	: aralık, süre, zaman
arılık (I- 274)	: aralık
arılık (IV-758)	: ara
arlaştır- (I-57)	: karıştır-
artığ (IV- 536)	: fazla
artuş (IV-658)	: fazla, artık, daha çok
ast (I-80)	: alt
asan (III-365) F	: âsân, kolay
esas (IV-388)	: esas, asıl
asâretlik (IV-581) A-T	: esâretli, esâret yaşanan (yer)
asman(IV-718) F	: gökyüzü, âsumân
aş (IV-646)	: aç
aş (I-160)	: aş, yemek

aş ét- (I-160)	: yemek yap-
aş it- (III-346)	: yemek yap-
aş étip tur- (I-160)	: yemek hazırlamış ol-
aşkında (IV-554)	: açınca, açtığı zaman
aşlıh (IV-570)	: aşlık
aşu (oşu) (I-60)	: o
at (I-154)	: ad, isim
at (I-9)	: at
at- (II-280)	: (şafak) açıl-, sök-
ata- (IV-369)	: adlandır-
ata- (I-103)	: ada-, nezr et-
ata-buvu (II-289)	: dede-baba, soy
atla- (IV-583)	: atla-, geç-
atı (I-2)	: ata, cedd, ecdâd
atlık (III-367)	: adlı, isimli
atmış (I-7)	: altmış
atmışinci (III-335)	: altmışıncı
atmışinci jilğıça (III-335)	: bin dokuzyüz altmış yılına kadar
atta (IV-410)	: ata, baba, cedd
at tutğuz- (I-154)	: ad tuttur- (nikâhte)
avâl (I-3) A	: evvel
avğan (I-13)	: Afgan, Afganistanlı
ay (I-159)	: ay, ey (nidâ)
ay (I-8)	: ay (otuz günlük zaman dilimi)
ayak (I-80)	: ayak
ayak astı (I-80)	: ayak altı
ayal (I-44) A	: ayal, kadın, bayan
ayır- (I-58)	: ayır-

aylan- (II-270)	: dolan-, değiş-
aylandığanı (II-270)	: değişikliği
aylandığan vakt (IV-741)	: çevrildiği zaman
aylık (II-305)	: aylık
aylin- (IV-717)	: dolan-, dolaş-
ayra ayra (I-154)	: ayrı ayrı
ayrıl- (II-249)	: ayrıl-
ayrılış (IV-401)	: ayrılış, ayrılık
ayrıplan (IV-613) İng.	: uçak
az (I-199)	: az
az-tolu (I-199)	: az-çok
azat kıl- (IV-599) F-T	: kurtar-, hürriyetine kavuştur-
azırağ <azrağ (I-129)	: en az, azıcık
azırağtın (IV-604)	: en azından
azırağ (I-58)	: biraz
aznı (I-31) F	: cuma <ağn, âdine
aznı ağışemi (I-33) F-T	: cuma akşamı (perşembe günü akşamı)
azrağ (I-13)	: biraz

-R-

bā- (I-119)	: var-
bāğ (IV-536)	: bahçe
bāğak (III-354)	: dâvetiye
bāğarda (I-119)	: varınca, gittiğinde, gittiği zaman
bāğı bostan (IV-545)	: bāğ u bostan
bağla- (I-161)	: bağla-
bağlaş (I-161)	: bağlayış
bağlı- (IV-572)	: bağla-

bâğlılığı (IV-696)	: bağlamaya, bağlamak için
bağven (IV-389) F	: bahçivan
bağvençilik (IV-389) F-T	: bahçecilik, bağbanlık
bağ-(IV-503)	: bak-, besle-, geçindir-
bağmastın (IV-503)	: bakmadan, beslemeden
bağ- (I-139)	: bak-
bala-çaka (I-39)	: bala-çığa, çoluk-çocuk
bar- (I-44)	: var-, git-
barğıçe (IV-787)	: varıncaya kadar
barmay (IV-497)	: varmayarak
bas- (III-333)	: baskın ver-, hâkim ol-, baskı kur-
bas- (IV-455)	: bas-
bâsu mu (IV-631)	: olsa da
baş (I-70)	: baş, tepe
başka (II-236)	: başka
başkısı (II-223)	: başkesi
baş köter- (IV-623)	: baş kaldır-
başla- (I-146)	: başla-
başlan- (IV-591)	: başlan-, baş ver-
başlanğan (IV-596)	: başlayan
başleriğe (IV-765)	: başlarına, kişi başına
baş rehbir (IV-602) T.F	: önder
bâ tur- (III-341)	: hayatta ol-, yaşıyor ol-
bâtur (IV-427)	: yiğit, kahraman
bay (I-185)	: zengin
bay- (II-234)	: mutlu ol-
hayân (IV-443)	: beyân

bayâş (II-236)	: hol, fazla, dolu
bay bolğan bolsa (I-185)	: zengin ise
hayip kêt- (II-234)	: mutlu ol-, zengin ol-, refâha er-
bē- (I-19)	: ver-
bed (III-541)	: kötü
bedel (IV-621)	: bedel, karşılık
bēgen (I-18)	: veren, verdiği
behiş (IV-469) F	: Cennet, behişt
beht (I-66) A	: baht
beķ (II-271)	: pek, çok
bél (II-273)	: bel(kürek)
beł (IV-466)	: bel (vücutun ortası)
bér- (I-46)	: var-, git-
bér- (I-144)	: ver-
berdās eyle- (IV-540)	: yükseğe kaldır-, yükselt-
beriket (IV-563) A	: bereket, verim
bériñlā (I-137)	: veriniz
bermey (IV-409)	: vermez
bérmey (IV-517)	: vermeden
bēş (I-7)	: beş
beş (I-29)	: baş
beşiğe ak seł- (I-29)	: başına beyaz örtü ört-, yas tut-
bēşinc_ay (IV-642)	: beşinci ay
bēştepe (IV-375)	: Beştepe. Kulca'da bir nâhiye
bet (IV-492)	: yüz
beyāvan (IV-467) F	: beyâban, ıssız

birleş- (IV-624)	: birleş-
Birleşmiş Milletler (IV-609)	: Birleşmiş Milletler
birlik- (IV-821)	: birlik-
buğaya (III-831)	: bu taraf
Buğayıl- (I-178)	: manzuma oku-, manzuma ile getir-
biz (I-23)	: biz
bizce (II-7.7)	: bize göre, bizim ilimizde
Bizim çiyi (IV- 57)	: Bizim bahar, bizim gibi
boğallık (I-6)	: olduğu
boğın (I-100)	: olan
boğın (II-208)	: boğın
bol- (I-21)	: ol-
böleş- (IV-489)	: tarafını tut-, yan çık-
bolganlıqtın (IV-370)	: olduğundan
bolganlık için (IV-3.8)	: olduğundan, olduğu için
bolğaya (I-42)	: oluncaya, oluncaya kadar
bolma- (I-156)	: olma-
bolma- (I-162)	: olma-
böma- (I-30)	: olma-
bömsa (I-15)	: olmasa
bömuğanda (I-90)	: olmayınca
bömuğandın keyin (II-308)	: olmayınca
bol (II-225)	: bol. olan k
bol (II-225)	: bol. Masır
böru (IV-713)	: Masır
bosa (IV-15)	: cise
bostan (IV-545)	: bostan, bahçe

b̄üzi (I-77) A	: b̄üzi
b̄üzi (IV-575) A-T	: kızı, kızları
b̄üzi- (II-221)	: bek-, besle-
b̄ür (I-7)	: b̄ür
b̄ürinci (I-45)	: birinci, ilk
b̄ürinci k̄otim (I-45)	: ilk, ilk defa
b̄ürincisi (III-307)	: birincisi, ilki
b̄üz (I-4)	: b̄üz
bi (III-331)	: bu
bic (IV-738)	: bağ, vergi, haraç
b̄i-ğerez (IV-515) F	: garazsız, kasıtsız, art niyetli
bik̄ar (IV-528) F	: boşuna
bil- (II-295)	: bil-, becer-
bilelmes (IV-476)	: bilemez
bilen (I-18)	: ile, birlikte
bileycik̄ (I-70)	: bilezik
bilik̄ (IV-485)	: balık
bille (I-49)	: birlikte, beraber
bille bcl- (III-335)	: birlikte yaşamak
bilme- (III-342)	: bilme-
bilmey (I-35)	: bilmez
b̄inam (IV-386) F	: b̄âkir
b̄inin̄e (II-264)	: bir şey
bir (II-280)	: bir
b̄ir- (III-364)	: bir araya gel-, birleş-, birlik ol-
b̄ir̄âder (I-206) F	: bir̄âder, kardeş, dost
b̄irer d̄ened̄in (IV-746) T-F	: birer tane
b̄ir̄isi (II-297)	: birisi
birle (I-158)	: ile, birlikte

bovay (I-117)	: ata, dede, cedd
bovı̇ (I-28)	: dede
boy (I-71)	: boy
boy (IV-635)	: kıyı, kenar, boy
boyıçe (I-24)	: boyunca
boylat- (IV-563)	: 1-baktır- 2-büyüt-, uzamasını sağla-
boylatķan (IV-563)	: 1-baktıran 2-büyüten, boy atmasını sağlayan
boyun (IV-485)	: boyun, ense
böl- (IV-786)	: böl-
böle- (I-71)	: hazırla-, düzenle-, beze-
böri (IV-505)	: kurt, börü
böşük (I-69)	: beşik
böşük böle- (I-71)	: beşik hazırla-, beşik süsle-
bu (I-39)	: bu
bū (IV-526)	: bū,
buğday (IV-381)	: buğday
burun (I-79)	: ön, önce
buruñgu (I-79)	: önceki, evvelki
bu yē (III-364)	: bura, burası
buzuk (IV-483)	: bozuk
büyükçem (IV-768)	: büyük, büyükçe

-C-

can (IV-503)	: can
can (IV-766)	: can, kişi, fert
can bañ- (IV-503)	: geçindir-, bak-
carañla- (I-157)	: çingirde-

carañlı- (IV-557)		: çapalardan çıkan ses taklidi: çingir- da-, (bk. caranla-)
caş (IV-407)		: ver
caşlaş- (IV-375)		: yerleş-
cehennem (IV-631) A		: Cehennem
cemāt (IV-799) A		: cemaat
cepparbey (III-319) A-T		: erkek adı
ceset (IV-613) A		: ceset
cevher (IV-539) A		: mâden, cevhar, değerli taş
ciğ (I-140)		: çok, fazla
ciği- (III-330)		: çoğal-, art-
ciğirak (I-12)		: daha fazla
ciñ (I-110) Çince		: Çince bir ağırlık ölçüsü birimi
cidellep (IV-632) A-T		: cidal ile, mücadele ile, savaşarak
cihan (IV-526) A		: dihan
cihannıñ helki (IV-526) A-T		: bütün insanlar, insanlık, cihanın he
ciliz (IV-372)		: Kulca'da bir nahiyeye adı
cin (IV-453)		: can
ciñ (IV-740)		: bk. ciñ
cuvap (I-162) A		: cevap
cümē (I-31) A		: cuma
cümē ahşemi (I-31) A-T		: cuma akşamı (bk: azni ahşemi)
cümēlep (I-214) A-T		: cuma günleri, her cuma
cümelik (II-312) A-T		: cuma günü için, cumalık

-Ç -

çaç- (IV-803)	: çevir-
çaçkanda (IV-803)	: çevirince, çevirdiğinde
çadır (IV-556)	: çadır
çağ (I-196)	: zaman, çağ
çap- (IV-554)	: vur-
çapan (IV-734)	: ceket
çapıdınan (IV-640)	: vuracak, çapalayacak
çapıkanda (IV-554)	: vurunca, vurduğu zaman
çay (I-98)	: çay
çay içirip koy- (I-135)	: söz kes-, nişanla-
çay işkizgili kır (I-130)	: söz kesmeye gel-, nişanlanmaya gel-
çêç (I-76)	: saç
çêlek (I-64)	: kova
çerze (IV-706)	: giriş, hezen, dal, kalas
çerzi (IV-707)	: bk. çenze
çih (IV-423)	: çık-, ayrıl-
çihmay (III-342)	: çıkmadan
çık- (I-8)	: çık-
çık- (I-192)	: huzura var-
çık- (II-224)	: geç-, çık-
çıkā- (IV-379)	: çıkar-
çıkıp ketken (III-358)	: çıkıp giden, göçen, göçmüş olan
çıkır-(IV-379)	: çıkar-
çıkırıp pol (IV-789)	: çıkarmış ol-
çıkım (I-143)	: çıkım, masraf, gider
çıkkan (IV-647)	: çıkan
çıkıkanda (IV-556)	: çıkınca, çıktığı zaman

çıkķırıp çıkar- (IV-787)	: çıkar-
çırak (I-31)	: meşale, mum, çıra
çigira (II-261)	: sınır
çik-(I-109)	: çık-
çikıtmen (III-324)	: gideceğim
çilav boyı (IV-638)	: yer adı
çimen (IV-422)	: çimen
çingiz han (IV-376)	: Cengiz Han (1167-1227)
çini (I-171)	: çini (tabak)
çivilaň (IV-435)	: kolan
çiy (I-205)	: çay (içecek)
çoň (I-39)	: büyük, yaşlı
çoň bol- (I-39)	: büyü-,yaşlan-
çoň bolğan (I-121)	: yetişen, büyüyen
çoň dadı, çoň dada (I-121)	: büyük baba, dede
çoň- küçük (IV-563)	: büyük-küçük
çoňkor (I-97)	: derin, büyük, etkili
çoň maşine (II-284)	: kamyon, büyük araba
çōruk haķim (IV-554)	: erkek adı
çōçek (IV-600)	: Doğu Türkistan vilâyetlerinden biri
çöçüre (I-167)	: bir yemek adı
çöl (IV-445)	: çöl
çu - dulluķ (IV-629)	: yoksulluk, mahrûmiyet
çuĝul-(IV-591)	: kapan-, dağıl-
çüş- (I-11)	: in-(düş-)
çüş (I-170)	: sabah, kuşluk vakti
çüş- (II-285)	: gir- , bin-

çüşē- (I-77)	: kes-, düşür-
çüşēğiz- (I-78)	: kestir-, düşürt-
çüşēmey (I-77)	: kesmez, düşürmez
çüşlük (I-186)	: -e göre
çüşmügen (II-285)	: binmeyen
çüşür- (I-106)	: kes-, düşür-
çüşür- (I-140)	: düşür-, indirim yap-

-D-

dā (IV-613)	: dâr, ip, tarağacı
dād (IV-413)	: imdat, yardım
dada (I-4)	: baba (dede)
dadı (I-1)	: baba
dadılığ kıl- (IV-751)	: babalık et-
dād-ı ḥudā (IV-429)	: Allah'ın rahmeti, yardımı
dāğ (IV-401)	: yara
dāimā (IV-529) A	: dâimâ, devamlı olarak
dāne (I-44)	: tâne
dāni (I-177)	: tâne
dañlık dañlık (IV-570)	: meşhur, adli sanlı
dap (I-87)	: def
dapı dumbak (I-87)	: def ü dümbelek
darvâzı (IV-672) F	: dervâze, büyük bahçe kapısı
darvâ (IV-458) F	: deryâ
dâyim (IV-472) A	: dâim, dâimâ, devamlı olarak
dē- (I-13)	: de-, söyle-
değen (I-10)	: denen, dedikleri
dehkançılık (IV-379) F T	: çiftçilik, rençberlik

dehli bér- (IV-448) A-T	: suçla-
dek (I-38)	: dek, kadar
değ (I-199)	: gibi
del-dereh (I-60) F	: ağaç, ağaçlık yer
dem al- (IV-643) F-T	: nefes al-, dinlen-
dep (I-7)	: deyip, diye, diyerek
depter (IV-790)	: defter
derânetlik (IV-571) F	: gelimli, verimli
deriz (I-109) F	: pencere
dert (IV-455) A	: dert
deslapta (I- 119)	: ilkin, birinci kerre
destihan (I-26) F	: sofrâ, sofrâ bezi
destihan seliş (I-26) F-T	: sofrâ donatma
deşt (IV-534) F	: çöl, sahrâ
devir han (IV-603)	: D. Türkistan inkılâbının önderlerinden, Ciliz nâhiyesinden yetişmiş general.
dey (IV-395)	: kadar
di- (I-32)	: de-, söyle-
diğende (II-289)	: deyince
diğen dek (II-236)	: gibi şeyler
dikkende (IV-556)	: dikince; diktiği, kurduğu zaman
dil (IV-483)	: gönül, dil
diplom (II-264) ing.	: diploma
dogi (IV-558)	: bekçi
doğdurhanı (I-49) ing-F	: doktorhâne, hastahane
doğdur (II-311)	: doktor

dollar (IV-606)	:	Dolar (A.B.D. para birimi)
dōri (304) F	:	ileç
duġā (I-97) A	:	duâ
dumbak (I-87)	:	dümbelek
düġülelele (I-92)	:	yuvarlak, toparlak
dünya (IV-489) A	:	dünya
dünyesi bar (IV-489) A-T	:	mal mülk sahibi, maâdi durumu yerinde
düşembe (I-189) F	:	pazartesi

- E -

ē (I-21)	:	er, koca
edem tut- (III-345) A-T	:	adam tut-, kirala-
eġer (I-47) F	:	eġer
eġir (IV-567)	:	eġri
eġir-tokay (IV-567)	:	eġri büġrü
eġri büġrü (IV-504)	:	eġri büġrü
ēġir (I-41)	:	aġır
ēġiriyak (I-41)	:	hâmile (aġır+ayak)
ehl (IV-537) A	:	ahâli, halk
ehlâġ (I-62) A	:	ahlâk
ehlâġlık (I-62) A-T	:	ahlâklı
ehlmed can ependi (IV-602)	:	Doġu Türkistan İnkılâbı'nın ilk önderi
ejdirha (IV-566) F	:	ejderhâ
ekber bātur (IV-595)	:	Doġu Türkistan İnkılâbı'nın Kazak asıllı önderi
ekē- (I-134)	:	alıp gel-, getir-
ekēġen (I-134)	:	getiren, getirmiş olan

ekil- (I-51)	: getir-, alıp gel-
ekil (IV-534)	: akıllı, âkıl
ekilidiğan (II-306)	: getiren
ēkişi (I-118)	: er kişi, erkek
ekit (IV-801)	: alıp git-
eksil- (IV-819)	: eksil-
eksilmi- (IV-813)	: eksilme-
el- (II-265)	: al-
el- (II- 308)	: (satın) al-
el (III-341)	: el, halk
él (IV-569)	: il, memleket
elçi (I-25)	: elçi, görücü, dünürcü
elçilik (I-120)	: elçilik, görücülük, dünürcülük
elge koşul- (III-341)	: el içine çık-
élip koy- (III-305)	: alıkoy-, tut-
ellig (III-321)	: elli
elligbeş (III-321)	: ellingbeş
emdi (I-23)	: şimdi
emes (II-265)	: değil
emesken (II-277)	: degildi, degilmiş
emek (IV-508)	: emek, eziyet
emekçi (IV-803)	: emekçi, işçi
emek küçi (IV-794)	: emek gücü, kol gücü, işçi, çalışan
emir (I-119) A	: emir, buyruk
encan (IV-466)	: Andican. Batı Türkistan'da bir şehir
endişî (IV-425) F	: endişe, kaygı
endişî kıl (IV-425) A-T	: kork-, çekin-

ependi (IV- 586) F	: efendi
ep kel- (I-25)	: alıp gel-
ep-kitip (IV-608)	: alıp gidip, götürmüş
ep mañ- (I-25)	: devam ettir-, sürdür-
ep (I-184)	: alıp
ēr (I-42)	: er, koca
erz (IV-443) A	: arzu, istek, talep
esger (II-301) F	: asker
esilāmu aleyküm (IV-675)	: esselāmün aleyküm
esir (III-334) A	: esir
eski (I-25)	: eski
esli (III-367) A	: aslı
eşēde (I-5)	: orada
eşek (I-9)	: eşek
et (I-1)	: ad, isim
ēt- (I-132)	: et-, yap-
ēte (I-166)	: erte
ēte ettiğinde (I-166)	: ertesi günü
ēti (I-188)	: erte
etik (IV-387)	: etek
etin- (IV-371)	: adlan-, isimlendiril-
ētisige (II-294)	: ertesine, ertesi güne
etken çay (IV- 730)	: sütlü çaya ekmekek doğranarak yapılan bir yiyecek
evet- (I-123)	: gönder-
evit- (I-121)	: geri gönder-
evvel (III-335)	: önce, evvel

ey (IV-413) : ey! (nida)

eyli (IV-533) : eyle-,et

eyni (I-76) : aynı

- G -

gep (I-162) : söz, kalıp siz

gepleş (IV-695) : konuş

gep ur (IV-480) : palavra at

ger (IV-538) F : eğer

gerdin (IV-812) F : boyun, gerdan

gezek (III-355) : ikiz, çift

gilem (I-185) : halı, kilim

gömindañ (IV-596) Çince : komintang Çan Kay Şek yönetimindeki
milliyetçi çin hareketi

göş (I-58) F : et

gunā (II-255) F : günah

gücek (II-273) : kürek

gül (IV-423) : gül, çiçek

gül üzmeý (IV-423) : gül koparmadan

gürüş (I-143) : piriñ

- Ğ -

ğelipırağ (IV-798) : gelerek

ğelvi (IV-473) : kalbur

ğeni bātur (IV-594) : Türkistan İnkılâbının önderlerinden 1

ğerip (IV-493) F : garip, gariban

ğeriplik (IV-452) F-T : gariplik

ğēvet (IV-507) A : gıybet, dedi-kodu

gezni (IV-554) A : hazine

ğezni (II-289)	: Gazne
ğoca (I-102) F	: hoca
ğram (IV-767)	: gram
ğulca (III-365)	: Kulca şehri; Doğu Türkistan vilayet- lerinden biri adı da İli olan vileyeye
ğulcu (I-1)	: Kulca
ğulculuğ (IV-375)	: Kulcalı
ğurupbaş (IV-785)	: gurup başı, çavuş

- H -

hāci (II-215) A	: hacı
hācihan (III-318)	: kadın adı
hādık (I-169)	: yorgunluk
hādık harva (I-157)	: fayton
hādık çık (I-169)	: yorgunluğu çık
hāduk (I-205)	: yorgunluk
hāduk çiyi (I-205)	: yorgunluk çayı
hākım (II-293) A	: hâkim, yönetici
hākım (II-302) A	: hekim, doktor
hākım (IV-558) A	: hükmeden, devlet görevlisi, yetkili
hākım begim (IV-556) A-T	: Hakim Begim, erkek adı
hāk-i pay (IV-540) F	: ayak toprağı, ayağının altı
halāvet (IV-551) A	: tatlılık
halāvetlik (IV-551) A-T	: tatlı
halka (I-70)	: yüzük
haltı (IV-754)	: tərba, çuval
hāman (IV-735)	: harman
han (I-2)	: han

hāñhoza (III-338) Çince	: müslümün olmayan Çinli
han-tāçılık(IV-565)	: hanlara taç olacak kadar değerli. Be şında han tacı olan
hāpiz (IV-471) A	: hâfız
har-(IV-582)	: yorul
barağ (IV-499)	: içki, arak
harva (I-157)	: araba
hava (II-270) A	: hava
havalan (II-230) A-T	: hava alanı
hay (I-159)	: hay(nida)
hayvan (IV-485)	: hayvan
hayvan-süpet (IV-485)	: hayvan sıfatlı
haz (I-29)	: yas, mâtem, ağlaşma
hazer kıl (IV-578) F-T	: kork
hâzır (II-247)	: şimdiki, hâli hazırdaki
hâzırkı (II-255)	: hâli hazır
hâzırle (IV-751)	: hazırle
haz tut (I-30)	: yas tut
hē (II-303)	: evet
hecep (IV-400)	: acâip, çok fazla
hedi (III-319)	: abla
heķāsi (I-264)	: diğer
heķide (IV-532)	: hakkında, hususunda
heķķ (IV-799) A	: ücret
helep (IV-746) A	: yem, hayvan yemi
hem (II-264) F	: ve,-ile beraber, ...yanında.
hemişe (IV-527) F	: her zaman

hemmi (I-11) F	: hep, bütün, tamamı
hemmimiz (IV-650) F-T	: hepimiz
hemmisi (II-299) F-T	: hepsi
hemrâ (IV-538) F	: arkadaş
hemşire (II-300) F	: hemşire, hastabakıcı hanım
hepte (I-205) F	: hafta
her (I-24)	: her
herem (II-225) A	: haram, kâbe, hicaz
hergiz (IV-526) F	: asla
her kındağ (I-35)	: çeşitli
her kişi (IV-543)	: her kim
her küni (II-250)	: her gün
heset (IV-511) A	: haset
hestop (II-270) F-T	: hasta olup, hastalanıp
hêş (II-236)	: hiç
hêşbir (II-282)	: hiç bir
heşemet (IV-557)	: hizmet
heşemetlik (IV-557)	: hizmet eden, hizmetli
hêt (I-24) A	: bayram, ıyd
het (I-137) A	: mektup, âfvetiye
het (IV-505) A	: hadd, sönör, ölçü, şeriâtçe verilen ceza
hetdâ (IV-615) A	: hatta
hetme toy (III-354)	: sünnet düğünü
hevâ (IV-524) A	: arzu, istek
hevâyi neps (IV-524) A	: nefsin istekleri
hevâyi neps-âpet (IV-534) A	: nefsin isteklerinin âfeti

hever (I-26) A	: haber
hıl (I-59)	: çeşit
hılâp (IV-541) A	: hilâf, karşı, zıd
hılâp-i ilim (IV-541 A)	: ilmin zıddı
hıtay (I-13)	: Çinli
hızmit (I-208) A	: hizmet
hisap (IV-621) A	: hesap
hisav (IV-739)	: hesap
hiş (III-361)	: çeşit
hizmetçi (IV-779) A - T	: hizmetçi
hō (IV-725)	: buhar
hoşâmet (IV-561) F	: hoş geldin
hoş-mubârek kel-(IV-678)	: hoş gel-
hoşni (I-117)	: komşu
hoten (IV-378)	: Hoten vilâyeti
hotun (I-19)	: kadın hatun, hanım bayan
hoymâ (IV-565)	: ne güzel
hökümat (I-18) A	: hükümet
hudâ (I-111) F	: Hüdâ, Tanrı, Allah
hudâ yâr bolsun-(I-178)	: Allah yardımcınız olsun, hayırlı olsun
hudiye yiz (IV-636)	: Hudiye köyü
huş (IV-501) F	: akıl, fikir, anlayış
- I -	
iẖtiyâr (IV-658) A	: irâde, rey
ilğa- (IV-574)	: seç-
inkılâp (IV-584) A	: İnkılâp, Doğu Türkistan Türklerinin 1940 lı yıllarda başlattığı ayaklanma ve istiklal mücadelesi

ıssık (II-292)	: sıcak
ıssık isi-(IV -719)	: ısın-,sıcak ol-
ıstalin (IV-610)	: sitalin
ıstambul (II-228)	: Istanbul
- İ -	
icâbet (IV-523) A	: kabul et-, kabul olunma
iç (I-11)	: iç
iç-(I-19)	: iç-
iç- (I-147)	: aç-
içidiğan (I-19)	: içecek
içir- (I-135)	: içir-,içirt-
içi sür-(IV-650)	: ishal ol-
içil- (I-196)	: açıl-
idâre kı- (IV-757) A-T	: idâre et-
iğer (IV-529) F	: eğer
iğiz (I-66)	: yüksek
îğır (IV-576)	: ağır başlı, ağır
îğırıyağ (II-283)	: hamile, ağır ayak
ihtisat (IV-749) A	: tasarruf, tutum
il-(I-44)	: al-yanında götür-
ilgeri (IV-411)	: ileri
ilgeri kel- (IV-411)	: ileri gel-ilerle
ili (IV-367)	: Kulca vilâyetinin diğer adı
ili âlem (IV-549) T-A	: el-âlem
ilihan töre (IV-595)	: Doğu Türkistan İnkılâbı'nın önderler: den
ilim (IV-496)	: ilim

ilk (IV-599)	: ilk
ilm (IV-511) A	: ilim, bilim
īmān (IV-484) A	: imān
imremzi (IV-667)	: erkek adı
ini (II-232)	: küçük erkek kardeş
inşaallā (I-39) A	: inşaallah
īr (I-83)	: er, koca
is- (IV-613)	: as-
is (IV-717)	: is, duman
ishak beğ (IV-602)	: Doğu Türkistan İnkılâbı'nın Ehmed Ce Ependi'den sonraki lideri. Kırgız asıllı general
isti- (I-138)	: iste-
iş (I-15)	: iş, çalışma
iş- (I-130)	: iç-
işçi (IV-778)	: işçi
işek (I-108)	: eşek
işik (I-175)	: eşik
işke çüş- (IV-643)	: işe başla-
işkirî (I-175)	: içeri
işkiz- (I-130)	: içir-, içirt
işkizgili (I-130)	: içirmeğe
işkki (I-41)	: iki
işkkiāşim (II-281)	: yer adı
işkki kat (I-41)	: iki kat, iki canlı, hamile
işkkıyüz_ellig (IV-769)	: ikiyüz elli
işle- (II-315)	: işle-

işlet- (IV-647)	: kullan-
işli- (I-22)	: işle-
işliĝen (I-21)	: çalışın (işleyen)
işlime-(II-314)	: çalışma-, işleme-
işlimi- (I-22)	: işleme-
işt (IV-501)	: it, köpek
iştan (IV-734)	: pantolon
iştik (I-76)	: hemen
itil-(I-181)	: söylen-, den-, aytıl-
itiz (IV-550)	: tarla
ivet-(118)	: gönder-
ivetkende (I-119)	: gönderince
iyak (I-41)	: ayak azak adak
izā (I-95) ^A	: utanç, utanma
izā tat- (I-95)	: utanç duy-, utan-
izā tatĝuz- (I-95)	: utandır-
izin (I-100)	: izin

- j -

jiĝ- (I-174)	: topla-, yoĝ-
jiĝıl- (I-174)	: bir araya gel-, yığıl-, toplan-
jiĝla- (I-159)	: ağla-
jiĝla jiĝla (II-259)	: ağlayarak
jiĝlaş (I-29)	: ağlama, ağlayış
jikıl- (IV-501)	: düş-, yıkıl-
jikılĝanda (IV-501)	: düşünce, yıkılınca
jiĝirme (I-7)	: yirmi
jiĝirm işkki (IV-636)	: yirmi iki

jigirme sekis (IV-750)	: yirmi sekiz
jigirmüş (IV-749)	: yirmi üç
jigirme yetti (IV-757)	: yirmi yedi
jigit (IV-573)	: yigit
jigitke (IV-573)	: yigide, yigit için
jil (I-19)	: yıl
jil āhirisi (IV-738)	: yıl sonu
jilan (IV-567)	: yılan
jilğıça (III-335)	: yıla kadar, yılına kadar
jillik (IV-738)	: yıllık
jiñne (II-303)	: iğne
jirak (IV-671)	: irak, uzak. irak yirak jirak
jiñ-(I-27)	: yit-
jittim (IV-493)	: yitim
juğan (I-65)	: yıkadığımız, yıkayan
juķuru (IV-425)	: yukarı
jü- (II-257)	: yaşa-
jügür- (IV-464)	: yügür-, koştur-
jük (I-48)	: yük
jüp (I-64)	: yuyarak, yıkayarak
jür- (I-141)	: git-
jür-(II-219)	: yaşa-
jürgüz- (IV-562)	: yürüt-
jürgüzgen (IV-562)	: yürüten
jüy- (I-52)	: yu-, yıka-
- K -	
ka (IV-667)	: saygı ünvanı

ka \ddot{b} l (I-119) A	: kav \ddot{l} , s \ddot{o} z
ka \ddot{c} an (I-49)	: ne zamanzaman
ka \ddot{c} a ju- (III-346)	: bula \ddot{s} ık yıka-
kā \ddot{d} ır (IV-381)	: kadir, y \ddot{o} netici
kā \ddot{g} an (I-13)	: kalan
kā \ddot{g} ı (IV-655)	: karga (yer ismi)
ka \ddot{h} (III-361)	: meyve kurusu, kayısı kurusu (ka \ddot{h} < k
ka \ddot{h} sa- (IV-555)	: dert yan
ka \ddot{h} sat-(IV-555)	: sı \ddot{s} landı \ddot{r} , sokurdandı \ddot{r} -
ka \ddot{h} satkan (IV-555)	: sı \ddot{s} landıran
ka \ddot{l} - (I-5)	: kal-<(kalmı \ddot{d} i)
ka \ddot{l} - (IV-666)	: vazge \ddot{c}
ka \ddot{l} a (III-350)	: inek
ka \ddot{l} ā (IV-579)	: \ddot{o} k \ddot{u} z
ka \ddot{l} a- IV-720)	: yak-, yakmaya hazırla
ka \ddot{l} gallıhtın (IV-750)	: kaldı \ddot{g} ın i \ddot{c} in
ka \ddot{l} huz (IV-754)	: kolhoz, kom \ddot{u} nist sistemde devlet kop ratifi
ka \ddot{m} ak (II-292)	: baraka, kul \ddot{u} be
ka \ddot{m} andır (II-293) R	: kumanden, komutan (Rus \ddot{c} a'dan
ka \ddot{m} ay (II-279)	: kalmadan, kalmeyarak
ka \ddot{m} çı (IV-574)	: kam \ddot{c} ı
ka \ddot{m} ıl (IV-484)	: k \ddot{a} mıl
ka \ddot{m} ına (IV-470)	: kom \ddot{u} n
ka \ddot{m} unus (IV-617) R	: kom \ddot{u} nist
ka \ddot{n} (IV-533) F	: meden oca \ddot{g} ı, kan
ka \ddot{n} -(IV-550)	: kan-,do \ddot{y}

kañça > kañçı > kañçı(I-143)	: ne kadar, kaç tane
kañçı (I-12)	: kaç, kaç tane
kañçilik (I-143)	: ne kadar
kañdağ (IV-402)	: nasıl, ne
kañdak (I-35)	: ne kadar
kañdır- (IV-550)	: kandır-, dcyurmak-, (susuzlğu)gider-
kañāet (IV-569)	: kanaat
kañāetlik (IV-569)	: kanaatlı, kanaatkâr, gözü tok
kañçe (III-340)	: nice, ne kadar
kañdak (II-304)	: nasıl
kañdalā ki (IV-693)	: nasıl olur da
kañdalāki (IV-721)	: ne olursa olsun
kañ (I-169)	: kalıp, kalmış
kañpak (IV-639)	: kab
kañ kal- (II-309)	: kala kal-, kal-, kalıp kal-
kañara- (I-138)	: bak
kañaral (IV-394)	: bakınca
kañarağan (IV-800)	: bakıcı, korukçu
kañarağanda (III-329)	: bakınca, göre
kañarahtay (III-336)	: Müslüman Çinli, Tungan
kañaralık (IV-393)	: karalık, leke
kañaramuḥ (IV-395)	: ekşi yapraklı ve kuşburnu'ya benzer meyvesi olan bir çeşit yabancı bitki, çalı
kañarğay (IV-368)	: çam
kañarğaylık (IV-385)	: çamlık
kañarğış (IV-410)	: kargış, beñduā

karı- (I-177)	: bak-, kara-
karı çin (IV-619)	: kara Çin, Milliyetçi Çin
karıgan (IV-600)	: bakan, bağlı olan
karimi (IV-598)	: bakma-,aldırma-
karın (IV-569)	: karın
karıta (I-177)	: doğru, yönelerek, bakarak, hitaben
karıva (IV-584)	: köy
karıye mektep	: köy okulu
kariz (IV-811) F	: borç
karın (IV-649)	: karın
karşal- (II-231)	: karşıla
kāsa (II-273)	: kalınca, kaldığında
kaşkañga (IV-725)	: bir yemek adı
kaş- (I-217)	: kaç-
kaşdarya (IV-635)	: Doğu Türkistan'da bir araksu
kaşkar (II-261)	: Kaşkar
kat (II-236)	: kat (bina için)
katā (III-345)	: katar
katrap (IV-504)	: şaşkın
kavap (I-58)	: kebab
kayda (IV-447)	: nerede
kayde (I-24)	: kaide, usül
kayıt- (IV-607)	: dönüp gel-
kayıtkan vahtıda (IV-607)	: döndüğünde, dönerken
kaymak (II-236)	: kaymak
kayna- (IV-782)	: kayna-
kaynağanga (IV-782)	: kaynamasına, kaydığında

ķaynak (IV-761)	: kaynar
ķaysı (IV-476)	: hangi
ķayt-(IV-703)	: geriye dön
ķaytır-(I-162)	: çevir-, aksi yöne yetir-
ķaytur- (I-51)	: çevir-,geriye getir
ķazağıstan (II-228)	: Kazakistan
ķazak (III-340)	: Kazak Türkü
ķazan (IV-781)	: kazan
ķazın- (IV-618)	: kazan-
ķazınalma- (IV-617)	: kazanama-
kē-(I-2)	: gel-
ķe (II-288)	: ne, hangi (ķa)
ķéç- (II-216)	: geç-, vazgeç-, elçek-
ķéç- (IV-505)	: geç-,aş-
ķeder (I-30) A	: kader
ķedim (I-28) A	: kadim, eski
kēgen (I-2)	: gelmiş
kēgen (I-11)	: gelen
kēgiçe (II-269)	: gelince, gelinceye kadadar
kēgiçi:(I-201)	: geldiğı kadar, geldiğince
kēgin (II-313)	: gel
ķēgez (I-139)	: kâğıt
kel- I-10)	: gel
ķelem (IV-515) A	: 1. kalem 2. Abdulla Hapiz'in mahlası
ķelem-zībā IV-529)	: Abdilla Hapiz'in mahlası
kelgen (IV-585)	: gelen, gelmiş
kelin (I-87)	: gelin
kelmegiñ (IV-463)	: gelmen, gelmekliğın

kelmes (IV-397)	: gelmez
kelsem (II-313)	: geldim, gördüm ki
keltir- (IV-419)	: getir-
ķembaġal (IV-491)	: dūŝkūn, fakir
kēmi-(III-359)	: gelme-
kēmigen (III-359)	: gelmeyen
ķempūt (I-56) R	: kaġıtlı sormuk ŝekeri
kenci (III-322)	: ortanca (çocuk)
ķendil (IV-679) A	: kandil gecesi
ķepez (IV-453)	: kafes
ķerāmetlik (IV-548) A-T	: kerāmetli
ķēri (I-91)	: ihtiyar, yaşlı
ķerindaŝ (III-326)	: kardeş
ķerizderçilik (IV-813)	: borçluluk
ķervan (IV-576) F	: kervan
ķerz (IV-813)	: borç
kes- (I-57)	: kes-
ķesbit- (IV-527)	: kazan-, elde et-
ķeset (IV-512) A	: 1. kesat, kıt 2. keser (yolu)
kesken (I-52)	: kesen
ķeŝ (I-46)	: yan, kat, huzur, taraf, karşı
ket-(I-4)	: git-
ķetim (I-45)	: defa, kez
ketken (III-346)	: giden
ketken vaħtıda (IV-606)	: gidince gittiĝinde
ķetmen (II-273)	: çapa, kazma
ķetmençi (IV-553)	: ırgat, çapa iŝçisi

keyē (II-288)	: nere, ka yer
kēyin (I-4)	: sonra
kēynāne (I-46)	: kaynana
kēynānı (I-162)	: kaynana
kēynātı (I-163)	: kaynata
keynidin (I-145)	: sonra, daha sonra
kez- IV-629)	: gez-
kıçā- (I-198)	: çağır-
kıçāğanda (I-198)	: çağırınca
kıçkır- (I-190)	: çağır-, davet et-
kıl- (I-15)	: kıl-
kıl- (-144)	: yap
kıl- (I-117)	: et-, eyle-
kıldığan (-I-162)	: kılan, kılacak olan
kılın- (I-153)	: kesil-, kıyıl- (nikah için)
kılınğan (IV-388)	: yapılan
kılısile (II-297)	: kılarsınız, yaparsınız
kılış (IV-666)	: kılma, etme
kipek (I-109)	: kepek
kırğız (IV-602)	: kırgız
kırıh (I-29)	: kırk
kırık tötüncü jili(III-334)	bin dokuzyüz kırk dört yılı
kırık (III-349)	: 1-ölünün kırkıncı günü.2- çocuğun doğumunun kırkıncı günü
kırkı çık- (I-55)	: kırkı çık-
kırkını kılış (I-30)	: çocuğun kırkını çıkarma
kışkā- (II-302)	: çağır-

kış (IV-719)	: kış
kışkır-(I-57)	: haykırarak seslen-çağır-
kışkırtı (IV-617)	: kışkırtma
kıt- (II-301)	: kat- (yanına kat-)
kıtık (II-236)	: yoğurt
kıtım (I-132)	: miktar
kıyınçılık (IV-756)	: darlık, sıkıntı
kız (I-5)	: kız
kızgıllık (IV-659)	: kızgınlık, öfke
kızıl çin (IV-617)	: Komünist Çin yönetimi
kız öyü (I-197)	: kız evi
kibr (IV-524)	: kibir, mağrurluk
kiçe (II-265)	: gece
kiçi (I-171)	: gece
kiçikçem (IV-768)	: küçük, küçükçe
kiçik kiçik (I-56)	: küçük küçük
kiçisi (II-265)	: gecelegin
kiğiz (IV-713)	: keçe
kil-(I-3)	: gel
kilidığın (IV-759)	: gelecek
kilin (I-203)	: gelin
kilo (IV-639)	: kilo
kilomitir (IV-671)	: kilometre
kilu(IV-766)	: kilo
kım (II-299)	: kim?
kimler IV-562)	: kimleri, bazıları
k̄in (I-207)	: sonra
kindik (I-52)	: göbek

kır- (I-25)	: gel-
kır- (I-20)	: gir-
kirā (II-268)	: kira
kirek (I-156)	: gerek
kiremme- (I-175)	: girememe
kirgen (I-61)	: giren, gelen
kirgende (I-105)	: girende, girince
kirgiçe (I-104)	: girinceye kadar
kiri- (I-213)	: karı-, ihtiyarlar-, koca-
kiri (IV-741)	: geri, tekrar
kirpig (IV-533)	: kirpik
kiş- (IV-615)	: kes-
kişi (II-252)	: adam
kişmiş (III-361)	: kuru üzüm
kit- (I-144)	: git-
kiy- (I-132)	: giy-
kiydığan (IV-733)	: giyecek, giyilen
kiygiz- (I-68)	: giydir-
kiyim (I-68)	: giyim
kiyim-kêçek (I-88)	: giyim-kuşam
kiyimlik (I-132)	: giyimlik, elbise, elbiselik kumaş
koğ- (IV-493)	: kov-
koğla- (IV-493)	: kov-
kol (I-70)	: el
kol söy- (I-173)	: el öp-
koludun kēgiçi (I-201)	: elinden geldiğince, elinden geldiği kadar.

kolvak (IV-562)	: bir çeşit oyun
kol yağlık (I-165)	: el yaylığı, mendil
kōnu (I-90)	: eski, köhne
kōñül (IV-519)	: gönül
kop- (I-136)	: başla-, giriş-, harekate geç-
kopkandin (I-137)	: koptuktan, giriştikten
kōra (I-167)	: tencere
kora (II-292)	: bahçe
kordak (I-26)	: yahni
kork- (IV-659)	: kork-
korya (IV-378)	: Korya vilâyeti
kosuk (II-221)	: kursak, karın
koş (II-269)	: çift
kōşkūmbez (II-269)	: Köşkūmbez, yer adı
koşuk (I-61)	: kaşık
koşul- (III-341)	: karış-, katıl-
kotaz (I-9)	: tibet öküzü
kaynı- (IV-579)	: kâyme-
koyış- (I-150)	: koyuş, koyacağı, koyması
koy (I-34)	: koyun
koymay (I-81)	: koymaz
koy soy- (I-34)	: koyun kes-
koyup koy- (II-265)	: bırak-, terket-
kozğal- (IV-591)	: yüksel-, baş ver-ortaya çık-, patlak
köç- (I-157)	: göç-
köçür- (I-157)	: göçür-, geçir-
kōgini kel- (II-295)	: görmeğe gel-, seyrine gel-

ķök (IV-548)	: kök
ķöklet- (IV-548)	: bitir-, yetiştir-
ķöküt- (I-148)	: göster-
ķön- (II-247)	: alış-
ķöp (I-187)	: çok
ķöpçilik (I-191)	: topluluk
ķöpe (I-35)	: minder
ķöpe-yastık (I-35)	: yastık minder
ķöpinçi (IV-384)	: çoğunluklu, umumiyetle
ķörgen (IV-491)	: gören
ķörgezme bol- (II-295)	: görüşe çıkarılmak, gösterme metâ ol mak, sergi ol-
ķörmey (IV-469)	: görmeden
ķörset- (II-304)	: göster-
ķörsetken (IV-551)	: gösteren
ķörsüt (IV-539)	: göster-
ķörük (II-265)	: köprü
ķörüm (IV-664)	: görme, görüş
ķörün- (I-149)	: görül-, bakıl-
ķörüş- (II-294)	: görüş-
ķörüşür- (IV-611)	: görüşür-
ķörüşüp (I-25)	: görüşüp, görüşerek
ķöset- (II-299)	: göster-
ķöş- (IV-379)	: göç-
ķöştür- (IV-379)	: göçür-, göç ettir-
ķötür- (II-274)	: kaldır-
ķötür- (IV-754)	: götür-
ķöy- (IV-420)	: yan-

köyder- (IV-421)	: yak-, yandır-
köydüğan (IV-721)	: yanacak, yanan, yanabilecek
köyneg (I-46)	: gömlek
köyneglik (I-46)	: gömleklilik
köymek (IV-734)	: gömlek
köz (I-116)	: göz
köz yeşi (IV-458)	: göz yaşı
kucağla (IV-737)	: kucakla-
kuça (IV-378)	: Kuça vilâyeti
kuada (I-149)	: hısım, akraba
kuluk (IV-695)	: kulak
kumulluk (IV-637)	: semt adı
kur (I-71)	: takım
kur'an (I-62)	: kur'an
kurğuy (IV-446)	: atmaca
kuruğ (I-151)	: kuru
kuruğ usul (I-151)	: oyun, dans
kuruk (II-235)	: kuru, boş
kurukçuluk (II-266)	: kuru
kurvan (I-34)	: kurban
kut- (IV-563)	: uğur,
kutaz (II-267)	: yak, Tibet öküzü
kut-berikeklik (IV-563)	: verimli ve uğurlu
kuvvit (IV-573) A	: kuvvet
kuvviti ba (IV-573)	: kuvvetli
kuvut (IV-780)	: kuvvet, güç
kuy- (I-63)	: koy-

küç (I-72)	: güç
küçigerek (I-72)	: gücüne göre
küçümüzgüça (I-138)	: gücümüze göre
küçü yet- (I-139)	: gücü yet-
kümbez (II-269)	: kümbet
kün (I-9)	: gün
kündüz (II-265)	: gündüz
küngiçe (I-53)	: güne kadar
kün kö- (I-107)	: yaşa-
kün kömügen (I-107)	: yaşamayan (çocuğu) durmayan
küre (IV-552)	: Doğu Türkistan'da bir yer adı
küyoğul (I-72)	: güvey, dâmat
küz (IV-796)	: güz
küzde (IV-796)	: güzün, güz zamanı

- L -

lağmen (IV-724)	: elde yapılan makarna, üstüne sebzeli baharatlı ve etli sos yapılır, yoğurtla yenir.
lâkin (I-134) F	: lâkin
lâyığ (I-87)	: lâyık
lâyık tap-(IV-670) A-T	: uygun gör-
lânet (IV-508) A	: lânet
liñgō (IV-564) Çince	: Çince bir mansıp

- M -

ma (I-25)	: da, de (edat-bağ)
ma (II-304)	: bu
mağazin (II-235) R	: mağaza

maḥmud tarmas (IV-587)	: Doğu Türkistan'da intilâptan önce yaşamış bir öğretmen
maḥtın-(IV-480)	: övün-
mākul (I-47) A	: uygun, akla uygun
mal (I-185)	: hayvan, mal
mañ-(I-8)	: yürü-, yolculuk et-
maña (II-311)	: bana
mañıñ-(I-156)	: yürüyün-, yola çıkın-
manta (IV-725)	: büyük sıkılmış mantı
mantu (II-220)	: mantı
maşını (I-9) R	: makina, araba, tren
maşine (II-231)	: makina, araba
mā terep (I-61)	: taraflara, her iki tarafa
may (IV-639)	: yağ
mazā (I-60) F	: mezar
mazaḥ (IV-507)	: şaka, alay
mazar (I-102) F	: mezar
mazarlıḥ (I-11)	: mezarlık
mēḥset (IV-528) A	: maksat
mējbur (IV-702) A	: mecbur, cebren
mekteḥ (IV-495) A	: mektep
melâmetlik (IV-579) A	: utançlı, utanası, ayıplı
mēle (I-5) A	: mahalle
mēli (I-48)	: mahalle
melli (I-149)	: çeyiz
memliket (I-89) A	: memlekät
men (I-1)	: ben
mengen (IV-720)	: dal, asma çubuğu
menlik (IV-524)	: benlik, egoizm, ene, benillik

meñz (IV-544)	: benz, yüz, surat
meñzige keltürüp kaş ey- lesem (IV-544)	: dayak atsam, dövsem
meşez (IV-315)	: meşaz, illet
mezhmeklik (IV-583)	: merhametli
mēriban (IV-444)	: mihrībān
meselen (I-23) A	: meselâ
mesglēt (I-69) A	: maslahat, danışma
meslēt kıl; (I-117)	: maslahat et-, danışma yap-
mest (IV-500) F	: mest, serhoş
meşēde (I-22)	: burada
metır (IV-814) R	: metre
mēve (I-59)	: meyve
meyē (I-110)	: bura, burası
mēyli,.. mēyli...(IV-772)	: ister... ister...
mēyvi (I-145)	: meyve
miltık (IV-619)	: silah
mıñ (I-7)	: bin
mıñ, (I-10)	: yol kat et-
mına (IV-626)	: bu
mıñı (I-103)	: başın ön, üst tarafı bingıldak yeri
mıñ tokuzyüz kırk beş (IV-591)	: bin dokuzyüz kırbeş
mi (IV-460)	: mi
millet IV-383) A	: toplum, halk, millet
milyonlığan (IV-626)	: milyonluk
min- (II-282)	: bin-
min (II-299)	: ben (mini)
mingez- (III-356)	: bindir-

meñz (IV-544)	: benz, yüz, surat
meñzige keltürüp kaç ey- leşem (IV-544)	: dayak atsam, dövsem
meñez (IV-315)	: meñez, illet
mezhmeklik (IV-583)	: merhametli
mēriban (IV-444)	: mihribân
meselen (I-23) A	: meselâ
meslēt (I-69) A	: maslahat, danışma
meslēt kıl; (I-117)	: maslahat et-, danışma yap-
mest (IV-500) F	: mest, serhoş
meşēde (I-22)	: burada
metır (IV-814) R	: metre
mēve (I-59)	: meyve
meyē (I-110)	: bura, burası
meyli,.. meyli...(IV-772)	: ister... ister...
meyvi (I-145)	: meyve
miltık (IV-619)	: silah
mıñ (I-7)	: bin
mıñ, (I-10)	: yol kat et-
mına (IV-626)	: bu
mıñı (I-103)	: başın ön, üst tarafı bingıldak yeri
mıñ tokuzyüz kırk beş (IV-591)	: bin dokuzyüz kırbeş
mi (IV-460)	: mi
millet IV-383) A	: toplum, halk, millet
milyonlığan (IV-626)	: milyonluk
min- (II-282)	: bin-
min (II-299)	: ben (mini)
mingez- (III-356)	: bindir-

minmey (II-282)	: binmeden, binmeyerek
misal (IV-505) A	: misâl
rbiskin (IV-546) A	: uyuşuk, fakir, zavallı
miyêr (IV-786)	: büra
miyman (I-202) F	: misâfir, konuk, mihman
miymandarçılık (I-37)	: misafirperverlik, konuk severlik
miyman kıl- (I-202)	: misafir et-, ağırla-
moşi, moşi (II-303)	: bu, bu
moşu (I-38)	: bu
moşu balamı dep (III-326)	: bu çocuğum sebebinê
monşundağ (I-88)	: böyle
moysüpit (I-117)	: dost, ahbap
mozay (III-329)	: buzağı, tosun
mozaygümbez (II-275)	: mozaygümbez, yer adı
mö'mün (I-62) A	: mü'min
mö'mün (IV-477)	: mü'min, imân etmiş
mu (I-169)	: mi, mı, mu, mü soru edatı
mu (I-20)	: da (edat-bağlaç)
mu (I-106)	: da, de (edat)
muaş (I-20) A	: maaş, aylık
mübârek (IV-678) A	: mübârek
mudir (IV-587) A	: müdür
muñ (IV-472)	: sıkıntı
muñdağazak (III-351)	: orta halli
muñdaş-(IV-538)	: dert ortağı
muñgul tura (IV-374)	: Kulca'da bir nahiye
murad (IV-531)	: murat, maksat

musulman (III-330) A	: müslüman
musulmanlık (IV-484)	: müslümünlik
muşukem (I-36)	: bu zaman
muz (II-271)	: soğuk
muzçılık (II-271)	: soğuk
müddet (I-122) A	: müddet, süre, mehil
müellim (IV-585) A	: muallim
müellimlik (IV-586)	: muallimlik
müñgüz- (IV-687)	: bindir
müşkül (IV-463) A	: zor, müşkül

- N -

nahâyiti (II-316) A	: gâyet, oldukça
nâhiye (III-358) A	: nâhiye, bucak
naşşı (I-159)	: şarkı
nâiye (IV-372)	: nahiye, bucak
namaz (I-171) F	: namaz
nan (I-92)	: ekmeek
nan sal- (I-92)	: ekmeek yap
nan yak- (III-364)	: ekmeek pişir
nan yek- (IV-727)	: ekmeek yap , (ekmeği tandır duvarına yapıştırarak pişirdikleri için) yak
nan yigizip koy- (I-129)	: söz kes-
nâyiti (II-234)	: gâyet, çok fazla
neççe (IV-488)	: kac tane, nice
neçe (I-71)	: bir kaç
nekkaş (IV-546) A	: nakaş, nakış yapan
nekş (IV-546) A	: nakış, süs

nem üçün (IV-779)	: niçin
neps nefs (IV-485) A	: nefis
neps-i bed (IV-541) A-F	: kötü nefis
nersi (I-35)	: şey nerse
netice (IV-646)	: netice
nevre (I-39)	: torun neve nüve
nezir (I-31) F	: adak
nezir-çırak kıl-(I-31)	: adak adama ve ihsan etme
nezm (IV-473) A	: nazm, manzume, şiir
nılkı (IV-373)	: Kulca'da bir nahiyeye adı
nikâ (I-152) A	: nikâh
nikâ kıl- (I-152)	: nikâh kıy-, nikah kes-
nime (I-36)	: ne, şey
nime ançe (IV-580)	: ne kadar
nime nime (I-137)	: ne ne, neler
nimi (I-24)	: ne
nimi (I-129)	: şey
nim iş (II-297)	: ne iş, hangi iş
niyaz ata- (I-103)	: adak ada-
niyaz (I-103)	: adak
nomur (IV-788)	: puan, numara
normu (IV-748)	: hak, karnedeki miktar
novam batur (IV-595)	: Doğu türkistan inkılâbının önderle- rinden... Kazak asıllı
nupus (I-6)	: nüfus
nurma (IV-739)	: karne

ō (IV-370)	: av
oçak (IV-715)	: ocak
ōçu (IV-370)	: avcı
oğlah (I-85)	: oğlak
oğlah tāt- (I-85)	: oğlak oyunu oyna
oğlan öyü (I-197)	: oğlan evi
oğul (I-5)	: oğul, erkek evlat
oğurlu- (IV-660)	: oğurla-,çalı,hırsızla-
oğurluk (IV-662)	: hırsızlak
oğrı (IV-503)	: oğru, hırsız
ohşa- (I-93)	: benze-
ohşas (I-93)	: benzer
ohşat (III-327)	: benzer
ohşuğan (I-97)	: benzeyen
ok (IV-621)	: mermi, gülle
oku- (I-139)	: oku-
okuğan (II-299)	: okumuş
okuğıcı (IV-627)	: okuyucu, talebe, öğrenci
okuş (IV-585)	: tahsil
okut-(III-348)	: okut-
okutus (I-35)	: okutma
okuyduğan (I-62)	: okuyacak olan, okuyucu
ōla - (IV-370)	: avla-
ölüp kal- (II-227)	: öl-
ombeş (I-8)	: onbeş
ombır (I-16)	: onbir
ombırinc ay (I-16)	: onbirinci ay

on (I-10)	: on sayısı
oñ (IV-552)	: sağ taraf
onaltı (II-218)	: onaltı
oni (IV-679)	: onuncu
onsekkiz (IV-763)	: onsekiz
ontöt (II-286)	: ondört
on üç (II-290)	: on üç
on üç öylük edem (II-290)	: on üç evin adamı, nüfusu
oñ yizi (IV-552)	: yer adı
optuvuz (II-222) R	: otobüs
orus (II-226)	: Rus, Rusya, Sovyetler birliği
oşu (I-265)	: o
oşuk (IV-753)	: daha fazla çok artık
ot (IV-420)	: od, ateş
ota- (III-330)	: otur-
otağandın (II-314)	: oturduktan
otturu (I-33)	: orta
otturu (IV-614)	: üst, orta, tepe
otturudiki (III-323)	: ortadaki, ortanca (çocuk)
ottuz (III-333)	: otuz
ottuzbeş (III-333)	: otuzbeş
ottuzbeşlē (III-333)	: 1935 yılı civarında
ottuzuncu (III-333)	: otuzuncu
ottuzuncu jillē (III-333)	: bin dokuzyüz otuz yılları
otur- (I-165)	: otur-
oyna- (I-152)	: oyna
oynatқан IV-562)	: oynatan
oynaydıған (I-152)	: oynayacak olan

ögüz (I-66)	: dam, evin üstü
ölen (I-159)	: düğün
ölgün (III-334)	: ölen
öltē-(III-334)	: öldür-
öltür- (IV-613)	: öldür-
ölüg (IV-615)	: ölü, ceset
ölüm (I-27)	: ölüm
ölüm-jitim (I-27)	: ölüm-yitim
ölüp kal- (I-4)	: öl-
ölüp kêt- (II-227)	: öl-,ölüp git-
ölüp kêtîp kal-(I-103)	: öl-
ömr (IV-517) A	: ömür, hayat
örp (I-38) A	: örf
ör tur>(örü tur-)(I-183)	: ayakta dur-
östeñ (IV-547)	: dere, ırmak, kanal, ark
öt- (I-115)	: geç-,aş-,savuşup git-
öt- (II-265)	: aş-,geç-
ötkez - (II-265)	: geçir-,geçmesini sağla-,geçmesine izin ver-
öy (I,14)	: ev
öyle- (II-246)	: evlendir-
öylük (I-14)	: evlik
öylük (II-290)	: evlik, eve ait olan
öylün-(I-90)	: evlen-
öy öyge bir- (IV-669)	: evden eve varıp; ev ev dolaşarak
öy tut- (II-256)	: yuva kur-,ev kur-
öy tut- (III-321)	: evli kal-,evlen

öz (I-6) : öz
öz (I-22) : kendi
öz demetlik (IV-508) : kendi dengim

- P -

pāçı (IV-615) : parça
pākiz (I-64) F : temiz
palañçı (I-116) : falanca
paltı (II-273) : balta
parañ (IV-479) : laf
parçıla-(IV-731) : parçala-
pāş éyli- (IV-533) F- T : fāş et-, ortaya çıkar-
pēçine (I-57) : bisküvi, pasta
pēket (III-345) : aslâ, hiç
pekir (IV-493) A : fakir
pekkir (IV-658) : fakir, yoksul
pen (II-537) A : fen
perişan (IV-449) F : perişan
perman (IV-676) F : ğerman
peryat (IV-521) F : feryat
pes (II-277) F : engin, alçakça
pesâhetlik (IV-577) : fesâhetli, açık bir şekilde
p eset (IV-513) A : fesat
pētik(IV-594) : Doğu Türkistan İnkılâblarının ön-
derlerinden
petmus (III-360) R : sini, tepsi
peydâ bol- (IV-593) F : ortaya çık-, peydâ ol
peygamber (I-119) F : peygamber
piçik (I-56) : bıçak

piriyomluk (II-315)	: eksperlik
pişirdiğan (IV-715)	: pişirilen, pişirilecek olan
pit- (IV-428)	: bit-, kökleş-
pitir- (IV-585)	: bitir-, tamaml-
pitne (IV-513)	: fitne
piyâde (II-285)	: piyâde, yaya
poiz (II-240) R	: tren
polō (I-26)	: pilav
potluğ, aş (I-160)	: bir çeşit düğün yemeği
prensit (IV-745)	: oran, yüzde
pūçak (II-245)	: poğça, pasta
pul (I-80)	: para
purunzu (II-233)	: Firunze, Kırgızistan'ın baş şehri
put (II-281)	: bacak
püñgō (IV-564)	: bir mansıb. Çince
püt- (I-147)	: bit-
pütķüz-(IV-702)	: bitir-
pütün (I-70)	: bütün

- R -

rahat (IV-551) A	: rahat, dinç
ramızançı (IV-695) A-T	: ramazancı, ramazan davulcusu, tella
ramazan ay (IV-668)	: ramazan ayı
ramazan ĩt-(IV-668)	: ramazan manileri söyleyerek ev ev dolaşıp yardım topl-
zava kör- (IV-661) F	: kabul et-, uygun bu l-
râzī-(I-127) A	: râzı
râzılık (I-127) A-T	: râzılık, rıza

reh (I-46)	: kumaş
rehim (IV-522) <i>A</i>	: acıma, rahm, merhamet
rehman (II-215)	: rahman
rehmet-tēzim (I-129)	: teşekkür
remziye etken (IV-588)	: inkılâptan önce,,.
resmi (II-310)	: resmi, kadrolu
resmi bo- (II-310)	: resmi ol-, kadrolu ol-
revan (IV-576) <i>F</i>	: akıp giden
ruhsat (II-311) <i>A</i>	: izin
rupi (II-306)	: Afganistan para birimi
rūzā (IV-683) <i>A</i>	: oruç
rūzi (I-33)	: oruç, ramazan
rūzi hēt (I-33)	: ramazan bayramı

- S -

sāğan (I-61)	:koyulan,konan,salınmış olan, salan
sak (I-50)	:sağ, sağlam, sağlıklı, diri
sal- (I-33)	ıyap-,pişir,
sal- (I-59)	:at-
sal-:(I-123)	:danış-,havâle et-
sal- (II-304)	:(iğne) yap-
sal- (III-347)	:(sofra) aç-,ser-
sal- (IV-761)	:koy-
salābetlik (IV-559)	:sağlam, dayanıklı
salām (I-172) <i>A</i>	:selâm
salamet(I-50) <i>A</i>	:selâmet
salkın (IV-543)	:serin
salamğa bar- (I-172)	:el öpmeğe git-

salamğa kir-(I-177)	:selâma gel-selâmlamaya gel
salmastım (IV-761)	:koymadan
saman (IV-747)	:saman
sañza (I-33)	:çutuk(hamuru yuvarlak biçimde metre- lerce uzatıp, yağda kızartarak yapıla bir çeşit yiyecek.)
sañza sal- (I-33)	:sanza yap-sanza pişir-
sanduh (I-147)	:sandık
sanduk (I-146)	: sandık
sap (I-84) A	:saf, safi, sadece yalnız
sarañ (IV-482)	:sârâlı, deli
sat- (II-220)	:sat-
sât (I-156)	:saat
say (IV-464)	:kır
say boyu (III-318)	:Kulca'da bir yöre
sayuz (I-2) R	:Sovyetler Birliği
saz (I-173)	:saz,
sebri (IV-576) A	:sabır,sabr, tahammül
sebri kıl-(IV-549)	:sabret-
sehâvetlik (IV-549)	:sehâvetli. cömert,eli açık
sehî (IV-523) A	:cömertlik, sehî
sekkiz (I-42)	:sekiz
selâmet (II-241) A	:selâmet
selâpet (IV-559) A	:salâbet, dayanıklılık , sağamlık
seliş(I-26)	:salma,serme
sen(IV-568)	:sen
sêp (I-60)	:salıp
sepbah (II-303)	:(iğne) yap-
sērā (III-353)	:köy,sahra, taşra

s�t�p b�rme-(IV-774)	:satma-
s�tival- (I-110)	:satin al-
sevep (I-100)	:sebep
s�vit (IV-607)	:sovyet
s�yl (IV-466)	:sel,g�zyaşı ırmağı
s�n�l (II-232)	:k��k kız kardeş
s�n�p (IV-589)	:sınıf, (tahsil i�in)
s�r (IV-536)	:s�r
s�rtaş (IV-536)	:s�rdaş
sil(IV-613)	:koy-,bindir-,y�kle-
siler (II-288)	:siz
soğ (II-292)	:soğuk
soğak (IV-513)	:soğuk, soğukluk
so�k�- (IV-705)	:yap-,kur-,�r-kerpi� yap-,kerpi�le duvar �r-
solap koy-(II-292)	:kapat-
somku (II-268)	:�anta, valiz
son�gu (III-322)	:son, sonuncu(�ocuk)
sor-(I-125)	:sor-
sora- (IV-624)	:id�re et-
sor�eni (I-44)	:istemeye, isteyici
sorsak (IV-780)	:sorduğumuzda
s�ğ� salam (I-199)	:sel�m-kel�m
soy-(I-34)	:kes-(hayvan kes-)
soyat(II-215)	:soy adı
sozuk (IV-485)	:uzamış eğılmiş
s�k�ş- (II-247)	:d�v�ş-,kavga et-

söküş -(II-247)	:dövüş-,kavga et-
söy:(I-173)	:sev-, okşa-
söz(IV-479)	:söz
sözlüş-(IV-472)	:söyleş-, sohbet et-
su(I-61)	:su
sugakçı (II-297)	:sıvacı
su hekkî (IV-799)	:su ücreti
sun- (IV-459)	:sın-,kırıl-
sundur- (IV-731)	:kır-,doğra-parçala-
suñgan (IV-471)	:kırık,kırılmış
su-may (IV-769)	:sıvı yağ
şu zamanda (IV-585)	:o zaman
süpet(IV-485)	:sıfat
süpür-(III-346)	:süpür-
süt (II-236)	:süt
sütlük(IV-728)	:sütlü
süydün (IV-373)	:Kulca'da bir nahiye adı
süykâş (IV-725)	:bir çeşit çorba
süz-(I-64)	:süz-

- Ş -

şah (IV-548) F	:padişah
şah (IV-721)	:dal parça
şair (IV-529) A	:şair
şam (I-171) F	:akşam
şayit (I-156)	:şahit
şeh (III-358) A	:şehir
şehir (I-18) A	:şehir

şehri ramızan (IV-677) A	:şehir:iramazan, ramazan ayı
şepki (IV-782)	:şapka
şepkini kâygız- (IV-782)	:inanmadığı bir şeyi zorla kabul etti:
şığıl (IV-571)	:çakıl
şığıllıq (IV-571)	:çakıllık,çakıllı yer
şır (IV-409)	:şir,arслан
şipā (IV-800) A	:şifa
şimal (IV-377) A	:şimāl, kuzey
şimişge R(II-245) R.	:ayçiçeği
şiş- (II-281)	:şiş-
şo(I-248)	:o
şo arkılık (IV-718)	:bununla, bununla birlikte, böylece
şorpu(IV-650)	:çorba
şorvu(IV-649)	:çorba
şu(I-21)	:bu
şu çağda (IV-601)	:o zaman
şunça (IV-634)	:bunca, onca
şundah (I-113)	:böyle, öyle
şundak(I-67)	:böyle, öyle
şu+n+dak(I-113)	:bunun gibi, onun gibi
şuñguça (I-190)	:o zamana kadar
şundak bolup, şundak bolup (II-251)	:öylelikle
şundak bilen(IV-595)	:böylece
şunuñ bilen (I-21)	+böylece
şunuñ bilen(I-208)	:öylece
şşip kêt-(II-281)	:şiş-

tā (IV-423)	:kadar
taa (II-280)	:daha, yeni bir
tağ (II-276)	:dağ
tağar (IV-638)	:torba
talā (III-342)	:dışarı
talak (IV-500)	:boşanma
talāpet (IV-555) A	:can kaybı, telefât
talaş- (IV-487)	:iddialaş-,dalaş-
talay (IV-578)	:çok
tālīp (IV-511) A	:tālīp
tam (IV-705)	:duvar,ev
tamaḥ (I-27)	:yemek,
tamak (I-37)	:yemek
tamā kıl (IV-527)	:um-
tañ (II-280)	:tan, şafak vakti
tañ atkanda (II-280)	:şafak sökerken
tañla- (IV-574)	:salla-
tañrı tağı (IV-377)	:Tanrı Dağı
tap- (I-70)	:bul
tapkanı (I-70)	:bulabildiği
taran (IV-381)	:darı, buğday, tahıl
tarançı (IV-376)	:tarım ile uğraşan çiftçi. (Kulcalılar bu isimle anılır.)
tarazı (I-79)	:terâzi
tarlık (IV-512)	:darlık, hasetlik
tarş- (IV-435)	:çek-,berkit-,sıkıla-
tart- (IV-764)	:çek-,yaşa-,göğüsle-
tart- (IV-770)	:öğüt-, çek-

tart- (IV-770)	:öğüt-, çek-
tartmay (IV-435)	:çekmez, çekmeden
taşka- (IV-743)	:ele-
taşkı- (IV-647)	:ele-
taş (I-23)	:dış
taş (IV-428)	:taş
taşkorğan (II-262)	:Taşkurgan, Türkistan'da bir şehir
taşla- (I-58)	:at-
taşlı- (I-23)	:dışla-, at-, terket-
tat- (I-95)	:çek-
tatguz- (I-95)	:çektir-
tavak (I-63)	:tabak
tay (IV-687)	:tay, at yavrusu
tayarla- (IV-797)	:hazırla-
tāzıla- (IV-743)	:temizle-, ayıkla-
tēgen (IV-796)	:ekilen
tehsimat (IV-814) A	:taksimat, paylaşır-
tekebbür (IV-524) A	:kibirlik, büyüklenme
tekez (IV-374)	:Kulca'da bir nahiye
telāpetlik (IV-555)	:telafatlı, ziyanlı, can kaybına sebep olan
telep (I-40) A	:talep, istek
telep kıl- (I-40)	:iste-
teñşe- (I-65)	:alıştır-
tēr (IV-387)	:ek-
terbiyeli- (IV-756)	:terbiyele-, öğütle-
terep (I-61)	:taraf
tēri (I-108)	:deri
tēriçi (II-298)	:derici

tēriçilik (II-307)	:dericilik
tērüp (IV-565)	:târif, övgü, medh.
tes (IV-624)	:zor, aksi, ters
teşken (II-233)	:Taşkent
teşnâlih (IV-550) F- T	:susuzluk
tētür (IV-491)	:ters
tētür kara- (IV-491)	:ters bak-
tezek (IV-720)	:tezek
tık- (IV-737)	:koy-, dep-, doldur-
tilla-(IV-492)	:söv-, azarla-
tik- (IV-556)	:dik-, kur-
tiken(IV-455)	:diken
til (IV-484)	:dil, lisan
tile- (I-47)	:iste-
tilemçilik (II-287)	:dilencilik
tili- (I-111)	:dile-, iste-
tilival- (I-111)	:dileyip al-
tip- (IV-653)	:tep-, koy-
tip- (IV-673)	:bul-, tap-
tīrık (IV-570)	:darı
tizil- (III-345)	:dizil-
toğaş (I-46)	:tandır ekmeği
toḥ (IV-746)	:tavuk
tohtu-(IV-189)	:dur-, sona er- (<tohta)
tohtuğan bo- (I-189)	:dur-, sana er-, bit-
tokkuz (I-7)	:dokuz
tokkuz tara (IV-373)	:Kulca'da bir nahiyeye adı
tokup (IV-434)	:koy-: eğerle-

tolgık (I-49)	:sancı < tolgak
tolu (I-199)	:çok
toñguz (III-337)	:domuz
tonō (III-363)	:tandır
tonū- (IV-492)	:tanı-
tonumas (IV-492)	:tanımaz
tonumaska sel- (IV-492)	:tanımazlıktan gel-, tanımaz görün
toplı- (IV-700)	:topla
top miltıh (IV-621)	:top silâhı, top
topu (IV-705)	:toprak
toş- (I-43)	:dol-, tamamlan-
toy (I-23)	:düğün, tören
toy- (IV-649)	:doy-
toy kıl- (I-59)	:düğün yap-
toyluk (I-136)	:düğün için, düzen
toylukka kop- (I-136)	:düğün hazırlığına giriş
tōge (I-9)	:deve < tevi (DLT)
tōgü (II-267)	:deve
töhmet (IV-509)	:töhmet
tök- (I-66)	:dök-
tömür (II-297)	:demir
tömürçü (II-297)	:demirci
töpe (I-1)	:üst, yukarı tepe
tōpe (I-195)	:hediye, tuhfe
töpü (I-92)	:üst, orta
töpü (I-108)	:üst, dam
töpü (II-277)	:tepe
tört (II-240)	:dört

töt (I-5)	:dört
töt yerim (I-156)	:dört buçuk
töven (IV-767)	:küçük
tō yerim (III-327)	:dört buçuk
tuğdur- (I-108)	:doğurt-, doğdur-, doğum yaptır-
tu- (I-15)	:dur-, ikâmet et-, otur-
tū- (I-43)	:dur-
tud (IV-799)	:hak, ücret
tuğ- (I-45)	:doğur-
tuğdū- (I-50)	:doğurt- doğum yaptır-
tuğmaz (I-95)	:doğurmaz
tuğmuğan (I-94)	:doğurmayan
tuğul- (I-1)	:doğ-
tuğulğan (III-318)	:doğmuş
tūğūm (I-45)	:doğum
tuğuş (I-94)	:doğurma, doğuruş
tuğut (I-82)	:doğum
tuhum (IV-780)	:tohum, yumurta
tukkan (I-107)	:doğacak, doğuracak, doğan, doğuran
tukkan (III-325)	:akraba, doğma yakın olanlar
tukkıli (I-49)	:doğurması için, doğurmak üzere
tul (II-255)	:dul
tunci (I-55)	:ilk
tuncu (III-322)	:ilk (çocuk)
tuñğan (III-339)	:Müslüman Çinli, dönme (Çinli)
tur- (I-42)	:kal-, dur-, otur-
turhulluk (I-108)	:baca, damın üstüne açılan, aydınlık

turmuş (IV-384)	:geçim, maişet
turpan (IV-378)	:Turfan vilâyeti
tursa (IV-658)	:olduğu halde
turup tu- (II-223)	:otur-, ikâmet et-, dur-
tut- (I-49)	:tut-, başla-
tutğuz (I-154)	:tuttur-
tutmuğan (IV-689)	:tutmayan
tutul- (IV-664)	:yakalan-, ele geç-
tuvağ (I-196)	:duvak
tuyuh (IV-475)	:duygu, his, şuur
tuyuksuz (IV-475)	:duyusuz, habersiz, şursuz
tuyuksuzlā (IV-475)	:habersizce, irade dışı
tuz (II-276)	:tuz
tüğe- (I-208)	:tüken, bit-
tüğep ket- (I-4)	:öl-
tüğmen (IV-770)	:değirmen
tüğü- (IV-646)	:bit-, tüken-
tüğümen (IV-743)	:değirmen
tüğüt- (I-142)	:tamamla-, bitir-
tük- (I-168)	:düğümle-, bağla-, sık-
tükgen (I-168)	:düğümleyen, bağlamış olan, sıkın
türküstan boyıçe (IV-389)	:bütün Türkistan'da, Türkistan boyunca
türküstanlıh (I-11)	:Türkistanlı
türük (IV-624)	:Türk
türükçü (IV-707)	:Türkçe
tüzly- (IV-784)	:düzle-, düzelt-

u (I-3)	:o
uçak (II-221)(T. T.)	:uçak, tayyâre
uğurla- (IV-657)	:çal-, hırsızla-
uğd-dād (IV-610)	:talep ve istekler
uğla- (IV-630)	:uyu-, yat-
uğtur- (IV-474)	:anlat-, bildir-sun-, arz et-
uka (II-244)	:ağabey, büyük erkek kardeş
ulā (II-236)	:onlar
ular (II-265)	:onlar
uluğ (I-60)	:ulu
uluğ (IV-495)	:ulu, yüce
umdan (I-66)	:iyi
un (IV-638)	:un
unu- (IV-657)	:râzı ol-, kabul et
unumu-(IV-657)	:kabul etme-
unuñdun kalsa (IV-389)	:ondan sonra gelen, ikinci
ur- (II-247)	:döv-, vur-
uruk-tukkan (I-123)	:hısım-akraba
uruş (III-341)	:savaş
uruşkanda (IV-619)	:savaştiğimizda, savaşınca
us- (I-161)	:sun-, servis yap-
usul (I-24) A	:usül, görenek
usul (I-152)	:oyun, dans, usul
uş- (IV-446)	:uç-
uşşak (I-55)	:küçük, ufak
uşşak sözle- (IV-513)	:dedi-kodu yap-

uşut- (I-97)	:kır-
uyē (I-12) τ. T.	:ora, orası (o+yer)
u_yē (I-15)	:ora
uyğur (IV-626)	:Uygur
uyğur için (IV-671)	:bir köy adı
uzah (I-47)	:uzak
uzut- (I-202)	:ağırla-

- Ü -

üç (I-8)	:üç
üçün (I-6)	:için, için, çün
üçüncü (IV-643)	:üçüncü
üçünü kılış (I-30)	:ölünün içinde yemek vererek ve Kur'a okutarak ihşanda bulunma
üçüz atmış (IV-735)	:üçyüz altmış
üçiniş (IV-532)	:tahsil, öğrenme
ündür- (IV-550)	:bitir-, yetiştir-
ürüg (II-245)	:erik
üs- (IV-614)	:çarp-
üst (II-274)	:üst
üş (I-44)	:üç
üz (I-191)	:yüz
üz- (IV-423)	:kopar-
üz görüşü (I-209)	:yüz görüşü, yüz görüşü
üzüğe (II-287)	:içinde, süresince

- V -

vah (III-341) A	:vakit, devir, zaman
vapā (IV-526) A	:vefā
vay (I-94)	:vay
velīhan tōrem (IV-605)	:DoguTürkistan İstiklâl Hareketinin ilk önderlerinden
vezipi (IV-702) A	:vazife, iş, görev
veziyet (I-186) A	:durum, vaziyet
vilâyet (IV-600) A	:vilâyet
vilen (I-57)	:ile

- Y -

ya (I-46)	:yahut, veya
yağış (I-60)	:ağaç
yağgan (II-277)	:yağan
yağış (I-59)	:ağaç
yağlık (I-165)	:yaylık, mendil, eşarp
yağ (IV-769)	:yağ
yağış (I-126)	:iyi, güzel
yağış kör- (I-126)	:uygun bul-, iyi gör-
yağ (I-141)	:yan, taraf, yön
yā ki...yāki (I-49)	:ya...ya (edat)
yalak (IV-501)	:yalak
yalaş- (IV-488)	:yala-
yalğan (IV-479)	:yalan
yalğuz (IV-441)	:yalnız
yalğzlık (IV-414)	:yalnızlık
yamak (IV-734)	:yama
yaman (IV-400)	:ya man, zor, kötü
yaman (II-255)	:kötü, fenâ
yamaçlı (IV-734)	:yamalı
yamanlı (IV-499)	:kötülük
yamğur (II-277)	:yağmur
yam-baş (IV-428)	:yanıbaş
yançuh (I-56)	:cep
yapuk (IV-439)	:çul
yār (I-205)	:dost, arkadaş
yār-birāder (I-205)	:yār-u birader, arkadaşlar
yardem (I-19)	:yardım
yasa- (IV-705)	:yaş-, (üstünü) ört-, kapla-
yasaydığan (IV-706)	:örtüldüğü, örtülecek
yasığan (IV-704)	:yapılan, örtülen
yastık (I-35)	:yastık
yaş (I-176)	:genç
yaş (I-104)	:yaş, ömrün bir yılı
yaşa- (IV-633)	:yaşa-
yaşan- (IV-667)	:ihtiyarla-

- Z -

zağır nan (IV-728)		:mısır ekmeği
zâhır (IV-529) A		:zâhir, açık
zâlim (IV-659) A		:zalim
zamal (I-3) A		:zaman
zaman (I-12) A		:zaman, devir, çağ
zēkât (IV-680) A		:zekât
zībâ (IV-529) F		:süslü, bezenmiş
ziril (II-290) A		:zelîl
ziyâpet (I-152)		:ziyâfet
zorappay (IV-588)		:inkılâptan önce Doğu Türkistan'da yaşamış bir bayan öğretmen
zulm (IV-626) A		:zulüm
zulüm (IV-673)		:zulüm

yişil (IV-368)	:yeşil
yīt (IV-803)	:bayram
yit- (IV-523)	:yet-, ulaş-, var-
yitiş- (IV-735)	:yetiş-, ulaş-, gücü yet-
yoğ (IV-392)	:yok
yoğan (I-132)	:büyük
yoğanlık (IV-525)	:büüklük
yağaçşi (II-298)	:ağaççı, marangoz
yoh boğannihtın (II-240)	:olmadığından, bulunmadığından
yol (I-8)	:yol
yolbars (IV-408)	:kaplan
yoldaş (IV-534)	:arkadaş, dost
yoldış (I-213)	:koca, yoldaş
yolunu tosap (IV-607)	:yolunu keserek
yotkan (IV-641)	:yorgan
yuğaş (I-61)	:yavaş
yumuşa- (IV-731)	:yumuşa-
yüen (IV-804)	:Çin'in para birimi
yüksel- (IV-633)	:yüksel-
yükselgin (IV-633)	:yüksel.
yüz (I-7)	:yüz sayısı
yüz (IV-469)	:yüz, çehre
yüz ellig mīñ (IV-601)	:yüz elli bin
yüzlük (IV-488)	:yüzlü
yüz mīñ (IV-601)	:yüzbin

yēş (İV-458)	:yaş
yēş (II-216)	:yaş, ömrün bir yılı
yēt- (II-294)	:yat-
yet- (IV-429)	:yet-, yetiş-, ulaş-
yēt- (IV-750)	:yeterli ol-
yētīñiā (II-294)	:yatın, yatınız
yētmiş (IV-745)	:yetmiş
yētti (I-16)	:yedi
yētti-sekkiz (II-282)	:yedi-sekiz
yētīsini bēr- (III-347)	:ölünün yedinci gününde Kur'an okutarak yemek ver-
yētīsini kılış (I-30)	:ölünün yedinci gününde yemek vermek ve Kur'an okutmak suretiyle ihsanda bulunmak
yēttiyüz (II-307)	:yediyüz
yevatkan (IV-694)	:yemekte olanlar
yeydiğan (I-19)	:yiyecek
yez- (I-7)	:yaz-
yi- (IV-578)	:ye-
yīgiz- (I-129)	:yedir-, yedirt-
yimek (II-235)	:yemek
yimek -işmek (II-235)	:yemek-içmek
yimey (I-183)	:yemez
yimik (IV-697)	:yiyecek, yemek
yini (IV-655)	:yeni
yip- (I-191)	:ört- (yapın-:örtün-)
yipin- (IV-640)	:örtün-
yışillik (IV-368)	:yeşillik

yaşanğan (I-78)	:yaşlı, yaşlanmış
yat- (II-267)	:yat-, uyu-
yatıdığan (IV-641)	:yatacak
yaıdığan (IV-651)	:yatacak (zaman)
yatmı- (IV-630)	:yatma-
yavay (IV-369)	:yaban, yabâni
yazğan (I-139)	:yazan, yazdığı
yazğın (IV-515)	:yaz (yazı için)
ye- (I-19)	:ye-
yē (I-10)	:yer
yēğiz- (I-98)	:yedir-, yedirt
yēğ- (II-278)	:yağ-
yēk (IV-497)	:bir, tek
yēkın (I-44)	:yakın, tanıdık, akraba, yakın
yēkın (IV-497)	:yakın
yēk-pay (IV-497)	:tek ayaklı, topal
yēkşembe (I-188)	:pazar
yēñ- (I-136)	:dön-, geriye gel-
yēn (-155)	:yan
yene (I-54)	:yine(yana
yēni (I-68)	:yeni
yēni birisi (IV-588)	:birdiğeri
yēp- (IV-650)	:yap-
yēr- (IV-566)	:yar-
yēr (I-15)	:yer
yēr bici (IV-798)	:tarla kirası, tarla vergisi
yērim (I-156)	:yarım, buçuk
yērim (I-12)	:yarı

T.C
YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
ULUSAL TEZ MERKEZİ

TEZ VERİ GİRİŞİ VE YAYIMLAMA İZİN FORMU

Referans No	10091507
Yazar Adı / Soyadı	MAHMUT SARIKAYA
Uyruğu / T.C.Kimlik No	TÜRKİYE / 56584074784
Telefon	5053192817
E-Posta	msarikaya@ahievran.edu.tr
Tezin Dili	Türkçe
Tezin Özgün Adı	İli Vilayeti Kulca-Tarancı Ağız Giriş-İnceleme-Metin-Çeviri-Sözlük
Tezin Tercümesi	İli City Kulca-Taranchi Dialect (Introduction-Investigation-Text-Translation-Dictionary)
Konu	Türk Dili ve Edebiyatı = Turkish Language and Literature
Üniversite	Erciyes Üniversitesi
Enstitü / Hastane	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bölüm	Türk Edebiyatı Bölümü
Anabilim Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Bilim Dalı	Türk Dili Bilim Dalı
Tez Türü	Yüksek Lisans
Yılı	1992
Sayfa	241
Tez Danışmanları	PROF. DR. TUNCER GÜLENSOY 37243066258
Dizin Terimleri	
Önerilen Dizin Terimleri	
Kısıtlama	Yok

Yukarıda bilgileri kayıtlı olan tezimin, bilimsel araştırma hizmetine sunulması amacı ile Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanında arşivlenmesine ve internet üzerinden tam metin erişime açılmasına izin veriyorum.

26.10.2015

İmza:.....

